

Rat poslije pobjede

RAT POSLIJE POBJEDE

JOVO POPOVIC

**RAT
POSLIJE POBJEDE
KAZIVANJA KOSTE NAĐA**

ALFA

**A L F A
Zagreb 1976**

23.838

949.71 NOV

S A D R Ź A J

	Strana
I glava	
JADNI KATULE, PRESTANI BUDALITI .	15
Lörove kolone: 400.000 vojnika . . .	15
Percovka maršala Vorošilova	22
7. SS odlaže oružje	29
Lörova poruka britanskom maršalu	36
Pregovori u Topolščici	44
Bijeg zarobljenog generala	51
II glava	
ZATVORENA GRANICA	59
Engleski tenkovi u Borovlju	59
Slomljen čovjek, general Ludwiger	65
Ustaše pregovaraju s Bugarima	75
Paljevina traži bombaše	80
Nijemac iz vojvođanskog stroja	87
Löhr ponovo na sceni	92
Mrko lice »brata Bugarina«	99
Sudar otkriva žalosne karte	106
III glava	
ZLOČIN NA KOLJENIMA	113
Löhr kod Nađa	113
Dravogradski mostovi kao bedem	120

	Strana
Tri vojske na raskršću Hrust	126
Komesarove dileme	133
S ustašama u engleskom štabu	140
Nađ zahtijeva brzo razoružanje	153
 IV glava	
RAPORT MARŠALU JUGOSLAVIJE	160
Generali izdaje	160
Mučni humor generala Peka	167
Presude	173
Ponovljeno odlikovanje	180

Od početne sekunde 9. maja 1945. godine, pa narednih 155 sati, do podneva 15. maja, dakle prvih dana poslije pobjede nad silama fašizma u Evropi, samo su na jednom ratištu suprotstavljene jedinice i dalje u ratnom rasporedu. Jedino ovdje, u Jugoslaviji, na prilazu graničnim prelazima prema Austriji, na desnoj obali Drave, nije primijenjen stav iz dokumenta o kapitulaciji (»Sve jedinice... naoružane organizacije ili pojedinci moraju na dan 9. maja obustaviti borbu s protivnikom s kojim su se dosad borile...«), što su u berlinskom predgrađu Karlhorst, u štabu maršala Georgija Žukova, osim sovjetskog maršala, u ime pobjednika potpisali britanski maršal avijacije Arthur Tedder (Artur Teder), američki general, komandant strategijske avijacije Carl Spatz (Karl Špac) i francuski general Jean Lattre de Tassigny (Žan Latre de Tasinji), a u ime poraženih snaga feldmaršal Wilhelm Keitel (Vilhelm Kajtel), admiral Hans Georg Friedeburg (Frideburg) i general-pukovnik avijacije Hans-Jürgen Stumpf (Hans Jirgen Štumpf).

Kosta Nađ, onda general-lajtnant, dobio je od Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita zadatak da zaključi posljednju bitku drugog svjetskog rata. U planinskim kotlinama Sutle, Mislinje, Meže i Drave, u trouglu Celje—Dravograd—Maribor, trebalo je oružjem prisiliti go-

leme snage Grupe armija *Jugoistok* general-pukovnika Aleksandera Löhra i, uz njih natiskane, tri kvislinške, izdajničke vojske.

Generale, kako ste izvršili zadatak?

To je osnovno pitanje u našem razgovoru, pristupno pitanje kazivanjima Koste Nađa. Razgovor, u više mahova vođen, začeli smo u generalovoj kancelariji, tamo gdje general radi kao predsjednik Saveznog odbora Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, a zaključili ga gotovo mjesec dana kasnije u stanu Nađevih, u prisustvu generalove supruge Dušanke.

General bez uniforme doima se manji, mršaviji, nalik na sveučilišnog profesora. Lice mu išarale bore, a u dvije najizrazitije — baš kao što jednom o jednom drugom velikom čovjeku zapisa Isidora Sekulić — »skoro ranjave brazde, koje idu od samih očiju, legao je strah prefinjena mislioca, osetioca i izrazioca, strah od površnih ideja i netačnih reči«.

Po njegovom pritajenom, nečujnom smijehu vidite koliko ste pitanjem bliski (ili niste bliski) generalovom shvaćanju podatka ili teme. Dakako, naš razgovor nije ostajao samo u domeni vođenja rata, jer ovom je generalu rat bio samo neizbježnost, a nikad interes; zadatak, a ne posao. Pa ako i ima razloga već kazana ocjena, da je ovaj general — i onda kad je, na španskim ratištima bio kapetan, i onda kad je u prve brigade svrstavao naše Krajišnike — od običnih ljudi umio stvarati heroje, budeći u ljudima samopouzdanje (»Postajete ono čemu se divite!«), onda to nije činio komandujući vojnik Nađ, bez obzira na to koliko jeste ili nije znao umješnost ratovanja, nego komunist Nađ, revolucionar Nađ.

General se smješka, dok o tome govorimo. Oči nas mudro istražuju. Prsti desne ruke na trenutak zaigraju po stolu. Ali oči su vam najbliskije: zjenice kao dva moz-

ga. »Bilo mu je dovoljno što živi svoj veliki život, a drugima prepušta da taj život objasne.«

Generale, jeste li znali: Zapad je svojedobno vjerovao da je Kosta Nađ legendarni partizanski komandant Tito? (Tako je, na primjer, pisao »Evening Standard« (Ivning Standard), londonski večernji list.)

Očito, general to znade. Ali, govorio je o drugome:

— Za mene je uvijek bilo važno slijediti Tita, ostati uz Tita. I mislim da je bio zadovoljan. Poslije pobjede je u pohvali armiji kojom sam komandovao napisao da je u potpunosti izvršila zadatak.

General, očito, misli na pohvalu Vrhovnog komandanta od 15. maja 1945. godine. To je bila posljednja pohvala ratnim jedinicama: za uspješno vođenje bojeva u ratu poslije pobjede. Tito je tada pisao:

»Za izvojevanje ove pobjede, kao i za brzo, *uspješno i potpuno izvršenje postavljenog zadatka*, pohvaljujem hrabre trupe naše Treće armije pod komandom general-lajtnanta Koste Nađa...«

Dva dana prije nego što je primio tu pohvalu, Kosta Nađ, četvrti sin Štefana i Ane, rođene Španga (koji su imali šest sinova i kćerku), bio je navršio trideset i četiri godine. I, kad već spominjemo godine, treba odmah reći: prosječna dob oficira armije kojom je komandovao tada je, u danima pobjede, iznosila oko 23 godine. Među tim oficirima, koji su vodili armiju od oko sto hiljada ratnika, nije bilo niti tridesetak školovanih starješina: sve su to bili radnici, seljaci, srednjoškolci, studenti — svi rasli i školovali se u bojevima. Bitke su im bile semestri, marševi kolokviji, pobjede — diplome.

— Vojska čudesnog morala! — tiho kaže general.

Uopće, on ne opservira; sažima. General, očito, ne cijeni oratorstvo. Ali traži pravu riječ, jaku riječ. On, naime, ne odgonetava nego određuje, pa stoga — u raz-

radi njegovih kazivanja — nužno činimo izlete u istraživanju teme, ne zbog podatka, nego zbog projekcije atmosfere i oko Nađa i u rejonima odakle je komandujući general Nađ samo primao izvještaje. Stoga su ova kazivanja — usklađena generalovom mjerom — tkana ne iz samih sjećanja Koste Nađa, nego i iz brojnih dokumenata, zapisa i zapamćenja generalovih suradnika: građa od oko tri hiljade strana.

— Dobro, kaže general. — Tako može biti dobro. — A onda dugo šuti. Mi, međutim, znamo po sjećanjima njegovih ratnih drugova da on šuti smrknut kad je ljut, kad je vrlo, vrlo ljut. Odjednom se osmjehnuo, zjenice mu se šire. Nije ljut! Profesor, a ne general. Pa i njegova supruga, kad ga je upoznala, mislila je da je terenac, partijski rukovodilac, civil, a ne komandant. A generalova supruga nije u procjenama bila neiskusna: kad je upoznala Nađa već tri je godine bila borac: u proljeće 1944. komesar 1. bataljona 3. vojvođanske brigade.

Dušanka Jovičić, krojačka radnica, godište 1923.

Nađov korpus (komandovao je tada Trećim korpusom) borio se s njemačkim divizijama u istočnoj Bosni. Partizani su se probijali iz područja Birča na sjever, istočno od Tuzle, na Majevicu. Bilo je to u maju 1944. godine. Borci gladni. Zatečen u četničkom selu Jajićima, Dušankin bataljon više dana nije imao obroka. Selo pušto; četničke obitelji pobjegle. U štabu bataljona bili su odlučili da nahrane bar konje: pustili su ih u mlado žito ponad sela. Tek što su konji ušli u žito, eto puteljkom kroz selo kolone dobro naoružanih boraca, svi na konjima. Na čelu je jahao mršav, vitak tridesetogodišnjak. Kad je opazio konje u žitu, zateže uzde: kolona se zaustavi. Pozva jednog borca:

— Potraži, druže, komesara!

Dušanka je došla ljuta. Nikoga iz kolone nije poznavala.

— Mene tražite?

— Što će konji u žitu?

— To je žito zelenog kadra, izdajničko, što da ga čuvamo? A naši konji crkavaju od gladi, kao i mi...

Mršavi konjanik sa čela kolone smireno je objasnio:

— Izvedite konje, drugarice. To je naše žito, narodno žito...

Sutradan je komesara Dušanku Jovičić pozvao zamjenik komandanta njene divizije, njen bivši učitelj, Dušan Vukasović:

— Što se ti prepireš s komandantom korpusa?

— Nikad nisam ni videla komandanta korpusa.

— A juče, u Jajićima?

Lice joj obli rumen. Objašnjava: ta tako je civilno djelovao da je mislila da je terenac, odbornik, ili tako nešto. Učo Vukasović joj priprijeti prstom:

— Pazi se, komesaru. General nam je zamerio što ne čuvamo narodnu imovinu...

Poslije toga događaja komesar bataljona Dušanka Jovičić dugo je pazila da ne iziđe pred oči general-lajtnantu Nađu, koji ponekad, razgovarajući u dokolici o minulim vremenima, zna reći:

— Ali bilo joj je suđeno da me ne mimoiđe!

Kosta Nađ je jedan od deset prvih generala Titove vojske: onog dana kad su u NOVJ uvedeni činovi (1. maja 1943. godine) jedan od članova Vrhovnog štaba, pukovnik stare vojske Savo Orović, dobio je dvije general-ske zvjezdice, a devetorica komandanata postali su general-majori, među njima i komandant Prvog bosanskog korpusa, Kosta Nađ.

Ukaz o odlikovanjima u Narodnooslobodilačkoj vojsci donesen je, potpisan od Vrhovnog komandanta Tita,

15. augusta 1943. godine, onih dana kad je Tito na čelu kolone, poslije Sutjeske i Zelengore, stigao na Petrovo polje, ponad Jajca. Tada je — kao jedno od najvećih odlikovanja, uz Orden narodnog heroja — uveden i Orden partizanske zvijezde I reda »za umješnost u komandovanju i naročite zasluge u borbi«. Prvih 16 ordena partizanske zvijezde I reda lično je, 7. septembra 1944, na Visu, predao maršal Tito. Orden je, dakako, tada predan i Nađu.

Čin general-lajtnanta dobio je 1. novembra 1943. u Jajcu. Tada je NOVJ imala, osim Nađa, još samo pet generala sa dvije zvjezdice.

Sad je Nađ, već više godina, general armije: jedan od četvorice u Jugoslaviji.

Mnoga ste priznanja primili, družo generale. I mnoge počasti. (Rekli smo to kao činjenicu, nadajući se da je pitanje.)

Generalov pogled letimično pogleda lente na jednoj od fotografija na stolu:

— Bio sam dugo vojnik. Svaka zvjezdica traži svoje odlikovanje. Tako je uglavnom u svim armijama ...

— Međutim, nije običaj udvostručavati isto ordenje. A vi ste jedini partizan koji je dva puta dobio Orden partizanske zvijezde I reda.

— Bilo je tako. Nisam sasvim siguran da li je donesen i neki formalni ukaz o tome da me se po drugi put odlikuje Partizanskom zvijezdom. No, ja sam to odlikovanje primio kao svoj najdraži orden: ne zbog samog ordena, nego zbog vremena kad sam ga dobio, zbog mjesta gdje sam ga dobio, posebno zbog čovjeka koji mi je Orden prikačio na bluzu ...

To se dogodilo u Celju, uskoro nakon Nađovog raporta Vrhovnom komandantu o konačnoj pobjedi. Tada

je Tito osobno u Nađevom štabu odlikovao komandanta Treće armije.

Celje, i uopće Štajerska, važno je čvorište u Nađevom životu. O tome će biti govora u ovom kazivanju. Ali u ovom uvodnom tekstu treba reći:

- Tu je ilegalac Nađ 1936. godine prešao granicu i zaobilaznim putem isječenim zamkama i zatvorima otišao na španjolska ratišta;

- Tu je ponovo prešao granicu, vrelog ljeta 1941. godine, i ovaj put ilegalno, da bi ušao u povijest na najšira vrata;

- Tu je u maju 1945. godine sa svojim divizijama izvojevao posljednju pobjedu nad fašizmom u Evropi;

- Tu se u maju 1945. godine oženio;

- Tu je od Josipa Broza primio po drugi put Orden partizanske zvijezde I reda.

Vratimo se u ono vrijeme, tragom sjećanja generala Nađa.

I GLAVA

JADNI KATULE, PRESTANI BUDALITI

LÖHROVE KOLONE: 400.000 VOJNIKA

Komandanti svih Titovih armija bili su španski borci: Peko, Koča, Petar i Kosta. Trojica od njih, komandanti Prve, Druge i Treće armije ušli su u Zagreb rano ujutro 9. maja. Dan je bio sunčan, Zagreb na ulicama, juče očišćen od neprijatelja. Sa Sljemena, iznad grada, od Remeta i Markuševca, sve vrijeme se čuje kanonada topovske i minobacačke paljbe: ostaci triju ustaško-domobranskih i jedne njemačke divizije pokušali su, s divizijama Prve armije »na repu« da se probiju na sjever preko Medvednice.

Radio-Beograd prenosi govor Vrhovnog komandanta, predsjednika vlade Demokratske Federativne Jugoslavije Josipa Broza Tita:

Narodi Jugoslavije!

Vojnici, podoficiri i oficiri! Radnici, seljaci i građani! Danas, 9. maja, tačno 49 mjeseci i tri dana od fašističkog napada na Jugoslaviju, najveća agresivna sila u Evropi, Njemačka, kapitulirala je. Osmog maja, u 23 časa i 01, njemačka Vrhovna komanda potpisala je u Berlinu akt o kapitulaciji...«

A sve radio-stanice svijeta prenose i saopćenje njemačke Vrhovne komande o kapitulaciji. Hitlerov nasljednik admiral Dönitz (Denic — njemu su Goebbels (Gebels) i Bormann 1. maja poslali radiogram: »Führer (Firer) preminuo jučer u 15.30 sati. Oporuka od 29. aprila povjerala vam dužnost predsjednika Reicha . . .«) počeo je odmah razmatrati sve mogućnosti kako da uspostavi primirje na frontovima, posebno na zapadnom. Naime: sa Sovjetima ratovati, a sa zapadnim saveznicima rat prekinuti prihvativši djelomičnu kapitulaciju. Sa svojom nekompletnom vladom admiral Dönitz se nalazio u Flensburgu. Tu je 2. maja saznao da je Grupa armija *Jugoza-pad*, u Italiji, pod komandom generala Vietinghoffa (Fittinghof), položila oružje: kapitulirale su sve jedinice ove grupe osim Devedeset sedmog korpusa generala Küblera (Kibler) na jugoslavenskoj teritoriji. Istovremeno Britanci s mostobrana kod Lauenburga prelaze u ofenzivu i tokom dana saveznički tenkovi ulaze u Lübeck (Libek). Nešto južnije od njih, kod Wismara, na Baltik izbijaju Amerikanci, prešavši prije toga Labu.

Na brodu »Patria«, posljednjem sjedištu njemačke vlade u drugom svjetskom ratu, u luci Flensburga, veliki admiral Dönitz odlučuje da odmah povede pregovore, i to s britanskom Dvadeset i prvom grupom armija, to jest s Montgomeryjem (Montgomeri), a ne sa savezničkom glavnom komandom generala Eisenhowera (Ajzenhauer). Glavni Dönitzov pregovarač bio je admiral von Friedeburg, komandant njemačke flote. On je 4. maja javio admiralu Dönitzu Montgomeryjeve uvjete: uz ostalo i zahtjev da se u cijelosti preda sve njemačko oružje. O uvjetima su na »Patriji«, osim Dönitza, konferirali Schwerin von Krosigk (Šverin fon Krosik), novi ministar vanjskih poslova, te generali Keitel i Jodl i admiral Friedeburg. Keitel i Jodl žustro govore o uvjetima: traže

da sama njemačka vojska uništi svoje naoružanje. Dönitz nužno kaže:

— Gospodo, mi ne možemo birati!

Montgomeryjevi uvjeti su prihvaćeni.

Uveče 4. maja Friedeburg je s Montgomeryjem potpisao dokument o djelomičnoj kapitulaciji: bezuvjetno se predaje sva njemačka vojska u Holandiji, sjevernoj Njemačkoj i Danskoj.

Tek tad, u dogovoru s admiralom Dönitzom, Friedeburg traži i s Eisenhowerom sporazum o djelomičnoj kapitulaciji. Generali Trećeg Reicha bili su spremni na sve, samo da izbjegnu kapitulaciju pred Crvenom armijom; u Jugoslaviji: pred Titovim armijama. Kapetan korvete Walter Lüdde-Neurath (Valter Lide-Nojrat), ađutant admirala Dönitza, kasnije će reći kako je onih dana »svim našim mislima ovladala samo jedna misao: ne predati se komunistima«.

Eisenhower nije prihvatio djelomičnu kapitulaciju. Tražio je opću kapitulaciju cjelokupnih njemačkih snaga na svim frontovima, i to odmah. Uz to i zahtjev: sve njemačke trupe moraju ostati i položiti oružje tamo gdje su zatečene, pred protivnikom s kojim su se do tada borile. Njemačka Vrhovna komanda morala je garantirati ispunjavanje odredbi ugovora o kapitulaciji i pri tome paziti da se onemogućí uništavanje materijala, oružja i brodova.

O Eisenhowerovim uvjetima na »Patriji« je raspravljano 6. maja.

Situacija je bezizlazna.

Ipak, admiral Dönitz i generali traže nemoguće.

Ovaj put na ponovne pregovore u Eisenhowerov štab odlazi general-pukovnik Alfred Jodl: ima ovlaštenje da pristane na kapitulaciju, ali samo pred zapadnim saveznicima, ali ne i pred Crvenom armijom. Naredne noći,

između 6. i 7. maja, Jodl je admiralu Dönitzu poslao radiogram iz Reimsa (Rems), gdje je bio glavni stan generala Eisenhowera:

»General Eisenhower inzistira da kapitulaciju potpišemo danas. U protivnom, saveznički frontovi će se zatvoriti i za one koji bi se željeli predati pojedinačno, a general će prekinuti sve dalje pregovore. Ne vidim druge alternative. Ili kaos ili potpisivanje. Molim da mi odmah date punomoć da potpišem kapitulaciju koja će odmah stupiti na snagu. Neprijateljstva će zatim prestati 9. maja u 00.00 sati prema njemačkom ljetnom vremenu.«

Jodl je dobio sva ovlaštenja od admirala Dönitza.

U 2.41 sati 7. maja u Glavnom stanu generala Eisenhowera potpisan je dokument o bezuvjetnoj kapitulaciji njemačkih oružanih snaga na svim frontovima. Sutradan, 8. maja, u berlinskom predgrađu Karlhorst, u štabu maršala Žukova, održana je svečanost potpisivanja dokumenta o kapitulaciji.

U noći 8. i 9. maja sve njemačke armije, tamo gdje su zatečene, odlažu oružje. Na svim frontovima, osim u Jugoslaviji. Naime, komandant Grupe armija *Jugoistok*, general-pukovnik Aleksander Löhr (Ler) prihvaća akt o kapitulaciji kao neizbježnost i shvaća da njegova Grupa armija »E« mora 9. maja obustaviti borbu s protivnikom s kojim su se dosad borili« — kako je to kazano u posljednjem dokumentu njemačke Vrhovne komande oružanih snaga — ali on kapitulaciju pokušava pretvoriti u sporazum o obustavi neprijateljstva bez polaganja oružja pred jedinicama koje su ga tukle.

Najprije: Löhr i poslije Hitlerove smrti, u nadi da će hitlerizam opstati, kao svojevrsna brana imperijalizma prema Sovjetskom Savezu, i poslije Hitlerove smrti ostaje vjeran »svome vođi«. Imamo o tome pouzdano svjedočenje u Löhrovoj zapovijesti pisanoj 2. maja. Pret-

hodne noći admiral Dönitz je na osnovi Goebbelseve i Bormannove depeše (»Führer preminuo jučer u 15.30 sati. Oporuka od 29. aprila povjerava vam dužnost predsjednika Reicha... Forma i moment službenog saopćenja trupama i javnosti prepušta se vašoj ocjeni...«) obavijestio sve svoje komande da je naslijedio Hitlera. »Glavnom komandujućeg je vijest silno potresla« — rekao je za Löhra njegov ađutant baron von Puttkamer. — »Glas mu je bio tronut dok mi je diktirao dnevnu zapovijest...« Lühr je tada, 2. maja 1945. godine, pisao:

»Führer Adolf Hitler poginuo je danas na svom komandnom mjestu. Grossadmiral Dönitz, prema posljednjoj volji poginulog, primio je funkciju Führera. Zakletva položena Führeru prelazi sad na Dönitza.

Vojnici moje grupe armija!

To što nas ovoga trenutka najdublje potresa, treba naći svoj odjek u našem vojničkom držanju i našoj hrabrosti. Vi stojite na posebno ugroženom mjestu i daleko ste od domovine. I samo ako neprijatelj i dalje bude osjećao strah od oštrica vaših mačeva, vi ćete se vratiti u domovinu. I nadalje izvršavajte moja naređenja, vjerno kao i do sada. Uz takvu bezuvjetnu poslušnost, mogu i hoću da vas vodim do kraja naše herojske borbe, onako kako to sada u dvostrukoj mjeri od svakog od nas zahtijeva časni završetak ove borbe i dobro domovine.«

O Löhrovim namjerama nalazimo podatak i u Dnevniku OKW. Zapis od 6. maja: »... Jedinice grupe Löhrovih armija (400.000 ljudi) ... nikakva sila ne može prisiliti da kapituliraju, dok postoji i trunka nade da se predaju američkim trupama...«

— Mi smo znali što želi Lühr — tiho kaže general Nađ. — Gotovo sa svim njemačkim divizijama na jugoslavenskom ratištu bio je do 8. ili 9. maja uspostavljen kontakt: ili preko njihovih ili preko partizanskih prego-

varača. Tražili su da Jugoslavenska armija pusti Grupu armija »E« da se bez borbe povuče preko granice. Jednostavno: da mi njima otvorimo izlaz, a oni će u redu i miru da izvuku svoje pješadijske i motorizovane kolone na zapad...

Pregovori su vođeni i prije vašeg sastanka s komandantima Prve i Druge armije u Zagrebu?

Nađ pamti: parlamentarci su bili u štabu njegove 51. divizije, zatim u štabu 11. krajiške divizije. U Zagrebu je s njemačkim pukovnikom Selhroфом, koji je u štabu Grupe armija »E« bio zadužen za razmjenu zarobljenika, pregovarao rukovodilac ilegale u okupiranom Zagrebu Boris Bakrač. — Nismo mogli prihvatiti njihove zahtjeve. Svim parlamentarcima je kazano da prenesu svojim komandama: tražimo odlaganja oružja i potpunu kapitulaciju. Gdje se koja divizija zatekla, tu mora da se preda...

Podsjetili smo generala armije Nađa na neke manevre admirala Dönitza. Najprije: zapovijest feldmaršalu Kesserlingu, komandantu takozvanog »južnog prostora« od 7. maja: odmah obustaviti neprijateljstva s angloameričkim armijama; ispred sovjetskih i Titovih snaga izvući glavninu i predati se zapadnim saveznicima. Deset sati i 4 minute poslije potpisivanja sporazuma u Reimsu i prihvatanja totalne kapitulacije, u 12.45 sati 7. maja Dönitz je uputio radio-proglas armijama *Centra*, *Juga* i *Jugoistoka*: sve poduzeti da se spasi što više vojnika od predaje komunistima.

— Imali smo podatke i mislim da su izneseni već 9. maja na sastanku komandanata armija u Zagrebu, da je Löhru naređeno da se nama ne preda. Kasnije sam saznao da su se Löhri i feldmaršal Kesserling o tome dogovorili 6. maja u Gracu...

Komandant Grupe armija »E« general-pukovnik Aleksander Löhr je u svojim jedinicama imao onog maja oko 250.000 vojnika. Podređena mu je i kvislinška vojska: ustaško-domobranske snage od oko 130.000 vojnika, Srpski dobrovoljački korpus — 7000 četnika, grupa od oko 10.000 crnogorsko-hercegovačkih četnika, desetak musolinijevskih bataljona, Rupnikova Bela garda...

— Sve skupa: pred divizijama Prve, Druge i moje armije našlo se gotovo 400.000 neprijateljskih vojnika — kaže Nađ. — Među njima hiljade ratnih zločinaca, zločini kojih su bili dokazani. I sve je to hitalo na zapad, da izbjegne odgovornost. Između naših i sovjetskih snaga nastupale su bugarske jedinice. Ispred Prve bugarske armije odstupala je Druga njemačka oklopna armija pod komandom Maksimilijana De Angelisa, koji je bio potčinjen Löhru. Ta armija se »odlijepila« od Bugara i gotovo se kompletna dolinom Drave prebacila u Austriju...

Generalštabu Jugoslavenske armije je na osnovi izvještaja iz komandi Prve, Druge, Treće i Četvrte armije bilo jasno da se snažna neprijateljska grupacija neće predati bez borbe. Zbog toga je »u cilju daljeg čišćenja teritorije prema Celju i Dravogradu od razbijenih neprijateljskih jedinica« dogovoreno na savjetovanju u Zagrebu da kompletna armija Koste Nađa nadire pravcem Maribor—Dravograd—Celovec, Dapčevićeva armija (bez dviju divizija i Desetog zagrebačkog korpusa) pravcem Celje—Kamnik—Celovec, a Popovićeva armija da nastupa južno od Save prema Zidanom Mostu.

Štabu generala Nađa bila je podređena i slovenska IV operativna zona sa snagama razvučenim na području Štajerske i Koruške.

— Treća armija je od formiranja 1. januara 1945. godine, kad sam o tome primio obavještenje u depeši Vrhovnog štaba, u Šiklošu, južno od Pečuha, osim divi-

zija s kojima smo nastupali frontalno, na lijevom krilu Trećeg ukrajinskog fronta i na desnom krilu naše Prve armije, imala u svom sastavu i dva korpusa koji su djelovali u neprijateljskoj pozadini: u Slavoniji Šesti korpus, a na prilazima Zagrebu Deseti korpus. To je bila kombinacija rata operativne armije i partizanskih snaga. Kasnije, u ratu poslije njemačke kapitulacije, takva smo sadejstva imali sa slovenskim partizanima: tamo su bile tri brigade 14. divizije, Prekomurska brigada, osnovana onih majskih dana, te četiri partizanska odreda — Koruški, Kozjanski, Kokrčki i Pohorski. Sa štabom zone imali smo radio-vezu, a kasnije su uspostavljeni i direktni kontakti...

PERCOVKA MARŠALA VOROŠILOVA

General Nađ je stigao u Zagreb 9. maja iz Varaždina, koji su jedinice Treće armije oslobodile 7. maja. Njemačka grupacija Henke, 5. ustaško-domobranska divizija i Petnaesti kozački korpus tih su dana tučeni i u Bjelovaru, Križevcima, Koprivnici i Varaždinskim Toplicama. Ujutro 7. maja Nađ je u svome štabu u Varaždinu čuo dugo čekanu vijest: »Führer poginuo na bojnom polju.« Oko komandanta armije okupila se grupa viših oficira i suradnika iz štaba. Tu je bila i Dušanka Jovičić, rukovodilac SKOJ-a u jedinicama Treće armije. Nađev ađutant je svima nasuo po čašicu rakije. Podsjećamo generala:

— Tada ste, ako smo ispravno obaviješteni, rekli: — Eto konačne pobjede! Popijmo za pobjedu!... A rukovodiocu SKOJ-a je ispala čaša iz ruke...

General se tiho smješka. »Privatna stvar«. Kasnije će ipak reći: — Bila je riječ o ljubavi. Dušanka, a Du-

šanka je sad moja supruga, i ja bili smo se dogovorili da se oženimo čim Hitler kapitulira. Tada sam, u Varaždinu, Dušanki rekao: — Hitler je pao, nema više čekanja! Poblijedila je, zatim porumenila, zbunila se i — ode čaša... Ali od Varaždina do konačne pobjede trebalo je još prolići mnogo krvi...

Dušanka Nađ je sve to malo drugačije zapamtila. Žena je i vjerojatno je njen smisao za detalj potpuniji.

Dušanka Nađ, u ratu kapetan Dušanka Jovičić startala je u život kao krojački šegrt. Skojevka 1941. godine, vezla je prvu ratničku zastavu sremskih partizana. Ustanička šesteročlana porodica. Najstariji njen brat gine još 1941. Najmlađi, godište 1927, odlazi iz gimnazije u partizane: sad je i on general. Dušanka je major i — publicist. Napisala je tri knjige romansiranih sjećanja na partizansko ratovanje. Neobično draga subesjednica, od onih žena za koje se kaže da su tipično lijepe (pa i sad kad je ušla u drugu polovicu stoljeća, kad je baka), pregazila je u jurišnom rasporedu čitavu Bosnu, i dio Srbije, i sve frontove Treće armije. Smije se od srca, kad je podsjećamo na generalovo kazivanje o trenutku kad joj je rekao da je došlo vrijeme za svadbu.

— Ma pustite ga, to on nije dobro zapamtio.

General će, dakako, oprostiti ako ispričamo kako je to uistinu bilo. Najprije: ne u Varaždinu, kako on kaže, nego u Koprivnici. Zatim: ne 7. maja, nego 5. maja. Armija je u koprivničkoj operaciji imala velike gubitke. Bilo je na stotine ranjenih. Rukovodilac SKOJ-a u Armiji kapetan Dušanka Jovičić sve je vrijeme obilazila front, a kad je grad oslobođen obišla je divizijske bolnice. U nekom dvorcu kod Koprivnice bili su najteži ranjenici: bez ruku, bez nogu, mnogi na samrti. Išla je između njih, kroz šumu nosila, a sa svih strana se čulo bolno stenjanje:

— Jao sestro ... jao, komesare!

Krajnje potištena, vratila se u političko odjeljenje armije (u armijskom partijskom komitetu su osim nje bili: Stanko Naletilić, Miloš Crnobrnja, Saša Sekić i Marko Lakić). Sama u sobi, otvorila je radio. Čula se neka njemačka radio-stanica: nekoliko prvih minuta razblažujući Mozart, a zatim vijest: Hitler je mrtav, Nijemci traže načina da uspostave primirje. Začudo, nije to doživjela kao nasrtaj radosti, nego kao problem: a što sad? U taj mah je zazvonio telefon. Javio se komandant armije:

— Kapetane, dođi u štab!

Nije stigla brzo: usput su je zadržale neke žene, koje su iz Vojvodine došle da obiđu sinove na frontu. (Nađ će joj kasnije reći: ti ne umiješ bez baba!) Kod Koste je zatekla pukovnika Kadju Petričevića i Vukašina Subotića. General joj je na štapskoj reljefnoj karti pokazao prilike na bojištima. Tumači joj vojne rasporede, a ona čeka da konačno kaže zašto joj je telefonirao da dođe: ta nije valjda radi objašnjenja o frontovima. Još pod dojmom doživljenog među ranjenicima, šutjela je potištena. Nije htjela piti, kad je general ponudio. Sva trojica inzistiraju:

— Moraš, za pobjedu!

Uzela je dugu, kristalnu čašu s vitkom nogom; čaša je bila dopola puna nekog likera. General sretan:

— Drugovi, za pobjedu!

Trenutak kasnije, prije nego što su čaše ispijene:

— Drugovi, moram vam reći: Dušanka će biti moja drugarica!

U taj tren je nastradala reljefna generalštabna karta: Dušankino piće se prosulo po njoj. Lice joj poblijedilo. Oči krijese žestinom. Ona će kasnije reći: povrijeđenošću. Pukovnici su umah shvatili da situacija nije

najčistija i tiho izlaze. Dušanka tad kao osa na generala: kako smiješ tako govoriti, zašto tako, zašto bez pitanja mene, ta zar ti nisam rekla da se neću udavati... Generalu bi žao:

— Mislio sam da si rekla: čekajmo pobjedu!

— Ako sam i rekla, nisam ti rekla da to sad kažeš! Kapetan je, bogme, žestoko napao generala.

Ali general je, očito, sve ispravno shvatio: bio je to napad zaljubljene djevojke. A imala je ona u svom karakteru i nešto inadžijsko, jer sve do 25. maja nije htjela da se vjenčaju. U Celju je pristala. Prethodno je sve odobreno na partijskim sastancima: generalovu ćeliju obavijestio je sam general (i Partija mu je dala pristanak), a Dušankinu ćeliju nije obavještavala stidljiva kapetanića, već Stanko Naletilić (i ta ćelija se složila sa svadbom).

No, vratimo se bojištima.

Poslije oslobođenja Varaždina, Zagreba i Karlovca, početkom drugog tjedna u maju 1945. godine, onih dana kad je između njemačkih i savezničkih komandi već bio uglavljen sporazum o kapitulaciji, njemački generali von Ludwiger (Ludviger — u ime Prve armije), von Emansdorf i Fenn (u ime Druge armije) i Fischer (Fišer — u ime Treće armije) po zapovijesti komandanta Grupe armija »E« general-pukovnika Löhra u gustim se kolonama, zakrčujući sve ceste od Zagreba u pravcu sjeverozapada, pokušavaju izvući iz Jugoslavije. »Mi smo to morali spriječiti« — kaže Nađ.

Generalovi dugi prsti mirno počivaju na stolu.

»Ti prsti su prsti pijaniste. Tko bi rekao da je za tu ruku automat!« — rekao je jednom davno Ilija Goranin Pavle, jedan od Kostinih ratnika s kojim se upoznao na romanijskim Crvenim stijenama 1941. godine.

Njegovi su odredi oslobodili Krajinu.

Njegove su brigade oslobađale Bihać i Jajce.

Njegove su divizije prve ušle u Tuzlu.

On je bio jedini Titov general, kojemu su Sovjeti dali na upotrebu divizion »kaćuša«. — Posada je bila crvenoarmejska, a samo sam ja kao komandant armije imao pravo da im komandujem. To je bila specijalna prištapska jedinica. Kod Batine i Valpova, kod virovitičkog mostobrana upotrebljavali smo te »kaćuše«: one su više značile za dizanje morala, koji je i inače bio na zavidnoj visini kod naših jedinica i za stvaranje panike i meteža kod protivnika, nego što su imale neki vojno-operacijski značaj...

Prije nego što je, 1. januara 1945. godine, postao komandant Treće armije JA, general-lajtnant Nađ bio je komandant Glavnog štaba Vojvodine. I kao komandant Glavnog štaba i kao komandant armije, koja nastupa na lijevom krilu Trećeg ukrajinskog fronta, držeći važne položaje između Dapčevićeve armije i sovjetskih trupa u Mađarskoj, Nađ se često susretao sa savezničkom komandom. Sovjetska literatura, historijska i memoarska, tema koje su završne operacije na ovom dijelu fronta, daje visoku ocjenu Nađu, komunisti i vojskovođi.

— Ipak, družo generale, nije li došlo do nekog spora prilikom prvog susreta sa sovjetskim komandujućim generalom Tolbuhinom?

— Nije bilo spora, ali je bilo ljutnje.

To se dogodilo u Srbobranu, u novembru 1944.

Generali Dapčević i Nađ, kojeg je pratio i načelnik njegovog štaba Vukašin Subotić, trebali su da se u štabu Trećeg ukrajinskog fronta dogovore o daljem zajedničkom nastupanju na zapad. Kolonu automobila partizanskih komandanata zaustavili su na ulazu u Srbobran crvenoarmejci:

— Dalje se ne može!

Netko je od pratnje pokušao objasniti: komandanti idu kod komandanta. Uzaludno. Opet objašnjavanja. Dolazi oficir sigurnosti: i sve iz početka. Lice generala Dapčevića crveno od srdžbe. Nađ jedva suspreže ljutnju. Tiha mu je riječ, ali teška:

— Otići ćemo, a onda ćete vi odgovarati!

Sovjetski oficir u dva-tri maha odlazi, valjda neko-me telefonira, traži naknadna objašnjenja i nakon duga čekanja konačno kaže:

— Izvolite u grad. Tražite Komandu grada, tamo će vam sve objasniti!

Ali put do Tolbuhinovog štaba i dalje je vodio preko stražarnica, kontrola, sporazuma i nesporazuma. Kad su stigli u gradsku četvrt načičkanu stražarskim mjestima, ponadali su se: eto, tu smo. Ali — i tu čekanje. Najprije čekanje kod glavnog dežurnog, pa kod načelnika štaba... Kad je pred njih izišao Tolbuhin (nasmijan, raširio ruke, prijateljski raspoložen), Nađ mu je prigovorio:

— Kakva je to predostrožnost, da saveznički komandanti ne mogu do vas?

Tolbuhin je bez uzbuđenja prihvatio prigovor:

— Vidite, drugovi, skupo smo platili našu aljkavost. Aljkavost našeg osiguranja. Izvukli smo pouku iz iskustva.

Poslije razgovora o sadejstvu (Tolbuhin je govorio o iskustvima iz sadejstva u Beogradskoj operaciji i dao izuzetno visoku ocjenu jedinicama NOVJ!), u štabu Trećeg ukrajinskog fronta bio je za jugoslavenske generale priređen ručak.

Đoko Ivanović, komandant pozadine Treće armije, pričao je jednom prilikom kako vam je ručak priredio i maršal Vorošilov?

— To je bilo kasnije. U Badenu. I nije bio ručak nego večera.

Vorošilov, jedan od najpoznatijih vojskovođa Crvene armije iz građanskog rata, vrlo popularan među jugoslavenskim partizanima, stigao je u Austriju poslije oslobođenja Beča. Iz sovjetskih izvora znamo da je tada general Šorahin, komandant Pedeset sedme armije, Vorošilovu govorio o »generalu koji ne zna gubiti bitke ni rat«: to se odnosilo na Kostu Nađa. Vorošilov je poželio da ga upozna. Nađ je tada pozvan u Baden. Pratio ga je pukovnik Đoko Ivanović. Na odredište su stigli u sunčano popodne. Štab fronta je bio u ljetovališnim vilama, uz banju. Na ulazu u štapsku zonu našeg generala su dočekali oficiri za vezu i oficiri sigurnosti. Kostina supruga Dušanka je kasnije zapisala: »Kosti je pridodat jedan oficir, kapetan. Mlad, srednjeg rasta, vrlo inteligentan, brz, hitar. Kud god bi Kosta krenuo — bio mu je na raspolaganju. Razmjestio mu je krevet za odmor, pripremio osvježavajuća i druga pića. Odijelo i sve drugo doveo je u besprijekoran red... Kostin pratilac Žika mogao se bezbrižno odmarati...«

U 18 sati generala Nađa su zamolili da ode u vilu, nedaleko od one u kojoj se bio smjestio. Pred vratima su ga čekala kola. Jedan od pratilaca otvorio je vrata. Kosta se osmjehnuo:

— Ta mogao sam i pješice!

Pratilac je salutirao:

— Vi partizani ste se dosta napješačili i naratovali.

Htjeli smo znati: — Tu vas je dočekao Vorošilov?

— Nije. Dočekao me jedan viši oficir i otpratio u veliku dvoranu iz koje se čuo žamor glasova. Tek što sam ušao, prišao mi je drugi oficir i predstavio prisutnima, koji su već bili za stolom. Dali su mi mjesto desno od maršala Vorošilova, vis à vis Tolbuhina. Bio sam po-

malo uzbuđen, ali Vorošilov je bio krajnje ljubazan i neposredan. Odmah mi je nasuo čašu percovke i nazdravio . . .

Koliko je te večeri izmijenjeno zdravica!

Pili su percovku, žestoku rakiju, zapaprenu, pa vina, uglavnom mađarska. Jela su služena odmah nakon pića. — Jedva sam popio prvu čašu. Vorošilov me bodrio i poučavao da poslije svake čaše treba jesti. Prva je čaša bila najteža. Kasnije je nekako išlo . . . Posluživale su nas mlade, vrlo šarmantne djevojke u večernjim haljinama. Bile su vrlo spretne i brze. Netko od ruskih drugova mi je objasnio da su one borci, dovedene s fronta . . .

Zdravicu je održao i general Nađ. Tekst te zdravice je zapisan. Citiramo završni dio:

»... Drug Tito, jedan od boraca oktobarske revolucije, u život je sproveo ideju o svenarodnom ustanku, u kojem je okupio sve naše narode i poveo ih u borbu protiv fašizma. Naša vojska, hrabrena pobjedama Crvene armije, podnosila je teškoće koje se nikakvim vojnim propisima i zakonima nijedne vojske ne bi mogle predvidjeti. Srećni smo i ponosni što zajedno s vama i savezničkim armijama možemo slaviti skorbu pobjedu nad fašizmom . . .«

SEDMA SS ODLAŽE ORUŽJE

Ušavši u Zagreb, ujutro 9. maja, nepune četiri godine poslije ilegalnog odlaska odatle u partizane, Nađ se bio ponadao da će upravo toga dana »slaviti pobjedu nad fašizmom«. Ali izvještaji što su stizali iz divizijskih štabova nisu govorili u prilog slavljenju. — Morao sam se s komandantima Prve i Druge armije dogovoriti o da-

ljem vođenju operacija. Kako da protivnika primoramo na kapitulaciju. Nije bilo vremena za predah...

A što je značilo doći u Zagreb poslije četiri godine: zapravo poslije gotovo punog decenija prvi put proći slobodno ulicama dragog grada, gdje je nekad Kosta Nađ živio s roditeljima i braćom? (Porodica Nađ je, naime, tridesetih godina iz Petrovaradina preselila u Zagreb.)

Onog sunčanog majskog jutra, prije 30 godina, general Nađ je ušao u Zagreb u »linkolnu«. Pratila su ga dva džipa i dva motocikla. »Linkoln« su mu poklonili drugovi iz 51. divizije kad je oslobođen Osijek. U jednom džipu bila je radio-stanica: veze s Vrhovnim štabom, sa susjednim armijama, sa savezničkim frontom, s vlastitim divizijama... — Znao sam da neprijatelj glavinja u pravcu sjeverozapada, ali računao sam: tu je kapitulacija i — ratu je kraj...

Prije sastanka s generalima Dapčevićem i Popovićem posjetio je roditeljsku kuću na Črnomercu. Ispred kuće, na ulici, još su bili vidljivi znaci okršaja. U kući je zatekao najstarijeg brata Jožiku i najmlađeg Oskara. U Frankopanskoj ulici je posjetio brata Fridriha i njegovu porodicu. Jedan od braće, Karlo, bio je još u partizanima. — Trebalo je da posjetim mnoge prijatelje, pa neke sam čak i vidio, ali nije bilo vremena za duge razgovore i za brojne susrete. Čitava armija je bila u borbenom rasporedu. Divizije su čekale naredne zadatke. Rat nije prestao ni poslije neprijateljske kapitulacije...

General Nađ je samo jedan dan ostao u Zagrebu?

— To nije ovisilo o meni. Tako je diktirala situacija. Atmosfera naelektrizirana. Više ne možeš da se pozudaš ni u savezničke jedinice i komande. Svatko igra svoju igru. A mi smo sami svoju igru na život ili smrt započeli i sami smo je željeli završiti onako kako je to najbolje odgovaralo našim narodima. Otuda nervoza.

Osim toga, ljudi ti ginu. Bilo mi je vrlo krivo što ta krvavija nikako da prestane. Neprijateljska Vrhovna komanda je izdala saopštenje o kapitulaciji i mi smo to saopštenje primili, ali snage ispred nas pokušavaju da nas izigraju. Zbog toga se ne zadržavamo u Zagrebu. Komandanti armija su se rastali popodne i svaki je krenuo svojim jedinicama. Naredio sam svim komandantima meni potčinjenih divizija da stupe u vezu s komandama neprijateljskih jedinica i da od njih traže bezuvjetnu, totalnu kapitulaciju...

— Znači li to da niste bili spremni ni za kakve pregovore?

— Nismo imali što pregovarati. Neprijatelj koji je kod nas žario i palio, neprijatelj s kojim smo se uspješno nosili četiri godine, morao je tu, kod nas, na mjestu gdje je zločin izvršio, da za to odgovara. Mi smo ga tukli i pred nama je morao položiti oružje. Da ste upitali i jednog našeg borca: da li da popuštamo ili da se tučemo dalje, čuli biste samo jedan odgovor: neprijatelj mora biti do kraja svladan! Nije bila riječ o osveti, nego o ratničkoj pravdi. Konačno, naši borci nisu bili osvetnici, u onom užem poimanju te riječi, nego vojnici revolucije s jasnom vizijom budućnosti...

Ujutro 10. maja po nekoliko divizija Prve i Druge armije i kompletna Treća armija u sadejstvu s brigadama i odredima IV slovenske operativne zone primaju naređenje da »izvrše dalji marš u cilju progonjenja i uništavanja razbijenog neprijatelja« (iz zapovijesti 39. divizije Druge armije), odnosno da »što energičnije progone neprijatelja ne dozvoljavajući mu da se organizirano povlači, da sa sobom nosi oružje i materijal s kojim raspolaže« (iz zapovijesti 11. divizije Prve armije) ili — što je kazano u zapovijesti 51. divizije Treće armije — da prepriječe put »ustaškim razbojnicima«, jer »veliki broj

ustaških zločinaca, s Pavelićem na čelu pokušava da se izvuče preko Dravograda i za sebe stvori povoljnije uvjete predaje, te da izbjegne predaju Jugoslavenskoj armiji«.

Pouzđano se znalo da »pošteno očepljeni« neprijatelj glavinja svim putovima što od Karlovca na sjever, od Varaždina na zapad i od Zagreba na sjeverozapad vode prema Štajerskoj i Koruškoj, ali nije se znalo koliko će taj neprijatelj, iako već temeljito tučen, pružiti grčeviti otpor, posebno kvislinške grupacije. Po zapovijesti štaba Prve armije 5. diviziji (10. maja u 12 sati) vidi se da se tada još vjerovalo da samo treba već tučenog neprijatelja razoružati i izvršiti »čišćenja teritorije prema Celju i Dravogradu«.

— Mi smo mislili, kaže general Nađ, da će neprijatelj shvatiti bezizlaznost situacije. Znalo se da kolone koje se izvlače na sjever prema prelazima preko Drave u Austriju vuku velik broj porodica. Tu je bilo i djece i žena. Ustaše su čitava sela prisiljavali da krenu s njima. Ubijali su one koji su im se opirali. Na putu kroz Zagorje čak su i sela palili. Zabranio sam, zbog žena i djece, da se po tim kolonama tuče iz artiljerije. Nismo dozvolili bombardovanje kolona u kojima je bilo jadnog naroda. Htjeli smo obračun i išli smo na definitivni obračun s bandom fašista, ali smo željeli spasiti nevine...

Prvog i drugog dana poslije kapitulacije njemačke Vrhovne komande, 9. i 10. maja, koje su snage kapitulirale na frontu Treće armije?

Neprijatelj se još nada da će pobjeći preko granice.

— Ja sam — kaže Nađ — na putu iz Zagreba stigao na položaje 16. vojvođanske divizije, kod komandanta Marka Peričina Kamenjara. Po primljenim radio-depešama i po onome što sam saznao od Kamenjara vidio sam da Švabo izmiče. Šesnaesta je sve to vrijeme vodila bo-

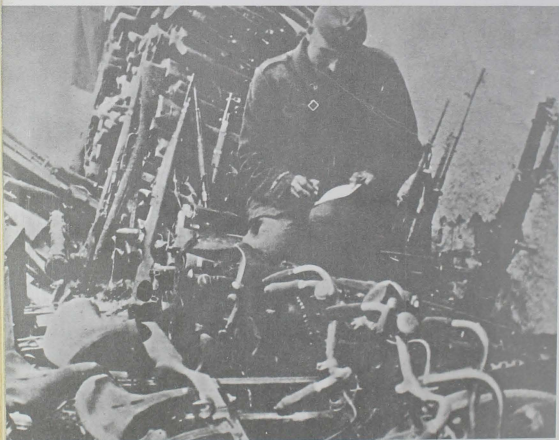
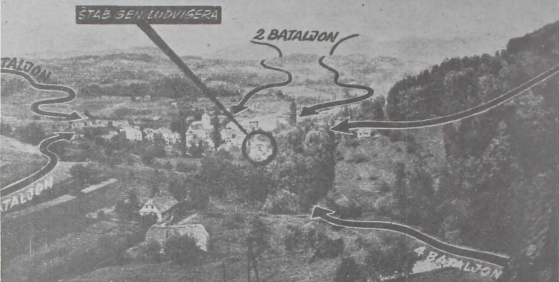
Nakon oštarih borbi za Pleternicu tenkovi 2. tenkovske brigade napreduju krajem aprila 1945. prema Zagrebu (gore) — Borci 7. vojvođanske brigade 16. divizije pripremaju se za napad na neprijateljske položaje na prilazima Bjelovaru, 3. maja 1945. (dolje)

Artiljerijska brigada 51. divizije u nastupanju od
Koprivnice prema Varaždinu (lijevo) — Jedinice 40.
divizije Treće armije nastupaju prema Novom Ma-
rofu (dolje)

Opkoljavanje štaba generala Ludwiger (lijevo gore)
— Slovenija, početak maja: jedno od mnogih sa-
birališta zaplijenjenog neprijateljskog naoružanja
(lijevo) — Marš štajerskih proletera (gore)

Jedinice 51. divizije u oslobođenom Ptuju 9. maja
1945. (lijevo) — Jedinice 36. divizije ulaze 10. ma-
ja u oslobođeni Maribor (dolje)

Vojnici Treće armije sprovode kroz Maribor zarobljene Nijemce na putu za logore (gore) — Njemačka kolona na Dravi uništena u borbama za Dravograd (dolje)

jeve. Frontalnim udarom i obuhvatnim manevrom najstarije vojvođanske brigade su ispred Krapine i Rogaške Slatine prisilile na predaju jedan ustaško-domobranski bataljon. To se dogodilo 9. maja. Sutradan, baš kad sam ja došao na front divizije, kod Huma i Breznice, 16. je zajedno sa 17. divizijom tako stisla njemačke kolone da su počeli uništavati svu tešku opremu i motorizaciju i bezglavo bježati. Tu su Nijemci uništili oko 150 kamiona i veći broj topova... Tražio sam od Kamenjara, a isto tako i od štaba 17. divizije, da još snažnije pritisnu protivnika. Morat će kleknuti, rekao sam. Kad sam odlazio, Kamenjar, stari sremski ratnik, blistav komandant, izuzetno inteligentan čovjek, pružio mi je ruku: sutra će, veli, početi slati kolone zarobljenika... Tako se i dogodilo...

Još 9. maja »na liniji Kraljevec—Zelina—Biškuper—Orešje neprijatelj daje žilav otpor« javio je komandant Prve armije Generalštabu odlazeći iz Vrbovca u Zagreb na savjetovanje komandanata armija. Grupa partizanskih parlamentaraca, upućena na pregovore s komandama 181. i 41. njemačke divizije, dočekan je jakim vatrom iz automatskog oružja. Parlamentarci su — javljeno je u 13.30 sati 9. maja — bili ranjeni.

Samo je jedna njemačka divizija kapitulirala 10. maja — 373. »Tigar«. Komandant te divizije, Hans Joakim Grafenstein (Grafenštajn), koji je još pod komandom imao samo oko tri hiljade legionara, povlačio se od Zagreba na zapad, lijevom obalom Save. Pred neprijateljske snage izbilo je u noći oko 2 sata 10. maja na putu Kostanjevica—Raka oko sedam hiljada boraca 10. divizije kojom je komandovao Vojo Todorović. Citiramo iz izvještaja:

»Snage 7. i 9. brigade u 01.00 čas izvršile su napad... U borbi koja je trajala sve do 8 časova neprijatelj je da-

vao ogorčeni otpor, ali su naše snage ipak uspele, izbivši na samu komunikaciju, preseći neprijateljsku kolonu na više mesta. Ovakvim uspehom ovih naših snaga neprijatelj je bio primoran na predaju . . .«

General Grafenstein je u selu Raka kod Krškog, ostavši odvojen i od ostataka svoje divizije, koja je nekad imala i do 20.000 vojnika, primio parlamentarce 7. krajiške »garave« brigade. Komandant bataljona »Iskra« Dragojlo Markić, jedan od onih Krajišnika koji su — kako sam kaže — smagali često snage za pothvat, diveći se svom komandantu Kostiću, sjeća se:

— Zarobljeni general je plakao kao dijete!

Uz štab divizije »Tigar« predalo se 105 ljudi. Među njima: 18 oficira. Kad im je naređeno da odlože oružje, jer »oružje nikome neće biti ostavljeno«, jedan od oficira je pucao sebi u sljepoočicu.

Nađ kaže:

— Držali su se različito, ti generali i oficiri. Neki čak i bahato. A nekima ništa nije bilo jasno . . .

No, govorit ćemo o tome kasnije: kad Nađeve divizije počnu slati u štab armije zarobljene kolone viših oficira i generala iz glavnog štaba Grupe armija *Jugoslovska* i štaba Grupe armija »E«, iz generalštabova Devedeset prvog armijskog korpusa, Petnaestog armijskog korpusa, Dvadeset prvog planinskog armijskog korpusa, Tri-deset četvrtog armijskog korpusa, Petnaestog kozačkog korpusa . . .

Poslije divizije »Tigar«, kapitulirala je 7. SS divizija — ispred fronta Druge armije, a ispred fronta Treće armije — 22. i 181. divizija. Najzloglasnija njemačka divizija koja se borila u Jugoslaviji, 7. SS »Princ Eugen« razoružana je između Laškog, Zidanog Mosta i Brega. General-major Savo Burić u bojnoj relaciji 3. divizije, kojom je komandovao, izvještavao je:

»... 7. i 9. brigada su (9. maja) na prostoriji Radeče—Zidani Most presekle neprijatelja koji se povlači prema Celju. Otpora nije bilo sem ustaških bandi koje su odmah pobile u šumu. Ovde su razoružane jedinice koje su pripadale Petnaestom, Trideset četvrtom i Devadeset prvom korpusu i diviziji »Princ Eugen« ... U ovoj neprijateljskoj grupi bile su i ustaše, četnici i esesovci...«

General Burić je telefonski obavijestio štab Druge armije:

— Zarobili smo 4695 nemačkih vojnika i 89 oficira, 6914 vojnika raznih ustaško-domobranskih jedinica i njihovih 75 oficira, 315 četnika, 915 Talijana, 60 vlasovaca...

Petnaest godina poslije tih zbivanja, u maju 1960, general Savo Burić je pisao:

»... U noći između 10. i 11. maja 1945. godine jedan bataljon VII brigade 3. divizije pod komandom narodnog heroja Petra Vojvodića, forsirao je Savu i iznenada napao i zauzeo položaje na drugoj obali. Napad je bio iznenadan i odlučan. Naši i Nemci su se izmešali. Neprijatelj je zahvatila panika. Počinje ubrzano da se izvlači. Vojvodićev bataljon ubrzo je prodro u željezničku stanicu Zidani Most, gdje je bilo komandno mjesto 7. SS divizije. Neočekivana pojava partizana u stanici iznenadila je štab te njemačke divizije. Jedan oficir je panično povikao:

— Ne pucajte. Mi smo za pregovore!

Vojvodić je naredio da se prekine vatra.

Komandant 7. SS divizije, general Schmidhuber, kojemu je suđeno u Beogradu 1947. kao i Löhru, lično je izišao pred komandanta našeg bataljona. Tražio je od Vojvodića da njegove vojnike pusti u Austriju, a oni će

i oružje i opremu ostaviti u Zidanom Mostu. Oružje je tražio samo za njemačke oficire.

Petar Vojvodić, velika i žustra junačina, tražio je bezuvjetnu kapitulaciju. Opomenuo je generala da se ne može izvući, jer je opkoljen sa svih strana. Nenaviknut na 'pregovaračku diplomaciju', Petar je prekinuo pregovore, kad je general od njega zatražio oružje za svoje oficire.

U međuvremenu, druge jedinice i štab 7. brigade, koji su umjeli vještije pregovarati, obnovili su pregovore s komandantom 7. SS divizije. Na vojno-geografskoj karti objasnili su generalu da je opkoljen sa svih strana i da je besmisleno i dalje prolevati krv, pogotovo kad svi sad znadu da je drugi svetski rat završen. Njemački komandant je tada pristao na kapitulaciju predavši oko 3000 vojnika iz svoje i 373. divizije . . .«

Kad su njemačke snage savladane u zoni Zidanog Mosta, tri divizije Druge armije — 3, 4. i 10. — krenule su na sjever u pravcu Celjske doline. U istom pravcu, samo u smjeru istok—zapad, iz Zagorja preko Sutle, na repu njemačkog Dvadeset prvog armijskog korpusa, nastupaju četiri divizije Prve armije — 5, 11, 21. i 48. (grupacija pod komandom načelnika armijskog štaba Milutina Morače).

LÖHROVA PORUKA BRITANSKOM MARŠALU

Neprijateljske grupacije su zakrčile sve putove do Celja, s juga od Zidanog Mosta, sa zapada od Krapine, i sve se užurbanije natiskivale od Celja prema sjeveru, dolinom Savinje prema Šoštanju.

— Mi smo i u tom području imali naše jedinice — kaže general Nađ. — To su bile snage IV operativne zone NOV Slovenije. Četiri brigade, četiri ili pet odreda. Veza s njima je bila uspostavljena i koristili smo ih koliko su prilike dozvoljavale. Te su jedinice, naime, bile iscjepkane, rasute na velikom području, ali ipak u onim prvim danima, poslije kapitulacije, prije nego su se naša klijesta zatvorila oko Grupe armija »E«, ustaša, četnika i belogardejaca, jedinice IV zone su obavile velik, značajan posao . . .

Još prije kapitulacije potpisane u Berlinu, onda kad su njemačke armije počele masovno predavati oružje jedinicama britanskog feldmaršala Harolda Ruperta Leofrica Georgea Alexandra (H. R. Leofrik Džordž Aleksander) i kad su jedinice Četvrte armije oslobodile, s partizanskim snagama NOV Slovenije Primorsku, Trst, Goricu, Tržič i Idriju, štab IV štajerske zone dobio je od komandanta Glavnog štaba Slovenije Dušana Kvedera zadatak da pređe Karavanke i Dravu i zaposjedne najznačajnija mjesta u Koruškoj. Inicijativa je došla iz Vrhovnog štaba. Radiogram je primljen 2. maja:

»Nemci kapituliraju pred anglo-američkim snagama u Italiji, Tirolu i Koruškoj. Odmah uputite 14. diviziju u Korušku prema Celovcu sa zadatkom da zaposedne Celovec i ostale naše oblasti u Koruškoj. Izvestite o izvršenju. Tito.«

Nađ je znao za taj zahtjev Vrhovnog komandanta maršala Tita, kao i za odgovor komandanta Kvedera, koji je Titu javio da je »po vlastitom nahođenju već dao 14. diviziji ista naređenja«. Petar Stante Skala i Matevž Hance, komandant i komesar štaba IV operativne zone primili su u vezi s tim zadatkom dva naređenja 2. maja. Najprije: da koncentriraju sve četiri brigade 14. divizije i upadnu u Korušku, a sat kasnije:

»Ne čekati na koncentraciju cijele divizije. Štab zone neka krene u pravcu Celovca s 2. brigadom. Za njima neka krenu: 9. brigada, Koruški i Kokrški odred. Iskorištite dezorganizaciju nemačke vojske... i prvi uđite u Celovec...«

Štab IV zone se podijelio. Jedan dio je s 2. brigadom »Ljubo Šercer« krenuo u Korušku, a drugi dio se zadržao svega dvadesetak kilometara dalje od mjesta gdje se bio smjestio štab Grupe armija *Jugoistok* general-pukovnika Löhra, u području Šoštanja.

General Nađ objašnjava:

— Naši su u Celovec ušli 8. maja, nekako u isto vrijeme kad i u Zagreb, pred podne. Ali: nisu ušli prvi. Prije njih su stigle neke motorizovane jedinice Engleza i Amerikanaca. Komandant Celovca, njemački pukovnik Menge, imao je zadatak od koruškog gaulajtera dra Friedricha Rainera (Fridrih Rajner) i feldmaršala Kesserlinga da po svaku cijenu spriječi ulazak partizana u grad. Angloamerički motorizovani odred je bez borbe ušao u grad ujutro 8. maja, a dijelovi Kokrškog i Koruškog partizanskog odreda tri sata kasnije. Neke partizanske čete su išle i dalje od Celovca, na sjever. Izbile su u mjesto Gospa Sveta prije saveznika i na Gosposvetskom Polju, gdje su nekad ustoličavani slovenski kneževi, postavili su straže. Dan poslije kapitulacije, u Celovec je stigao i komandant IV operativne zone s jednom brigadom...

Brigada »Tone Tomšič« bila je usmjerena u dolinu Meže, prema Pliberku i Dravogradu, a »Mirko Bračič« prema Galiciji i Borovlju, na vrlo značajne prelaze preko Drave. Komandant divizije Ivan Kovačič Efenka, narodni heroj, u ono vrijeme potpukovnik, vodio je, zajedno s načelnikom divizijskog štaba Mićom Došenovićem, jedinice upućene u Korušku. A dvije brigade — »Slavko Slander« i »Milan Zidanšek«, 6. i 11. slovenske brigade

— prethodno usmjerene prema Zidanom Mostu i Ljubljani, dobile su zadatak da izbiju u Korušku. Komandu 6. i 11. brigade preuzeo je komesar 14. divizije Ivan Dolničar Janošek. Nešto istočnije od tih brigada, kod Šoštanja, na Ravnama, nalazio se dio štaba IV zone — njen komesar Matevž Hace, načelnik štaba Petar Brajević i nekoliko stotina boraca.

— Oni su prvi uspostavili vezu sa štabom generala Löhra. Ja sam sa svojim štabom bio još u Varaždinu, kad su oni počeli pregovarati o kapitulaciji snaga Grupe armija »E«. Tad se dio štaba uputio prema Ptuju i Mariboru, kamo će stići 10. maja, a ja sam otišao u Zagreb, na savjetovanje komandanata armija. Löhr se tada i predao štabu IV zone, a zatim je pobjegao. Kako je to bilo ima nekoliko, u detaljima različitih verzija. Ja sam kratko obaviješten da naši imaju Löhra. Trebalo je — tražio sam — da ga odmah privedu u štab armije. Ali umjesto Löhra u Maribor je stigao netko od slovenskih drugova i objasnio da ih je Löhr prevario i pobjegao. Zahtijevao sam da ga svakako pronađu. Taj general, koji je sa svojim bombarderima razorio Beograd 6. aprila 1941. godine, a kasnije tražio od svojih divizija da odrede ubijaju sve koje zateknu na poprištima bitaka IV i V ofenzive, nije nam smio pobjeći...

Štab Heeresgruppe (Heresgrupe) i vrhovni glavno-komandujući *Jugoistoka* (Oberbefelshaber Südost und gleichzeitig Oberbefelshaber Heeresgruppe E) general-pukovnik Alexander Löhr, Austrijanac po ocu, a po majci Rus, po vjeri pravoslavac, rođen u Rumuniji 1885. godine, žestoki hitlerovac, nalazi se u Polzeli, na pola puta od Celja do Šoštanja. Dvadesetak kilometara sjevernije bio je dio štaba IV zone. Cesta između njih, put za sjever, bila je pretrpana motorizacijom s teškom artiljerijom, kamionima, putničkim kolima, kolima s konjskom

i volovskom zapregom, nagravana vojskom Nijemaca, ustaša, četnika, vlasovaca, belogardejaca, s ustaškim porodicama i narodom kojeg su ustaše prisilno vukle za sobom. Nijemci su se još kako-tako držali reda, a svi drugi ostajali su u koloni samo iz straha da — iziđu li u šume izvan ceste — ne nalete na partizanske zasjede.

Sva je ta vojska trebala 9. maja tu stati i odložiti oružje. Tako su određivale odredbe ugovora o kapitulaciji. Ali predavali su se samo repovi: jedinice koje su išle posljednje, držeći odstupnicu glavnini Heeresgruppe general-pukovnika Löhra. »Zmiji je bio odsječen rep, ali je glavinjala dalje, još opasna. Još je siktala otrovno.« Sad se znade što je želio komandant Grupe armija »E«. Načelnik njegovog štaba general-major Erih Schmidt-Richberg kasnije je pisao da je Lühr još krajem aprila uputio poruku savezničkom komandujućem generalu u Italiji, Haroldu Alexanderu (ovaj je u više mahova iskazivao iskreno divljenje prema Titovoj vojsci, jer je ona — rekao je u februaru 1944. — »zadržala i desetkovala snage od 15 do 20 divizija, koje su mogle biti upotrebljene protiv nas ili protiv drugih saveznika«, i jer je »NOVJ jedina saveznička vojska u Evropi kojoj je povjeren poseban front i koja vodi samostalne operacije«; poručivao je: »Uskoro ćemo se sresti sjeverno od Jadrana i tako kao pravi ratni drugovi pobjedonosno završiti ovu borbu«). Lühr je poručivao feldmaršalu da će on uspješno zadržavati Titove divizije sve dok feldmaršal sa svojim armijama ne uđe u Trst, Slovensko primorje i Korušku. Lühr plan je propao: njegove zaštitne linije su razorene prije nego je Alexander stigao u Trst; pretekao ga je general Drapšin sa svojim divizijama. Ali Lühr još ne gubi nadu. Obaviješten da su saveznici (i manje partizanske snage) već u Celovcu, nadao se da će se s njima spojiti najdalje za sedamdesetak sati. Vrijeme je radilo

protiv njega. S juga ga stisle divizije Druge armije, s jugoistoka i istoka Prva, Treća i Četvrta armija prijetе da sa sjevera zatvore обруč, a slovenske partizanske jedinice se kao ose uklinjuju u gustu kolonu.

U noći 8. i 9. maja general Löhr kaže suradnicima:
— Pregovori su jedini izlaz!

General ne kaže: kapitulacija, nego: pregovori. »Partizanima se može ostaviti sva oprema. Važno je izbjeći zarobljavanje.« Dobiti ono presudno vrijeme dostatno da se barem ono što je ostalo od Grupe armija »E« izvuče u Austriju.

Osobno je diktirao jednoj od brojnih daktilografkinja Schmidt-Richbergovog (Šmit-Rihberg) štaba depešu svim jedinicama *Jugoistoka*:

»Budući da je Vrhovna komanda oružane sile po zapovijesti velikog admirala Dönitza naredila opću kapitulaciju, to sam i ja prinuđen da na mom području obustavim borbu. Naredio sam svim, potčinjenim mi armijama i trupama svih dijelova oružanih snaga da počevši od 9. maja 1945. u 01,00 sati po njemačkom ljetnjem vremenu obustave sva neprijateljstva, ukoliko ne bi bili napadnuti i zbog toga prisiljeni na samoobranu . . . Za opunomoćene pregovarače odredio sam:

s engleskim komandama generala zrakoplovstva Felmya;

s ruskim komandama komandanta Druge tenkovske armije generala artiljerije De Angelisa;

za pregovore s jugoslavenskom Vrhovnom komandom lično se stavljam na raspoloženje.«

Löhr je bio za obustavu neprijateljstva, pa stoga i za pregovore, ali njegovo shvatanje totalne kapitulacije značilo je dobivanje prilike za izvlačenje trupa s jugoslavenskog ratišta i slobodni marš djelomično razoružanih

kolona u zavičaje. Zbog toga je bio za pregovore; da do-
bije na vremenu.

Generalov ađutant, major baron von Puttkamer ka-
snije je rekao:

— Bili smo spremni na sve, samo da se izvučemo,
da ne padnemo u ropstvo jugoslavenskih komunista, ili
da nas ne zarobe Rusi. Za pregovore smo bili, ali ne za
njihove logore.

— Pregovori su odgovarali i nama — kaže Kosta
Nađ. — I mi smo trebali vremena: da zatvorimo prolaze.
Mi 9. maja na pravcima povlačenja Löhrove grupe armi-
ja imamo samo partizanske jedinice IV zone. Trebalo
nam je vremena da na prelaze preko Drave prebacimo
svoje divizije...

To je bilo jasno i štabu IV zone.

Oni ne smiju propustiti neprijateljske kolone, ali:
kako s nekoliko hiljada boraca razoružati nekoliko sto-
tina hiljada njemačkih i kvislinških vojnika, koji neće
dobrovoljno da odlože oružje! U zoru 9. maja štab IV
zone najprije je sastavio »proglas čitavom civilnom sta-
novništvu Štajerske, Slovenske Koruške i Gorenjske«
upozorivši da će »dijelovi okupatorskih vojnih snaga
htjeti protuzakonito i svojevorno da pobjegnu na sje-
ver«, pa je »potrebno da se svaki pokret stranih vojnih
snaga i manjih neprijateljskih skupina odmah prijavi
najbližoj komandi« (potpisuju: politički komesar potpu-
kovnik Matevž Hace i načelnik štaba major Petar Bra-
jević), a zatim se štapska kolona sa svojim zaštitnim ba-
taljonom, kojim je komandovao France Bavec Grgorin,
spustila uskom planinskom stazom s Ravna u selo To-
polščicu, nekoliko kilometara sjeverozapadno od Šošta-
nja. Prelaze cestu kojom su čitavu noć jurila njemačka
vozila. I put od Šoštanja na sjever bio je krcat motori-
zacijom. Hace i Brajević su svoj zaštitni bataljon raspo-

redili uz cestu ponad Šoštanja: trebalo je zaustaviti njemačku kolonu. Komandant Grgorin je izišao na cestu: zaustavlja jedna kola. Čelo kolone zastaje. Grupa oficira nešto potihlo razgovara, a zatim prihvataju neizbježno: pristaju da se predaju. Međutim, komanda toga puka brzo intervenira. Upućuje lijevo i desno od partizanskog rasporeda svoje čete i dolazi do kratkog, žestokog okršaja. Na cesti je ostalo 120 mrtvih i ranjenih Nijemaca, ali zaštitni bataljon štaba IV zone mora se povući.

Major Petar Brajević je poslije toga sukoba, na motociklu s prikolicom, koji je vozio pomoćnik šefa operativnog centra zone Herman Slamič Urh, otišao u Šoštanj. S njim je i načelnik službe sigurnosti Tonček Turner. Brajević inzistira na pregovorima. Uspostavlja vezu s nekom njemačkom komandom, koja je imala radio-vezu s generalštabom Grupe armija »E«. Lühr odobrava pregovore. S Brajevićem, kojem se nešto kasnije pridružio i komesar Hace, pregovarala su dva viša oficira. Hace misli da su to bili generali, jedan, stariji, s ogrebotinom na licu.

Brajević je prvi govorio. Najprije: da su na svim položajima uz komunikaciju Šoštanj—Dravograd partizanske brigade. Osim toga: vazduhoplovna komanda je obaviještena o kolonama na cesti i intervenirat će ako za treba. Zatim povisuje glas: (citiramo tekst kako ga je zapisao sam Brajević):

— Vaše jedinice su se jutros rano borile na ovom području. To je kršenje potpisane kapitulacije. Vaše jedinice, znači, neće da se predaju. Zahtijevam u ime štaba IV operativne zone Slovenije, dakle u ime najstarijeg štaba na teritoriji Štajerske i Koruške, da prenesete zahtev vašoj višoj komandi da odmah bez mnogo razmišljanja naredi kapitulaciju vašim oružanim snagama na ovoj teritoriji...

Njemački oficiri su mogli reći samo jedno:

— Naš glavnokomandujući će biti obaviješten radiogramom!

Izišli su i vratili se za pola sata: imali su odgovor general-pukovnika Alexandera Löhra.

PREGOVORI U TOPOLŠČICI

Zahtjev komesara i načelnika štaba IV operativne zone, upućen radiogramom iz Šoštanja, iz komande njemačke divizije, u generalštab Grupe armija »E«, u Polzelu (totalna kapitulacija i razoružavanje jedinica tamo gdje su se zatekle dopodne 9. maja), nije se razlikovao ni u jednom stavu od odredbi pakta o kapitulaciji njemačke Vrhovne komande. Ali Alexander Löhr nije mislio — pristajući na pregovore — na kapitulaciju pred Titovim jedinicama. Samo je tražio vremena — načelnik njegovog štaba će reći da su tražili samo 72 sata — da nerazoružane armije (pa čak i djelomično razoružane) izvuče iz Jugoslavije.

Löhr je odgovorio za pola sata. Parlamentarci su u Šoštanju komesaru Haceu, načelniku Brajeviću, njihovim drugovima i predstavniku anglo-britanske misije prenijeli — vojnički precizno, i bez komentara — stavove svog glavnokomandujućeg:

○ Feldmaršal Kesserling, odnosno admiral Dönitz, naredili su štabu Grupe armija »E« da pređe jugoslavensko-austrijsku granicu i da se tamo sa svojim trupama preda Anglo-amerikancima;

○ Maršal Tito se s tim složio;

○ Löhr je o stavovima štaba IV operativne zone obavijestio njemačku Vrhovnu komandu i traži tri sata primirja dok stigne odgovor;

○ Za vrijeme čekanja odgovora iz Berlina, svim njemačkim jedinicama je naređeno da ostanu tamo gdje su se zatekle.

Hace i Brajević su se zgledali.

— Za tri sata će shvatiti da smo gotovo bez ikakvih jedinica na pravcu njihovog povlačenja. Proći će i bez pregovora! — srdito je govorio major Brajević potpukovniku Haceu. Hace je šutio, namргоđen. Tonček Turner predlaže:

— Ne smijemo im dati tri sata!

Zatim su ponovo sjeli za pregovarački stol: partizani s jedne, Nijemci s druge strane. Stavove pobjednika ponovo tumači major Petar Brajević. »Nema mogućnosti da se izvučete. Svaki pokret njemačkih trupa znači kršenje odredbi vaše Vrhovne komande o odlaganju oružja. Krenete li dalje, morat ćemo učiniti jedino što nam je preostalo: javiti našoj avijaciji tačke i rejone koje treba bombardovati.«

Predstavnik anglo-američke vojne misije pri štabu IV zone (u Šoštanj došao zajedno s komesarom Matevžom Haceom i sudjelovao u pregovorima) prvi je ustao:

— Gospodo, razgovori su suvišni. Neprijatelj mora odložiti oružje i svu opremu tamo gdje je zatečen. Nitko, a pogotovo ne Maršal Jugoslavije, nije mogao generalu Löhru narediti da ode preko granice u Austriju.

Ustao je i Brajević. Inzistira:

— Od trenutka prijema ovog našeg ponovljenog zahtjeva, štab Grupe armija mora odgovoriti za 10 minuta. Ni trenutka duže nećemo čekati!

Tako je obavljen i drugi krug pregovora.

Treći krug je nastavljen za pola sata. Löhr je prihvatio sve zahtjeve štaba IV operativne zone i svim svojim jedinicama izdao naređenje da se predaju jedinicama JA.

Njemačke snage, zatečene u Šoštanju, odmah su počele odlagati oružje. Zaštitni bataljon IV operativne zone i organi štaba zone razoružavali su neprijatelja. Odmah je formirana i Komanda grada s poručnikom Kolombom na čelu, koji je sa svojom službom formirao privremene logore za zarobljenike.

Razoružavanje je u Šoštanju tako temeljito obavljeno, da su njemačkoj komandi oduzete i one radio-stanice kojima su održavale veze s generalštabom Heeresgruppe u Polzeli. Čim je veza sa IV operativnom zonom prekinuta, Löhra je počela moriti neizvjesnost. Nije shvaćao što se dogodilo. U strahu da ne dolete eskadrile aviona i ne počnu bombardovati, kao što je zaprijetio major Brajević, Löhr počinje tražiti vezu s partizanskim komandama. Kažu da je umorni general u taj mah poluglasno promrmljao u njemačkom prevodu stihove rimskog lirika Gaja Katula:

»Jadni Katule, prestani budaliti!

Što vidiš da propada, uzmi da je propalo.«

Nizak, mršava, izborana lica na kojem je osmijeh rijetko plandovao, zaogrnut u tamnu pelerinu koja ga je činila nižim nego što je bio, tražio je od načelnika svoga štaba:

— Hoću po svaku cijenu vezu s partizanima! — nije taj put, kao što je to obično govorio, kazao: s banditima! »Čas slave je bio i proš'o«. I glavnokomandujući umorno, nesvjestan geste, rukom briše suho lice.

Nekoliko oficira poslano je na različite strane. Svaki od njih ponio je Löhrovo pismo: molbu za pregovore.

Pregovarači su bili zamoljeni da dođu u selo Braslovče, nekoliko kilometara zapadnije od Polzele.

— To njegovo slanje kurira na sve strane imalo je — kaže Kosta Nađ — dva razloga: da ispita rasporede naših snaga, kako bi znao što može poduzeti i — ako ika-ko bude moguće — da dobije odobrenje za mirno izvlačenje žive sile...

Prva veza Löhrovih kurira uspostavljena je sa 6. i 11. slovenskom brigadom, koje su pod komandom komesara 14. divizije Ivana Dolničara prethodne noći prešle planinu Meninu i spuštale se u Savinjsku dolinu. Vjeruje se — jer o tome su mnogi pisali — da je to pismo nosio neki njemački major. Međutim, sudeći po jednom zapisu iz generalštaba Heeresgruppe (»Brauchitsch uspostavio vezu s partizanskim štabom«), čini se da je Dolničara i njegove brigade pronašao sin feldmaršala Heinricha Alfreda Waltera von Brauchitscha (Hajnrih A. Valter fon Brauhič), kapetan Brauchitsch. Komesaru Dolničaru kapetana Brauchitscha dovela je patrola 1. bataljona »Slanderove« brigade. »Upravo smo se bili razmjestili u selima oko Ljubnog. Prije toga uspješno smo obraćunali s njemačkom motorizovanom kolonom u kojoj je bilo pedesetak kamiona, kad mi je patrola dovela njemačkog majora... Objasnio je — sjeća se Dolničar — da Lühr traži kontakte s predstavnicima Titove vojske zbog pregovora... Isprva sam energično odbijao i svaku pomisao da idem na pregovore, a pogotovo u Löhrov štab. Zatim sam predložio da se sretnemo na pola puta. Poručio sam da Lühr dođe sam, bez oružane pratnje, jer ću i ja doći sam... Dogovorili smo se da se sretnemo toga dana u 13 sati u gostionici u Letušu, kod mosta preko Savinje. Ja sam krenuo sam s vozačem, koji je odlično govorio njemački, i — sa svojim kurirom...«

Politički komesar divizije je s dvojicom boraca krenuo na dvadesetkilometarsko putovanje u malom »steyru« (štajeru), kojeg su »Šlanderova« i »Zidanšekova« brigada zarobile u jutarnjem okršaju. »Namjerno sam zakasnio 15 minuta« — kaže Ivan Dolničar, sad general-pukovnik avijacije. Lühr je došao po dogovoru — u 1 sat po podne 9. maja. Dogovor je iznevjerio samo u jednom: nije došao sam, nego s naoružanom pratnjom. Na oklopnim kolima, pred gostionicom, bila je oružana zaštita, a desno i lijevo od ulaza mitraljeska gnijezda.

U velikoj gostioničkoj sali komandant Grupe armija »E« čekao je predstavnika Titovih jedinica okružen grupom generala i pukovnika. Čim se Dolničar pojavio na ulaznim vratima, Lühr je ispružio ruku:

— Heil Hitler!

Komesar partizanske divizije mu je odgovorio:

— Smrt fašizmu!

»Zatražio sam da moj prevodilac bude tumač, i Lühr se složio« — kaže Dolničar. — »Prišao je velikoj štapskoj karti i izložio prilike u kojima se nalaze njegov štab i vojska. Nije zaboravio spomenuti ni kolone svojih slugu, ustaša i četnika. Traži suradnju s nama: da čitavoj njegovoj grupaciji omogućimo prebacivanje preko granice. Kao naknadu za osiguranje nesmetanog prolaza, Grupa armija »E« će nam ostaviti veći dio teškog i najveći dio lakog naoružanja. Na svaki kilometar kolone zadržao bi po jedan tenk, svaki deseti vojnik zadržao bi pušku, dvadeseti automat, a sve starješine svoje osobno naoružanje...«

Dolničar spominje akt o kapitulaciji. Podsjeća generala:

— Dužni ste da se predate. Svi. Ovdje!

»Lühr me je prekinuo i energično rekao:

— Ja se ne namjeravam predati jugoslavenskim partizanima!«

Dolničar mu je dao dvije šanse: ili da pričeka do sutra, dok on ne uspostavi vezu s Glavnim štabom, ili da ga odmah poveže sa štabom IV operativne zone. »Sakrio je svoj bijes i odsječno upitao:

— O vašim prijedlozima moram se konzultirati sa svojim štabom. Molim vas, ostavite nas nasamo...

Malo kasnije opet su me pozvali u veliku prostoriju gostionice. Löhr je rekao kako pristaje da se razgovori nastave u štabu IV zone i predlaže da krenemo odmah. Osjetio sam da mu se žuri. Zatražio je da s njim pođe i sva njegova pratnja... Sjeo sam do njega u blindiranu limuzinu. Löhr je čitavim putom šutio. Na cesti smo i dalje sretali nepregledne kolone njemačkih vojnika, ustaša, četnika i svakakve izdajničke bagre... Kao da se sva njemačka vojska našla tada na onoj cesti prema Šoštanjju...«

Komesar zone Hace i načelnik Brajević još su bili u Šoštanjju, gdje su njihove malobrojne čete razoružavale Nijemce. Hace se sjeća:

»Stajali smo na raskršću, kad je odjednom pred nas na arapskom konju dojahao mladi njemački pukovnik potkresanih brčića. Vikao je iz svega glasa:

— Oslobodite cestu. Prolazi štab general-pukovnika Löhra!

Zaustavili smo visoki štab. Uto je iz automobila iskočio naš komesar divizije Janošek:

— Dovezao sam vam njemačku komandu — radošno se smijao.

Preljepi su bili automobili u kojima se vozila komanda jugoistočne Evrope. General-pukovnik Löhr, sred-

nje visine, suh čovjek s monoklom na desnom oku, izašao je iz automobila. Pratilo ga je sedam generala. Znatiželjno smo ih promatrali.

— Slušaj Matevž, dozvoli mi da ih sve objesim, odmah, tu, uz cestu — slatko se nasmijao Grgorin.

Generale je pratilo i osamnaest djevojaka. Bile su to štapske daktilografkinje. Lijepo odjevene, našminkane...«

Kolona je produžila u smjeru sjeverozapada — do Topolšice.

Štab IV operativne zone, bez komandanta Stantea, koji je bio s 2. brigadom 14. divizije u Celovcu, počeo je pregovore s generalštabom *Jugoistoka*. Potpukovnik Hace i major Brajević imaju samo jedan stav:

— Totalna kapitulacija. Izvršavanje berlinskog dogovora!

Löhr ponavlja prijedloge iz svoga pisma. Baš kao što je rekao načelniku svog štaba: »Spasiti živu silu. Izbjeci zarobljavanje od komunista. Ostaviti im sve, ali vojsku izvući!«

Brajević smireno ponavlja jutarnju prijetnju:

— Dano nam je na raspolaganje nekoliko eskadrila aviona. Naše ljude nećemo izlagati. Izvršit ćemo najstrašnije bombardovanje. Vi kršite akt o kapitulaciji. Ne predate li se, nemamo razloga da to ne učinimo...

Brajević pamti kako je Löhr tada poskočio i zavao:

— Molim vas, nemojte bombardovati toliko izmučene armije koje žele samo mir i odlazak svojim domovima!«

Ipak, avioni su mu natjerali strah u kosti: potpisao je kapitulaciju. Svojim korpusima poslao je depešu da

se predaju. Ali sve je to vrijeme ipak lukavo igrao na kartu prevare.

— Kad pažljivo čitate Löhrov akt o kapitulaciji i naređenje jedinicama da se predaju, lako je uočiti da je on pokušao nadmudriti naše drugove, koji su s njim pregovarali u Topolščici — kaže general armije Kosta Nađ.

BIJEG ZAROBLJENOG GENERALA

Akt o kapitulaciji trupa jugoistočne komande potpisao je načelnik generalštaba Grupe armija »E« general-major Erich Schmidt-Richberg. U lječilišnoj zgradi u Topolščici, gdje je privremeno bio smješten Löhrov štab, opkoljen našim stražama, njemačke radio-stanice, pod nadzorom slovenskih partizanskih oficira, prenijele su poruku Dvadeset prvom i Devedeset prvom korpusu:

»Protivnik zahtijeva neodložno polaganje oružja i nalaže:

○ Predaja oružja na liniji Krško—Slovenska Bistrica, a sjeverno od te crte oružje polažu trupe zatečene uz željezničku prugu Velenje—Dravograd—Sv. Andrija, odnosno Gospa Sveta...

○ Korpusne komande zadržavaju po jedan ojačani bataljon za osiguravanje pod oružjem. Divizije zadržavaju po jednu ojačanu četvu. Ovi štabovi, osim toga, zadržavaju i potrebna vozila, uključivo i oklopna. Sve jedinice zadržavaju prehrambene kolone za odlazak na njemačku teritoriju.

○ Treba osigurati brzo i tačno izvršenje ovih uputstava, da bi njemački vojnici, pošto su odložili oružje, zaista stigli u domovinu.

- Svi oficiri zadržavaju osobno oružje.
- Za strane vojne skupine bit će izdana posebna uputstva.
- Ovo naređenje treba na svaki način prenijeti svim susjednim jedinicama.
- Skreće se pažnja da se oružje i oprema ne smiju uništavati.«

Nađ se zatekao u štabu 16. vojvođanske divizije, kad je obaviješten o sadržaju Richbergove depeše. Odmah je uputio zahtjev svim svojim divizijama, pa i štabu IV operativne zone:

— Neprijatelj ne može imati nikakve zahtjeve u pregovorima o kapitulaciji. Neprijatelj je na bojnopolju poražen i s njim nema raspravljanja. Naši stavovi su jasni: odložiti oružje, poraženu vojsku smjestiti u zarobljeničke logore, a zločince, kojima zločin bude dokazan, izvesti pred sud!

— Neprijatelj nas je htio izigrati — kaže Kosta Nađ. — U depeši koja je poslana iz Topolšćice nigdje se ne kaže: trupe ima da stanu i da oružje odlože pred najbližom jugoslavenskom jedinicom. Kakvo je to razoružavanje, kad ostavljaju blindiranih vozila onoliko koliko smatraju da im je potrebno! I drugo: kakva je to kapitulacija, kad kolone poraženih misle da idu dalje, s komorama, s ojačanim bataljonima i četama naoružanim do zuba... Zbog toga sam zatražio da se sve neprijateljske kolone moraju razoružati tamo gdje su zatečene, da tu odlože oružje i da se za vojsku organiziraju zarobljenički logori. Ostat će u logorima onoliko koliko to bude određeno na Mirovnoj konferenciji...

Neprijatelja, i njemačku i kvislinšku vojsku, 9. i 10. maja više je tukao strah od partizanske artiljerije nego

sama artiljerija. I još više: paničan strah da kolone, u gusto zbijenim ešalonima, ne budu iz aviona bombardovane. Da su znali kako su ceste pred njima, prema Dravogradu, čiste, da u tim zonama gotovo nema nikakvih snaga koje bi im se ravnopravno mogle suprotstaviti — vjerojatno bi nastavili dalje i prešli granicu. Rekosmo već ranije: i njemački generali i naše komande bile su bitku za vrijeme. Vjerojatno su stoga naši pregovarači u Topolšćici — da izbjegnu krvoproliće i borbu s neuporedivo brojnijim snagama neprijatelja, a ujedno da ga zadrže dok ne stigne glavnina Jugoslavenske armije — obećali Löhru (to on javlja u depeši potčinjenim jedinicama 9. maja u 18.59 sati) »da vojni zarobljenici ni u kojem slučaju neće biti izručeni Rusima, nego će biti iz Jugoslavije pušteni svojim kućama.«

Iz Topolšćice su nalozi o kapitulaciji poslani i depešama, a i po kuririma. Jedinicama u zoni Dravograda i Slovenj Gradeca pisma su nosili jedan njemački major i kapetan Drago Marković iz štaba IV operativne zone. Markovića je pratio samo jedan štapski kurir. Iz Topolšćice su krenuli automobilom u kasnu večer 9. maja. Čitavo njihovo putovanje bilo je puno dramatičnih scena. Vlasovci su ih u nekoliko mahova zaustavljali i htjeli likvidirati. U Podklancu su ih već bili izvukli iz kola. Tada je, na molbu njemačkog majora, intervenirao neki kozački oficir i — mogli su dalje.

U štabu Šezdeset devetog njemačkog korpusa za naročitu upotrebu, u Dravogradu je vjesnike kapitulacije primio neki pukovnik. Prva njegova reakcija bila je uglavnom prihvatljiva: pristao je na odlaganje oružja i zarobljeničke logore, ali je tražio partizanske jedinice koje će — snagom oružja, jer drugačije »neće ići« — primorati ustaše i vlasovce na predaju. Ali dvadesetak minuta

kasnije, vrativši se od komandujućeg generala, pukovnik je drugačije govorio:

— Mi ne odlažemo oružje. Generalštab *Jugoistoka* od nas traži da pređemo granicu i da se u Koruškoj predamo Anglo-amerikancima!

— General Löhrr je još sinoć sasvim drugačije naredio — uzbudio se Drago Marković.

Pukovnik je hladno, gotovo odsutno, objasnio:

— General Löhrr je juče tako morao govoriti. Bio je vaš zarobljenik. Sad više nije zarobljenik!

Komandant Grupe armija »E« je, naime, 11. maja pobjegao iz zarobljeništva. General Nađ je za Löhrov bijeg saznao uveče 11. maja. Prije toga bio je primio radiogram Vrhovnog štaba: »Velika je potreba u ljudstvu i aparatu u Štajerskoj, a još veća u Koruškoj. Nužno je da u Štajersku što prije dođu jače jedinice«. U noći između 10. i 11. maja to je u štabu Nađeve armije u Mariboru usmeno obrazlagao komesar 14. divizije Ivan Dolničar, koji je motociklom stigao iz Topolšćice.

— Ja sam nekako u isto vrijeme stigao s položaja 16. divizije — sjeća se Nađ. — Moj štab se već bio smjestio u Mariboru. Grad je bez borbe zauzet ujutro 9. maja: u njega su najprije ušli dijelovi Lackovog odreda, a onda bugarske jedinice. Situacija mi je bila jasna. Osnovno: neprijatelj bježi — treba ga zaustaviti! Komesaru 36. divizije Bogdanu Vujoševiću, kojeg sam zatekao u štabu armije, usmeno sam naredio (a potom je pukovnik Subotić, načelnik našeg štaba, uputio i pismeno naređenje) da odmah pošalje VI vojvođansku brigadu u Dravograd. 16. i 17. diviziji sam ponovio već ranije izdano naređenje: ubrzati pokret prema Celju!

16. i 17. divizija žestoko su se borile na putovima od Krapine prema Rogatecu i Rogaškoj Slatini. Otpor 11. vazduhoplovne i 22. grenadirske divizije mjestimično je slomljen i zarobljeno je više od hiljadu vojnika i oficira. Na lijevom krilu 16. i 17. divizije nastupale su dvije krajiške divizije — 5. i 11. Pred njihovim jedinicama bile su razbijene pukovske grupacije pod komandom generala Wolfganga Hausera (Wolfgang Hauzer). Kad se taj general, komandant 41. divizije, našao na mostu preko Sutle, odjednom je preda nj banuo mladi jugoslavenski oficir. Pratila su ga dva borca — obojica sa šmajserima na grudima. Bili su to parlamentarci, koje je poslao komandant 11. divizije Žarko Vidović. Nekoliko godina kasnije, kad je Wolfgang Hauser bio ratni zarobljenik broj 1391 (tada je, u logoru, pisao: »Vidim jedinu mogućnost za pomirljivu Njemačku u pobjedi socijalizma.«), u svojim je sjećanjima zapisao:

»... Na začelju prethodnice stigao sam na most. Tu mi je došao u susret jedan parlamentarac i saopćio da je od 9. maja primirje.

Stajao sam pred najtežom odlukom u životu.

Već od 8. maja nije bilo veze sa štabom Dvadeset prvog korpusa. Sada, bez radio-stanice, nije se mogla provjeriti istinitost parlamentarčevih tvrdnji. Ako je tačno što kaže, onda je kapitulacija sama po sebi razumljiva. Vrlo teško stanje! S druge strane neka vrsta olakšanja: konačno će ovaj rat prestati... Ali što, ako je sve ovo najobičnija zamka?...

Imao sam pod komandom oko 8000 ljudi i svi su oni željeli samo jedno: u domovinu... A ja sam, obuzet teškim osjećajima i sumnjama, pristajem da se odvezem s partizanskim parlamentarcem. Sastao sam se s koman-

dantom 11. jugoslavenske divizije. Tamo sam se uvjerio u tačnost podataka o kapitulaciji i — kapitulirao sam ...»

Prije nego je 41. divizija generala Hausera položila oružje (i to ne kompletna, jer se jedan dio odmetnuo i samovoljno se pokušao izvući pridružujući se ostalim snagama Dvadeset prvog korpusa, koji još nije prihvatio kapitulaciju), Krajišnici su imali nekoliko žestokih bojeva na lijevoj obali Sutle. Jedna od bitaka vođena je za selo Kumrovec. Jedinice su u borbu ušle iz pokreta. »Marš je bio dugačak oko 55 kilometara i vrlo naporan, ali — zapisao je pomoćnik šefa operativnog odjeljenja kapetan Dušan P. Ivanišević u divizijskom izvještaju — zahvaljujući visokom moralu naših trupa izvršen je bez ikakvih teškoća, u redu i na vrijeme.« Bile su to proslavljene brigade, koje je u drugoj godini ustanka osnivao Kosta Nađ. Iz oslobođenog Kumrovca komesar divizije Ilija Materić i komandant Radomir Babić poslali su telegram maršalu Jugoslavije:

»U posljednjem jurišu na ostatke okupatorskih, kvislinških i izdajničkih bandi, danas 11. maja naša divizija je stigla u Vaše rodno mesto Kumrovec. Sav narod Kumrovca i Zagorja dočekaao nas je pesmom, veseljem i onako toplo kao što ste nas Vi družje Tito dočekivali i ispraćali u ljutim borbama. Zajedno s narodom Vašeg rodnog kraja šaljem Vam naše junačke pozdrave sa odlučnom rešenošću da ćemo čuvati i gajiti sve tekovine naše veličanstvene borbe i izvojevati pobeđu.«

Na lijevoj obali Sutle 11. maja je zarobljeno više od pet hiljada njemačkih vojnika i oficira. S njima: general Hauser. Južno od Klanjca, u susjedstvu s Krajišnicima, nastupala je 21. divizija pod komandom Vlade Bajića. Načelnik štaba te divizije nekoliko dana kasnije je pisao:

»... S obzirom na to da je neprijatelj sabijen na samu komunikaciju Sava—Podsreda, a uz pomoć 5. koza-
račke brigade 11. divizije, opkoljen — oko 13 časova po-
slani su delegati-parlamentarci radi predaje neprijate-
lja...«

Odgovor: protuudar.

To su bili ostaci 1, 3, 7, 8. i 9. ustaško-domobranske
divizije, koji su se povlačili prema Celju i Dravogradu
pod komandom ustaških generala Markulja, Mifecka i
drugih. Oni su napali komoru i dijelove artiljerije 21. di-
vizije. Komandant Bajić je sutradan pohvalio protuavi-
onski divizion, štapsku prateću četvu i bataljon za vezu,
koji su se »pri odbijanju neprijateljskog napada naro-
čito istakli«.

Neprijatelj je u tom sukobu imao 207 mrtvih i 636
zarobljenih.

21. divizija: 33 mrtva, 61 ranjen.

— To mi je bilo tih dana najteže: te nepotrebne
žrtve, ti divni mladići, koji su ginuli kad je rat već bio
završen. A moral im je bio proleterski. Na kratkim, lete-
ćim dogovorima komunista i skojevaca čule su se samo
kratke rečenice: hajde, drugovi, komunisti, naprijed! I
išli su, čudesno smiono. Imali su prejasan cilj.

Tako govori Kosta Nađ.

A onog 11. maja 1945. godine jedan naš drugi gene-
ral, Savo Burić, slično je govorio kod Zidanog Mosta:

»... Vaše herojstvo, drugovi moji, pokolenja će pam-
titi...«

Njegova je divizija, 3. udarna izgubila 12 boraca.

Održao je govor i zarobljenim njemačkim generali-
ma iz Devedeset prvog armijskog korpusa, koji je upra-
vo bio kapitulirao. Werner von Ermansdorff (Verner fon

Ermansdorf) i Hans Graphenstein slušali su ga pognutih glava. Ermansdorff, za kojeg kažu da je umio biti duhovit, citirao je Goeteove (Gete) stihove o stradanju:

Wer die Sehnsucht nicht kennt,

Der weiss nicht was ich leide!

Njihov kolega, komandant Petnaestog brdskog korpusa, general Gustav Fenn, nije više mogao čuti ničiji govor: on je poginuo pokušavajući da se izvuče iz obraća.

II GLAVA

ZATVORENA GRANICA

ENGLESKI TENKOVI U BOROVLJU

— Naši su slovenski drugovi izvanredno dobro manevrirali. Učinili su sve što se na onako golemom prostoru moglo učiniti s onako malim snagama IV operativne zone. — Tako ocjenjuje general Nađ. Riječ mu je meka. Č je gotovo redovno č. — Ali ne zna se, zapravo: ne da se ne zna, nego rijetko se spominje da je tu, na području Slovenije, na sjeverozapadnom prelazu granice, sjeverno od Kranja, bila i jedna francuska partizanska brigada. Poznavao sam komandanta te brigade: osobno mi je podnio raport o akcijama svojih četa. Zvao se Maurice Coline (Moris Kolin). Jednog druga iz te brigade, Francuza, naši su postavili za komandanta zarobljeničkog logora u Dobrloj Vasi: u logoru, u kojem su dotad umirali francuski antifašisti, sad su bili razoružani nacisti...

Ta brigada, Francuska partizanska brigada IV operativne zone, osnovana je 9. maja. U njoj su bili logoraši iz Ljubelja, Dobrle Vasi i Bistrice v Rožu. Logoraše iz Bistrice oslobodio je Koruški odred. One iz Ljubelja, gdje ih je bilo oko 700, većina nalik na kosture, mnogi

bez ikakve nade da će doživjeti oslobođenje, također je oslobodio Koruški odred u pohodu prema Borovlju. Brigada je osnovana od dobrovoljaca. — Ako se ne varam, Coline mi je rekao da su se svi oslobođeni logoraši htjeli javiti u brigadu, ali nisu mogli zbog vrlo slabog zdravlja. Tako ih se 9. maja u Bistrici v Rožu, dvadesetak kilometara jugozapadno od Celovca, našlo 109 u borbenom stroju...

Brigada je dobila ime »Liberté«.

Odmah poslije osnivanja, 109 boraca te brigade »Sloboda«, priključeni kao posebna formacija Koruškom odredu, poslani su na položaje na prelazu Ljubelj, na planini Košuti, u zapadnim Karavankama, uz cestu Kranj—Tržič—Borovlje—Celovec.

Široka cesta od ljubeljskog prijelaza pa sve do mosta na Dravi u Borovlju bila je pretrpana vozilima, tenkovima, motorizovanom i nemotorizovanom artiljerijom, pješadijskim trupama. Čelo te kolone zaustavilo se ispred samog mosta, gdje su bile koruške čete i Francuzi. »Pripeklo toplo majsko sunce. Momci već promukli od stalnog vikanja i pozivanja neprijatelja da se preda — sjeća se France Vreg. — Vozila su, nailazeći, udarala u ona koja su se već bila zaustavila. Vojnici su žestoko psovali, ali čim bi izišli iz kamiona i vidjeli naše šmajserse i mitraljeze, gotovo uslužno su odbacivali oružje... Tu je svatko bio komandant. Svaki borac je zapovjedničkim glasom, mašući šmajserom, naređivao zarobljenicima kako da se ponašaju, kako da se postroje... Tu je čitava flak-divizija digla ruke...«

Razoružani Nijemci nastavili su put u zarobljeničke logore preko mosta, prema Celovcu. Prolazili su sve do podne, a onda su partizanske izvidnice javile:

— Idu četnici!

Brzo je utvrđeno da ih je oko šest stotina. Bili su to srpski izdajnici iz Nedićevih jedinica. Komandant partizanskih snaga brzo je izdao naređenje komandirima četa da zaposjednu položaje lijevo i desno od ceste i da odatle, ako četnici ne dignu bijelu zastavu, otvore paljbu. Francuzi i jedna četa partizana i dalje su na mostu razoružavali posljednji ešalon Nijemaca.

Komandant partizanskog bataljona uputio se sa svojim kurirom prema čelu četničke kolone. »Stoj«, traži od četnika, i viče! »Odlazi oružje!« Četnici su stali. Puške na gotovs. Komandant je nebranjena meta. Ali ide i ne usporava korak. Oznojeno mu lice, i teško mu u duši. Nitko ne voli ići ravno na puščane cijevi. Kurir ga prati u stopu. Šapće:

— Smaknut će nas!

Komandant se ne obazire na opomene svoga kurira. Već je dvadesetak metara do čela četničke kolone. Jasno čuje repetiranje. Jedan od četnika, vjerojatno zapovjednik kolone, izlazi pred kolonu. U ruci mu pištolj. Partizanski komandant ima na grudima automat, ali ga ne dira. I dalje ide prema četnicima. Njihov zapovjednik tada diže pištolj: čelo partizanskog komandanta je čista meta.

— Ne mrdaj. Odbaci šmajser!

Nekoliko četnika sa strane prilaze komandantu i kuriru.

Tako su ih razoružali.

Nekoliko trenutaka kasnije, dvojicu razoružanih partizana četnici su stisnuli na čelu svoje kolone. Zapovjednik crne kolone šubaraša, kojima su grudi iskrižane redenicama, a opasači načičkani bombama i kamama, diže ruku:

— Pokret. Ovi će nas provesti preko mosta.

Vreg se sjeća:

»... Na čelu četničke kolone, između dvojice bradonja, korača naš komandant. Pognuo je glavu, ali ipak osjećamo njegov pronicavi pogled. Iza njega korača neki gorostas crne, guste brade i dugih kosa. Na leđa našeg komandanta prislonio je pištolj.

S prstima na orozima šmajsera ostali smo zgranuti. Nemoćni smo u strašnoj dilemi: da li da žrtvujemo komandanta, divnog druga s kojim nas veže toliko ljudskih spona, da li da — likvidirajući kolonu ubojica — ubijemo i čovjeka s kojim smo toliko noći zajedno sanjari o ljepoti slobode? Vjerojatno su i njegove oči, pogled kojih smo više slutili nego vidjeli, pitale isto... Lijevo od mene bio je Kosta. Grize usne. Teško mu. Šapće gnjevno:

— Prokleti!«

Činilo se da će u ovoj zoni zločin otići nekažnjen.

Kolona šubaraša odmicala je brzo, iza partizanskog razoružanog komandanta. Promiču uz prevrnutu vozila i tankete. Čini se: koloni nikad kraja. Uz kolonu je projahala i jedna djevojka u uniformi, sa šubarom na glavi. Konj je u kasu nosi prema čelu kolone, prema mostu, gdje su velike hrpe nagomilane tehnike. Tu su se neki dijelovi naših četa izmiješali sa čelom četničke kolone. Ona četnikuša na konju je u taj tren dojahala do partizanskog komandanta i kad je njen konj stao između visokog četnika, koji je s pištoljem pratio privremenog zarobljenika, djevojka je partizanskom komandantu naglo pružila pištolj. Četnici više nisu pažljivo motrili što se zbiva. Pred njima je bio most: svi su brzali da što prije pređu na lijevu obalu Drave. Potrčali su! Tada su odjeknuli hici: dva istovremeno. Pucao je komandant, sad ponovo naoružan, a pucala je i ona djevojka na konju. Dva četnika su pala smrtno pogođena. Komandant

i djevojka bacili su se u zaklon, iza prevrnute tankete. S lijeve i desne strane ceste zaredali su rafali.

I tako je most zauvijek ostao nedostupan četnicima.

Za to je najviše zaslužna partizanska obavještajka, još ranije, u Hrvatskoj, ubačena u četničke redove. Na žalost, ime joj je ostalo nezabilježeno, kao i imena mnogih smionih ratnika.

— Često smo ljude pamtili samo po nadimcima. To smo naučili u ilegali — kaže Nađ. — Ta tko je od nas mislio da će svako ime jednog dana trebati osvijetliti. Imali smo jasne zadatke i njih je bilo važno izvršavati. Znete ono: ljudi koji stvaraju povijest, ne misle na pisanje povijesti...

Dijelovi Koruškog odreda i francuska brigada »Sloboda« (rekosmo: 109 ljudi je bilo u brigadi) nisu mogli osiguravati ljubeljski prelaz. To je bilo jasno i štabu IV zone i štabu 14. divizije. Zbog toga je na taj najzapadniji prelaz u Austriju 12. maja upućeno pojačanje: dva bataljona Bračićeve brigade. Neprijateljske kolone stalno su nasrtale. Rupnikovi domobranci, nedićevci, vlasovci, grupe esesovaca. Prema Borovlju i Galiciji, dvadesetak kilometara istočno od Borovlja, nadiralo je tridesetak hiljada najšarenije vojske zločina i izdaje. Glavna komanda bila je povjerena jednom od pomoćnika general-pukovnika Alexandera Löhra, esesovskom generalu Ervinu Röseneru (Rezener). Rupnikovcima je komandovao general Franz Krener. Glavnina tih snaga uspjela se probiti kroz razrijeđeni raspored Bračićeve brigade istočno od Borovlja. Tu je — u Galiciji — razoružan samo manji dio Rösenerovih jedinica. Petar Stante, komandant divizije, srdito je intervenirao:

— Po svaku cijenu zaustaviti bar one koji idu preko Ljubelja!

Prema mostu u Borovlju je 13. maja krenula jedna belogardijska divizija rupnikovaca i njemačka esesovačka podoficirska škola, koja se izvlačila iz Ljubljane. Neprijateljska pješadija bila je ojačana sa dvadesetak tenkova i pet artiljerijskih baterija. Ukupno: oko 20.000 vojnika. U Borovlje je izbio štab 14. SS divizije.

U zoru 13. maja u štab esesovske divizije su stigli parlamentarci Bračičeve brigade. Komandujući general ih nije htio primiti. »Ubit ću se prije nego da pregovaram s partizanima« — izjavio je svojim štapskim oficirima, a onda je k parlamentarcima poslao načelnika svojga štaba. Dok je načelnik štaba 14. SS divizije pregovarao, komandujući general je sjedio s glavom među dlanovima, očajan: i on je bio jedan od generala koji su onih dana plakali.

Pregovori u Borovlju počeli su se uspješno odvijati.

Ali onda, kad je trebalo dogovoriti još samo neke detalje, na cesti od Celovca čulo se muklo brektanje tenkova. Njemački oficiri su skočili i poletjeli prema vratima. Skočili su i partizanski parlamentarci. Nijemci su se nadali da su tenkovi anglo-američki, a partizani da je to motorizovana kolona Četvrte armije. Komandant Stante je, naime, javio da postoji mogućnost dolaska te kolone.

Tenkovi su bili anglo-američki.

Komandujući general je obrisao suze. Iako debela trbuha i već u godinama poletio je za svojim oficirima. Svi su mahali tenkistima, sretni što im se ukazala šansa da izbjegnu zarobljavanje od partizanskih snaga.

Još nerazoružane kolone esesovaca i rupnikovaca su živnule.

Na sve strane se čuje:

— Vorwärts, vorwärts!

Grupa bataljona Bračićeve brigade i Koruško-kokrških odreda nije se dala zbuniti. Raspoređeni na prilazima mostu, između Borovlja i Drave, čekali su spremni da svakog trenutka, na znak svojih komandira, otvore paljbu.

Borba je počela 13. maja u 10 sati.

S Košute, od ljubeljskog graničnog prelaza, u Borovlje neprestano nahrupljuju nove kolone bjegunaca. Na zaravanku ispred dravskog mosta boj je bjesnio s punom žestinom. S lijevog krila su napadali belogardejci i četnici. Nekoliko četa, pod komandom Franca Vrega, odbijale su sve njihove nasrtaje pet-šest sati. Povremeno je dolazilo do okršaja prsa o prsa.

Oko 18 sati čelo esesovske divizije prešlo je most.

Saveznički tenkovi bili su se zaustavili ali nisu intervenirali: pustili su partizane i esesovce da se međusobno obračunavaju. Obračun je bio krvav. Petog dana poslije kapitulacije Njemačke, na putu Ljubelj—Celovec, na obali Drave između dravskog mosta i Borovlja poginula su osamdeset i dva partizana.

Većina neprijateljskih snaga se izvukla.

Tek kasno uveče i tokom noći, kad je malobrojnoj partizanskoj grupaciji stiglo pojačanje, izvršen je još jedan juriš na začelje njemačko-kvislinške kolone. Svi oni koji nisu do večeri 13. maja prešli Dravu kod Borovlja, bili su zarobljeni.

SLOMLJEN ČOVJEK, GENERAL LUDWIGER

Kosta Nađ lista davne bilješke. Poneka brojka, pojam, rjeđe ime. Lice zamišljenog profesora. A onda ustaje, nagnut nad kartom. Zona: Maribor. Sad: to je lice

generala. Precizna riječ vojskovođe. — Drug Tito je intervenirao, mislim 11. uveče: »Treba brže zatvoriti granicu, treba brže razoružavati protivnika!« Naši su bili u Celju, imamo tamo Komandu mjesta, ali tamo je i neprijatelj, još nerazoružan. Ustaše divljaju i bježe. I u Šoštanju imamo Komandu mjesta. Sve što je doraslo za pušku, naoružalo se. Ali to je svega bataljon-dva vojske: ništa prema nerazoružanoj sili protivnika. Morali smo, dakle, snažnije udariti! ...

Nijemci su počeli kapitulirati 9. maja. Oružje odlazu i 10. maja. A onda je Löhr pobjegao. Opet se rađa nada u poraženoj vojsci: možda se ipak može izbjeći zarobljavanje.

Pukovnici Clotz (Kloc) i Knackfuss (Knakfus) s bataljonima koji su izbjegli zarobljavanje u zoni Zidanog Mosta, krče put na sjever, prema Celju. Njihov kolega Heinz Meinicke Kleint (Hajnc Majnike Klajnt), kasnije naš zarobljenik broj 233563, zapisuje:

»Pregovori, na koje nas je uputio štab Grupe armija, nastavljaju se s jugoslavenskom komandom. Pri tome naš generalštab nastoji da od neprijatelja iznudi slobodan odlazak a dok to ne postignemo, treba da se nastave pokreti odstupanja.«

Komandant 22. divizije, jedan od najstarijih naci-sta u Dvadeset prvom korpusu, osobni prijatelj Alfreda Jodla, general-lajtnant Gerhard Kühne (Kine), koji je 1. maja zamijenio generala Friebea (Fribe), u noći između 11. i 12. maja saopštio je svom štabu:

— Mi nikad nismo priznali regularnost Titovim bandama. I to nikad nećemo priznati. Mi pred njima oružje ne polažemo! Mi pred njima ne kapituliramo. To je sve, moja gospodo!

I krenuo je na čelu svojih pukova, kako bi zaskočio neke jedinice 11. krajiške udarne divizije. Poginuo je u prvom protujurišu Krajišnika.

— Mnogi od njih — kaže Nađ — jednostavno nisu mogli shvatiti svoju crnu sudbinu. Sjećam se kako mi je general Ludwiger, kad su ga doveli u moj štab, govorio:

— Pred mojim očima ubijali su se sami moji najbolji ljudi!

A, zapravo, ubijali su se najzagriženiji nacisti. Jer i taj stari general, Ludwiger, bio bi se ubio da se nije našao izlazu...

Kad je general Ludwiger govorio komandantu Treće armije Kostu Nađu o samoubojstvima svojih oficira, vjerojatno je imao na umu i načelnika svoga generalštaba pukovnika Klockea (Kloke), koji je pucao u sebe 12. maja.

Generalštab Dvadeset prvog armijskog korpusa generala Ludwigera opkolile su s juga i jugozapada jedinice Prve, a sa sjevera, sjeverozapada i istoka jedinice Treće armije. Iz štapske kolone uspio se — ali ne zadugo — izvući samo general Kattner, koji je komandovao obranom Sarajeva, a u svibanjskom povlačenju rukovodio je štabom za kontrolu marša.

O povlačenju Ludwigerovog štaba najpotpunije svjedoči jedan od štapskih oficira, načelnik korpusnih veza, major Böhme (Beme) («Vjesnik» je objavio ulomke iz njegovog dnevnika):

»... Krećemo se uz rijeku Sutlu preko idiličnih zelenih livada. Povlačeći se preko Tuhelja i Stranja, izmiješali smo se s gustim kolonama vojske. Kola se sporo, vrlo sporo kreću. Do večeri 10. maja uspjeli smo prevailiti samo tridesetak kilometara od Sutle, a zatim smo se

zaustavili tridesetak kilometara istočno od Celja, u Šentjurju. Štab se smjestio u bivšoj Poljoprivrednoj školi...«

Zatim, 12. maja, kad su u štab već počeli dolaziti parlamentarci iz 16. vojvođanske divizije, zapisuje:

»...Sve vrijeme u korpusni štab dolaze jugoslavenski oficiri. Jedni odu, a dođu drugi. Čini se da nas Jugoslaveni uopće ne namjeravaju pustiti da se izvučemo u Njemačku, kako je dogovoreno u pregovorima s jedinicama na terenu. Načelnik štaba, Klocke, očigledno je nervozan: juri amo-tamo, strašno zabrinut...«

Ludwiger i njegovi pukovi dalje nisu mogli. Po visovima s obiju strana ceste Šentjur—Celje već su bili bataljoni najstarijih vojvođanskih brigada. Prethodnice Ludwigerovog korpusa — one trupe koje su pošle prema Vojniku — također su sačekane. Tri puta su Nijemci pozivani na predaju. Ali oni su imali Löhrovu poruku (poslije bijega) i slijedili su svog glavnokomandujućeg. Kad ni na treći poziv nisu pristali da stanu i odlože oružje, komandant 1. vojvođanske brigade 16. divizije Žika Stojić naredio je automatičarima 3. bataljona Dimitrija Lozarova:

— Po koloni, pali!

Desetak minuta kasnije komandant njemačke 181. divizije je naredio da se duž kolone izvjesje bijele zastave. Čini se da su ih bili već otprije pripremili. Popodne 12. maja pred komandanta Marka Peričina Kamenjara bila su predvedena dva viša njemačka oficira. Stariji od njih je objasnio:

— Opunomoćeni smo da pregovaramo o kapitulaciji!

— Rat je prestao u ponoć 8. maja. A vi tek sad: da pregovarate o kapitulaciji. Ja s vama nemam šta prego-

varati. Jednostavno ću narediti da vas se kao odmetničke bande sve odreda pobije — oštro je govorio Kamenjar.

— Ali, nama je naređeno...

— Ovdje ja naređujem. I vama naređujem: odloži oružje, ili ću svojoj artiljeriji dati znak za paljbu. Zauvijek ćete ostati na ovim cestama.

— Mi smo spremni da vam predamo sve teško oružje, tehniku, motorizaciju, samo nas pustite preko granice.

Kamenjar je odmahnuo rukom. Tiho je opsovao zbog takve drskosti i dao znak prevodiocu (»Ne prevodi!«), a zatim je citirao ulomak akta o kapitulaciji: »...Trupe treba da kapituliraju ondje gdje se zateknu...« Viši njemački oficiri bili su prestrašeni, ali ništa nisu potpisivali. Zamolili su Kamenjara da pričeka konačan odgovor generala Ludwigera.

— Ludwiger može pristati samo na potpunu kapitulaciju, ili ćemo sa čitavom armijom napasti vaše trupe!

Zajedno s njemačkim parlamentarcima Kamenjar je u Šentjur, k Ludwigeru, poslao dvojicu mladih kapetana iz svoga štaba. Bila su to dva sposobna, domišljata, samoinicijativna momka. »Znam da nije lako otići u vučju jazbinu, ali, drugari, takav je zadatak. Odite, da nam mlađići ne ginu!« To im je rekao Kamenjar, a oni se smiju:

— Mi ćemo Švabi stvoriti vučju jazbinu!

Ludwiger se nije opirao. Samo je zatražio, »ako je to moguće«, da najprije razgovara s komandantom armije Nađom. Znao mu je ime i prezime. Razloge svog zahtjeva nije objašnjavao Kamenjarevim kapetanima. Oni to nisu ni tražili: bilo im je važno da tri Ludwigerove divizije (oko 35.000 ljudi) odlože oružje.

Vlado Kovačević, načelnik OZNE Treće armije, dopratio je Ludwigera u štab Koste Nađa. — Tada sam Ludwigera vidio prvi put. Predstavio se i tiho zatražio:

— Sve ostavljamo, samo nas pustite preko granice!

— Njemačka je kapitulirala. Vaše jedinice moraju se predati trupama s kojima su ratovala do 9. maja. Zar vam to nije poznato?

— Znam za to. Ali vi ćete nas predati Rusima. To bismo htjeli izbjeći...

— Mi smo jedna od savezničkih armija. Po dogovoru saveznika povjeren nam je poseban front antifašističke koalicije. Naši zarobljenici su naši, a ne ni ruski, ni anglo-američki. O sudbini zarobljenika odlučivat će Mirovna konferencija.

— Znači li to, gospodine generale, da su svi razgovori o povlačenju mojih jedinica suvišni.

— Sasvim suvišni, generale!

Pozdravio je, žut u licu:

— Naredit ću trupama da odlože oružje. Dopustite da se vratim u svoj štab i prenesem vaše stavove.

— Izvolite, generale!

Tako smo razgovarali, i tako se rastali...

Vrativši se u Šentjur, Ludwig je načelniku svoga štaba Klockeu i grupi generala kratko rekao:

— Ništa se ne može učiniti. — Zatim se obratio samom Klockeu: — Jesu li svi spiskovi sastavljeni?

Spiskovi za predaju već su bili uredno složeni. Oružje je odlagano sa savršenom pedanterijom. Nacisti su ljubili puške, a zatim ih slagali. Tu i tamo čuo bi se poneki samoubilački pucanj.

Izdavši konačno naređenje o kapitulaciji general Ludwig je ponovo ušao u svoja komandantska kola i u pratnji majora Kovačevića otputovao u Maribor. Komandu je preuzeo načelnik štaba Klocke.

Šta se tada dogodilo piše major Böhme:

»... Kasno popodne na konferenciji u štabu nas nekoliko viših oficira oštro smo prigovorili načelniku generalštaba da ima isuviše povjerenja u našeg protivnika, što u njegovo povjerenje ne sumnja. Klocke se brani da je ovdje riječ o regularnim jugoslavenskim trupama.

Naše primjedbe načelnik je prekinuo oštro:

— Gospodo, prekidam ovu konferenciju!

Odmah nakon toga otišao je u seljačku kuću u kojoj se nalazio štab korpusa. Odatle smo čuli pucanj. Dotrčao je ađutant Vilcke (Filke) i obavijestio nas da je načelnik izvršio samoubojstvo...«

U toj zoni razoružavanja, na obalama Sutle, jedinica generala Nađa predalo se 12. maja više od 17.000 vojnika i oficira. Uglavnom, sve su to bili njemački vojnici. Ustaša je bilo malo. Oni pružaju otpor, ginu ili bježe. Slično čine i vlasovci. I četnici su s njima.

— Ujutro 13. svibnja u moj štab u Mariboru bila je dovedena grupa zarobljenih generala i pukovnika. Uglavnom komandanti i načelnici štabova u Dvadeset prvom korpusu. Razbili smo i primorali na kapitulaciju 11. vazduhoplovnu, 22. grenadirsku i 181. pješadijsku diviziju. Moji drugovi, komandanti 16. i 17. divizije, Kamenjar i Blažo Janković, obojica narodni heroji, javili su da mi pobijeđene generale šalju kao poklon...

Najinteresantniji mi je bio general Ludwiger. Držao se drugačije od ostalih. Sasvim slomljen čovjek. Dugo sam s njim razgovarao: o ratu, o njemu, o našim borbama. Mogao bih čak reći: o zajedničkim borbama jedinica von Ludwigera i mojih jedinica. Obojica smo iz mnogo razloga pamtili zimu 1943. i 1944. godine: tad su se divizije moga Trećeg korpusa i divizije Petog SS brdskog korpusa u kojemu je bio i Ludwiger žestoko sukobile u bojevima operacije *Kugelblitz* (Kugelblic). Imali smo

protiv nas elitne jedinice Druge oklopne armije generala Rendulica: 7. SS, 1. brdsku, 369. diviziju, 187. pješa-dijsku, neke samostalne motorizovane pukove. Naša 15. majevička brigada, koja se istakla i u onim danima na završetku rata, razbila je 7. decembra 1943. godine jedan bataljon iz 187. divizije. Tada je uhvaćena i zapovijest, pa smo shvatili da je zadatak operacije *Kugelblitz* da nas opkoli (Rogatica—Srebrenica—Vlasenica) i, dakako, uništi... Izmanevrirali smo protivnika, spasili živu silu, i — eto — moj protivnik iz *Kugelblitza* i ja nađosmo se oči u oči u mome štabu. Tada mi je rekao:

— Gospodine generale, imate izvanrednu armiju. Nema borbenije vojske. Nema vojske čvršćeg morala. Samo, ako mi dozvoljavate da kažem (jednostavno sam mu rekao: samo govorite, generale, sami smo i sve možemo jedan drugome reći!), moram reći da bi vaša vojska trebala da bude disciplinovanija. Svatko radi po svoje...

Očito, stari general nije shvatio duh partizanske inicijative.

Pričao je i o sebi. U jednom trenutku oteo mu se dubok uzdah. Pamtim kao da se to sad dogodilo. Ustao je, vjeđe mu na očima spuštene, ruka na blijedom, umornom čelu:

— Prokleta sudbina! — govorio je. — Otac mi je poginuo ovdje, na Balkanu. Moji sinovi, dvojica, poginula su u ovom ratu na Istočnom frontu. A ja, kao i otac, eto skončavam na Balkanu!

Inače, dobro se držao. Nije molio, nije plakao. Samo je tražio — i objasnio je: ako se to ne sukobljava s našim stavom — da ostavimo u zarobljeničkim kolonama grupe naoružanih njemačkih vojnika, da bi održavali red i disciplinu. Očito: bojao se nereda, jer bi onda naše

jedinice mogle to shvatiti kao pobunu. I za oficire je tražio oružje. Dopustili smo im da zadrže pištolje...

Golema motorizacija, zaplijenjena u području Krapine, Klanjca, Rogateca i Rogaške Slatine, odmah je iskorištena za prebacivanje trupa Treće armije. — Na žalost, mi nismo imali dosta šofera. Gotovo uopće nismo imali šofera — kaže Nađ. — No, kakvi bismo bili partizani, kad i to ne bismo riješili. Jednostavno smo naredili svim njemačkim šoferima da se vrate u svoje kamione. Za volan i — vozi, po naređenju, dakako, naših ljudi, koji su sjeli uz šofere...

Sve divizije Nađeve armije bile su 12. maja u ratnom rasporedu: sve usmjerene prema zapadu: pravac Celje, Dravograd. Ujutro 12. maja potpisana je jedna zapovijest, koja će kasnije biti smatrana gotovo presudnim manevrom u zatvaranju izlaza preko Karavanki i Drave na sjever. Riječ je o zapovijesti 51. vojvođanske divizije. — Odahnuo sam kad me komandant divizije, ili je to možda bio komesar Basta, ne sjećam se sasvim sigurno (a veća je mogućnost da je bio Milan Basta, jer je komandant Sreta Savić Kolja bio lakše ranjen), obavijestio da su oni već kompletnu diviziju usmjerili prema Dravogradu. Drug Tito je, naime, ponovo tražio: zatvoriti granicu, zadržati protivnika, kod nas ga razoružati!...

Imali smo prilike češće analizirati ona zbivanja s komesarom 51. divizije Milanom Bastom. S mnogo osmišljene pronicavosti, ponekad u analizi i ocjeni britak, Basta zna reći:

»Prvo: malo smo znali o protivniku pred nama. Nitko od nas nije znao da se na našem dijelu fronta nalazi još sve ono što je ostalo od Pavelićeve vojske. Naša vojno-obavještajna služba nije to otkrila na vrijeme. Drugo: nepotrebno smo se dva dana zadržali u Mariboru. Otud

moje nadanje, 10. maja, da je ratu kraj. Tek u noći između 11. i 12. maja shvaćamo — mislim da je tada Nađ došao u Maribor — da nam je neprijatelj pod nosom i da ga treba smrviti...»

Komandant Savić i komesar Basta su u svojoj zapovijesti pisali 12. maja 1945. godine:

»Situacija: Veliki broj ustaških zločinaca, s Pavelićem na čelu, pokušava da se izvuče preko Dravograda i da za sebe stvori povoljnije uslove predaje, te da izbjegne predaju Jugoslavenskoj armiji.

Naš zadatak: preprečiti put ustaškim razbojnicima i uništiti ih.

Naređujemo:

VII i VIII brigada sa svim svojim boračkim delovima, delom bojne i najnužnijim delom trupne komore, izvršice pokret vozom iz Maribora do Dravograda. Po dolasku u Dravograd... VII brigada postavlja se na čvorištu komunikacija... VIII brigada postavlja se na prostorijski Kovšak i zatvara sve pravce koji vode s juga.

XII brigada... po prebacivanju ostalih brigada kreće vozom u Dravograd, gdje se postavlja obrazujući divizijsku rezervu.

Artiljerijska brigada... vrši pokret vozom do Dravograda. Brigadama prvog ešalona pridodati pukovska oruđa za praćenje, koja imaju kartečnu municiju...

Napomena:

Od prvih zarobljenika najhitnije dobiti priznanje gdje se nalazi Pavelić sa članovima svoje vlade, te preduzeti sve da se Pavelić živ uhvati...»

U zaključku zapovijesti komandant i komesar inzistiraju:

»Raditi brzo i energično, ne štedeći ljudsku snagu!«

USTASE PREGOVARAJU S BUGARIMA

Pred Dravogradom su se 12. maja našle dvije neprijateljske grupacije u kojima je bilo mnogo manje Nijemaca nego ustaša i četnika. Jedna grupacija išla je ravno na sjever, na Dravograd (računa se da je u toj grupaciji bilo oko 20.000 ustaša i četnika), a druga je skrenula na zapad ispred Dravograda, dolinom Meže, na Ravne i Prevalje (oko 30.000 ustaša i četnika).

U toj grupaciji nije bilo Ante Pavelića.

Najveći zločinac hrvatskog naroda već je bio prebje-gao preko granice: 12. maja — čitamo taj podatak u dnevniku ustaškinje Bracanović, koja je bila zajedno s poglavnikom zločina i izdaje («Vjesnik» je o tome opširno pisao u feljtonu Mate Rajkovića) — »predveće smo napokon prešli Tauriske alpe. Na vrhu smo se odmorili deset minuta, a onda smo se žurno počeli spuštati . . . Konačno smo stigli do prve seljačke kuće. Pohlepno gledamo kokoš i krumpir. Kao jedinoj ženi u grupi zapala me dužnost da to skuham . . . Noć smo proveli u štaglju . . .«

U grupaciji pred Dravogradom nije bilo ni ustaške vlade: ona se izvlačila prema zapadnoj Koruškoj i tamo će (o tome kasnije) uletjeti ravno u ruke motorizovanog odreda Četvrte armije: zarobit će ih komesar armije Boško Šiljegović.

Zona Celje—Dravograd—Celovec, na obalama Savinje, Mislinje, Meže, Pake, Jenine i Borovnice, na svim putovima preko Karavanki i Drave, još bjesni rat. Istočno od Jesenica i zapadno od Maribora, na sjever od linije Celje—Kamnik deseci hiljada njemačkih vojnika odlaze oružje, a još više ih se pokušava izvući iz nepotpuno zatvorenog obruča. U tim rejonima krstare razbješnjele bande esesovaca, legionara i grenadira. Sluteći osudu naroda kojeg su izdali, u kovitlacu se vrte bojne Ivana To-

maševića, Slavka Šancera, Sertića, Gustovića. Još oštre kame smrtovođe Dražinih, Đurišićevih i koječijih četničkih korpusa. Prema četiri granična prelaza u Austriju hitali su zločinci. Pravcem Ljubljana—Kranj—Ljubelj—Celovec povlačile su se trupe »zapovjednika pozadine Grupe armija E« SS generala Ervina Rösenera:

- pet policijskih pukova;
- srpski (Nedićev) dobrovoljački korpus;
- dijelovi ruskog zaštitnog korpusa (vlasovci, koji su izdali domovinu);

◦ 14. SS divizija.

Prije nego što su trupe Treće armije zatvorile prolaze kod Dravograda, tamošnje prelaze su držale trupe Osamnaestog njemačkog korpusa:

- dopunska divizija generala Möldeckera (Meldeker), sa štabom u području Celovca, osiguravala je povlačenje u Koruškoj;

- putove na sjever kroz Štajersku osiguravali su bataljoni i dopunski pukovi pukovnika Trecka.

Od Velenja na sjever dva puta vode preko austrijsko-jugoslavenske granice. Kraći je preko Slovenj Gradca i Dravograda — 37 kilometara. Duži je preko Šoštanja, Crne i Prevalje — 43 kilometra. Prema tim pukovima su u natiskanim kolonama, već u rasulu, gmizali pukovi Grupe armija »E«.

U Jugoslaviji je još bila gotovo sva ustaška vojska.

Od četničkih bandi izvukao se samo Đujićev korpus — preko Istre za Italiju.

Löhrove trupe:

- 41. divizija generala Hausera, kapitulirala zapadno od Krapine;

○ 188. divizija nagomilana sa svojim ostacima kod Polzele;

○ 181. divizija generala Bleyera (Blejer) i 369. divizija generala Reinickega (Rajnike) na borbenom maršu od Žitomira prema Kunzbergu;

○ grupa generala Fischera (Fišer) na cesti preko Šoštanja;

○ generalštab Dvadeset prvog korpusa generala Ludwigera predaje se na putu Sutla—Celje;

○ grupa general-lajtnanta Kühnea — dvije uveliko već tučene divizije — izvjesila je bijele zastave na putu Rogaška Slatina—Celje;

○ Trideset i četvrti armijski korpus (za naročitu upotrebu) pod komandom generala avijacije Felmyja (Felmi), izvlačio se prema Beljaku;

○ tu su još, često predstavljene samo kompletnim štabovima, bez pukova, koji su već tučeni ili zarobljeni, razne druge divizije: 11. vazduhoplovna general-lajtnanta Kohlera (Koler), 133. tvrđavska general-lajtnanta dra Kleppa, 104. lovačka general-lajtnanta Stephana, divizije Petnaestog kozačkog konjičkog korpusa general-lajtnanta von Panwitz (Panvic), 373. divizija general-majora Gravensteina (Grafenštajn), Greigerova specijalna divizijska grupa, 297. pješadijska general-lajtnanta Beibera, 117. lovačka generala Wittmanna, 118. lovačka generala Lamaya ...

— To je bila golema vojska, te kolone na štajersko-koruškim cestama. Vjerojatno: do 300.000 ljudi. Naše divizije su bile iscrpljene, a morale su u jednom danu prevaliti i više od 50 kilometara. Kako smo krenuli početkom aprila, ni jednog dana se nismo zadržavali: sve su jedinice bile u pokretima, u borbama. Dok nismo sti-

gli na liniju Maribor—dolina Sotle—Zidani Most nije bilo dana a da neprijatelj nije vršio protivnapade. Danima se nije spavalo. Ali drug Tito je od nas tražio, i mi smo sami znali važnost toga zahtjeva, da zatvorimo prolaze i da zločincu ne damo da se izvuče. Otud žurba da zatvorimo granicu . . .

To govori general armije Kosta Nađ.

On je ujutro 12. maja tražio od štaba 36. divizije:

— Naredite brigadi, koja je u Dravogradu da ni po koju cijenu ne propusti neprijatelja. Uputili smo u pomoć kompletnu 51. diviziju. Treba da se povežu s jedinicama IV operativne zone, tamo je jedna brigada 14. divizije. Zatvoriti prolaze i držati ih po svaku cijenu!

Kamenjarevoj diviziji je poslao depešu:

»Ukrcati se u kamione i komunikacijom Celje—Šoštanj—granica—Dobrla Vas zatvoriti prilaze Dravi kod Pliberka.«

Sad kaže:

— Komanda 16. divizije je ispravno shvatila važnost toga zadatka i dobro ga je obavila. Vojvođani su se ukrcali u kamione, koje su vozili njemački šoferi. Prošli su kroz njemačke kolone u Celju i Šoštanju. Mjestimično su se kretali izmiješani s neprijateljem. Nitko ih nije zaustavljao. Koliko je bio značajan taj manevar 16. divizije pokazalo se kasnije, posljednjeg dana ratovanja . . .

Štab 36. divizije je uveče 11. maja uputio u Dravograd 6. vojvođansku brigadu. Komandant te brigade Đuro Radoš, komesar Milorad Radulović Mišo i načelnik štaba Mirko Rendić su u 2 sata 12. maja poslali depešu divizijskom štabu: zadatak izvršen, trupe raspoređene na visove ispred Dravograda. Čvrsto obećanje: zločin će biti zaustavljen. Ali predjutro stiže novo obavještenje:

bugarske trupe, koje su također — krećući se između naših snaga i snaga sovjetske armije, zonom koju nitko nije branio — izbile u Dravograd, samostalno pregovaraju s ustašama. »Ovdje je ustaški general Nardeli. Bugari su spremni da ga sa svom njegovom vojskom puste da pređe u Austriju.«

— Rano ujutro 12. maja iz štaba 36. divizije su mi javili o tim ustaško-bugarskim pregovorima. Bio je to drski bezobrazluk. Šta oni imaju da pregovaraju s našim izdajnicima? Nisu dosad ni metka ispalili na njih, a sad bi da im uzmu oružje i da ih puste da pobjegnu. Zatražio sam od naših drugova da s ustašama pregovaraju samo o potpunoj kapitulaciji, a preko pukovnika Subotića inzistiram da požuri pokret 51. divizije: Dravograd moramo pretvoriti u tvrđavu! ...

General Nađ je intervenirao i kod štaba IV operativne zone: da brigade 14. divizije zaposjednu položaje na graničnim prelazima. »Šaljemo pojačanja. Održati se dok ne stignu naše divizije.« Komandant 14. divizije potpukovnik Ivan Kovačić Efenka, osobno rijetko hrabar borac, a ujedno i izvanredno domišljat i pronicav komandant, s tri svoje brigade zaposjeo je čvorne tačke na putu iz Slovenije u Austriju — u Koruškoj. Bračičevu brigadu je uputio južno od Celovca, na Dravu kod Borovlja. »Prema Borovlju se povlači esesovac Rösener s 30.000 bandita. Zatvoriti prolaz. Bandu razoružati.«

Izuzetno težak zadatak: brigada protiv snaga od dvije kompletne divizije, i to divizije esesovaca, koji će sve poduzeti da ne padnu u zarobljeništvo. Nije Efenka sumnjao u svoje proletere, ali »iako su oni uvijek izvršili sva ki realni zadatak, ovaj put sam bio na stotinu muka: kako da zaustave Rösenerovu bandu s esesovcima, nedićevcima, našim slovenskim izdajnicima belogardejcima, s

policijskim pukovima i vlasovcima: sve zločinac veći jedan od drugoga. Zbog toga sam komesaru divizije Janošeku, koji je bio sa Šlanderovom i Zidanšekovom brigadom u Zasavju, poslao depešu: hitno preko Celja kreni na sjever, granica mora biti zatvorena . . .«

PALJEVINA TRAŽI BOMBAŠE

Do 12. maja na graničnim prelazima iz Slovenije u Austriju nije bilo snaga osim brigada i odreda IV operativne zone, kojom su komandovali Peter Stante Skala i Matevž Hace: pet brigada 14. divizije, Prekomurska brigada, pet partizanskih odreda i Austrijski partizanski bataljon.

— Uglavnom smo imali — preko štaba IV operativne zone ili preko Glavnog štaba Slovenije — dobre veze s tim jedinicama i mogli smo da koordiniramo dejstva. Dok četiri armije nastupaju frontalno, te se snage bore u neprijateljskoj pozadini. Vrlo značajna suradnja. Armija kojom sam komandovao imala je iskustva u takvim sadejstvima. Prilikom proboja Sremskog fronta i prodora na zapad, kroz Baranju i Slavoniju, imali smo — u neprijateljskoj pozadini — pod našom komandom dva korpusa, Šesti slavonski i Deseti zagrebački. Ali poslije procjena o snagama koje nadiru prema granici, kad smo saznali da su te kolone natiskane u dužini više od 100 kilometara, morali smo jedinicama IV operativne zone poslati pomoć. Šesnaesta vojvođanska divizija upućena je kamionima preko Celja, a 51. vlakom i kamionima iz Maribora za Dravograd . . .

(Dvojica najviših komandanata, s kojima surađuje Nađ u tim borbama — komandant Prve armije Peko

Dravograd, 14. maja: jedinice 51. divizije na željezničkoj stanici nakon oslobodenja grada

Jedinice Treće armije na jugoslavensko-austrijskoj granici (lijevo gore) — Nezadrživo naprijed za neprijateljem (lijevo) — Zarobljeni Nijemci u Celju (gore)

Komandant Treće armije general-lajtnant Kosta Nad u oslobođenom Celju (lijevo gore) — Kosta Nad u pratnji sovjetskih i bugarskih oficira i oficira JA vrši smotru jedinica u Celju (lijevo) — Česti prizori na pravcima nadiranja jedinica Jugoslavenske armije: posvemašnje rasulo neprijatelja (gore)

Zaplijenjeno oružje i kamioni (gore) — Komandant
16. divizije Marko Peričin Kamenjar predaje raport
Kosti Nadu (desno)

Jedinice Treće armije u borbama u slovenskoj Koroškoj

Dapčević i komandant Glavnog štaba Slovenije Dušan Kveder Tomaž — drugovi su mu još sa španskih bojišta, s frontova na Jarami, Bruneti, Ebru... Bili su u istom bataljonu. U boju za Gandesu komandant bataljona Nađ bio je ranjen — to je bilo treće ranjavanje u Španiji. Zamijenio ga je na čelu bataljona Peko Dapčević. Zatim je bio ranjen i Dapčević. Zamijenio ga je Dušan Kveder. Ali i on je bio ranjen. Zamijenio ga je Ratko Vukičević... »Bili su to ljudi karakteristični po divnom drugarstvu, po osobnoj hrabrosti i po komandantskoj mudrosti.«)

Prva od vojvođanskih brigada koja je izbila na jedan od četiri granična prelaza, prema kojima su nadirale neprijateljske kolone, bila je 6. vojvođanska 36. divizije. Brigadom su komandovali Đuro Radoš i Savo Stanić. Partijski rukovodilac brigade je bio Jovan Ivković Joca. Vojvođani su u 2 sata u noći 12. maja izbili na brežuljke lijevo i desno od ceste Slovenj Gradec—Dravograd, iznad kanjona Mislinje. Desno su položaje već držala dva bataljona Tomšičeve brigade. U Dravograd su bila izbila i dva bataljona Prekomurske brigade.

Nešto prije Vojvođana u Dravograd je izbio i 35. puk 14. bugarske divizije. »Taj je puk — sjeća se komandant IV zone Peter Stante — pasivno promatrao borbe na ulazu u Dravograd.«

Bugari se nisu borili, ali su pokušali da iziđu kao »pobjednici«. Tek što su stigli u Dravograd, poslali su svoje izaslanike u neprijateljske štabove na prilazima Dravogradu i tražili od njih da se predaju bugarskim trupama. Bugarski oficiri su uglavnom pregovarali s ustaškom komandom. To znamo po svjedočenju sudionika odbrane dravogradskog prelaza, a i po svjedočenju ustaša. Ustaški ideolog Daniel Crljen, u svom dnevniku objavljenom 1966. godine detaljno opisuje te pregovore,

koji su najprije vođeni s nekim »višim bugarskim časnikom« (»Kulturan i fin, Bugarin nije skrivao svoju odbojnost prema partizanima.«), a zatim s jednim generalom, koji je »požalio što osobno ne može donijeti nikakvu odluku, jer se bugarske jedinice nalaze pod vrhovnim zapovjedništvom sovjetskog maršala Tolbuhina«.

Ispred natiskanih ustaških kolona na cesti Celje—Slovenj Gradec, u dužini više od 60 kilometara, prema Dravogradu je nastupala kozačka divizija Vlasova. »Pred njom su se, prema sabranim obavijestima — piše Crljen — nalazile druge njemačke jedinice, koje su čekale da se kod Dravograda predaju i budu razoružane. Ljudski zid u koji smo udarili bio je neprobojan, zbog svoje dubine i kompaktnosti, te nije moglo biti govora o napredovanju, ni milom ni silom... Kozački časnici dolaze k nama na pregovore. Prema njihovim podacima... dravogradski most drže partizani i tamo razoružavaju sve jedinice koje stižu. Kozaci se namjeravaju probiti silom do Engleza ili Amerikanaca i njima se predati, ili se dohvatiti njemačkih neprohodnih šuma i tamo se raspršiti. Predlažu nam zajedničku akciju. Naše se zapovjedništvo želi izravno informirati o situaciji, te pošalje generala Metikoša i mene na dravogradski most...«

Kad su Crljen i Metikoš prvi put stigli na dravogradski most, okolne čuke su držala samo dva bataljona Tomšičeve brigade. Parlamentarce su partizani zadržali na ulazu u grad. »Oni su trebali poslati komandira čete nekamo u pozadinu, da zatraži upute... Mjerimo se uzajamnim nepovjerenjem. Naša pratnja drži neprestano oružje u pripremi«, piše Crljen.

Upravo tad su u Dravograd stigli Bugari: konjički divizion u prethodnici 35. puka 14. bugarske divizije. Kad su se Metikoš i Crljen vratili u Slovenj Gradec da

o tome obavijeste svoju komandu, u komandi su zatekli jednog bugarskog oficira: došao je sam da uspostavi kontakt s ustašama i da vidi kako bi im mogao pomoći. Taj bugarski oficir, koji je Crljenu »sa zadovoljstvom ispričao niz incidenata koje su imali s partizanima«, poveo je ustaške parlamentarce u neko seoce kod Dravogradu, u štab 14. bugarske divizije. U pregovorima su ustaše predstavljali: Servatzy, Metikoš, Nardeli i Crljen:

»... Partizan zaustavlja kola i zaviruje u njih. Bugarski mu časnik objašnjava.

— Tko su ti? — više netko s humke, na kojem je stražarnica.

— To su od Pavelićeve vojske — odgovara partizan pored naših kola, i propušta nas ...

Bugarskom generalu, koji nas je odmah primio, general Servatzy je izložio naš položaj i zatražio za nas kao političke emigrante slobodan prolaz ...«

Komentar generala Nađa:

— Htjeli su sebe proglasiti političkim emigrantima, htjeli su od saveznika egzil i zaštitu, a tisuće poklane djece, tisuće obješenih rodoljuba, genocid i strašni zločini što su ih počinili — to kao da se nije ni dogodilo. Tko da odgovara za strave Jadovna, za pokolj najboljih hrvatskih sinova u Kerestincu, za 700.000 ubijenih u Jasenovcu, za mučilišta u »Danici«, Staroj Gradiški ... Tko da odgovara za zločine na Kozari ...

General izdaje i zločina Vjekoslav Servatzy, jedan od carsko-kraljevskih habsburških oficira, koji su u Italiji dočekali Pavelića i priključili mu se, organizator ubojstva Pavelićevog rivala Perčeca, zapovjednik Janka-Puste, ustaški komandant Ličkog područja i »Veliki župan Zagrebačke gore i Prigorja«, uvjcravao je bugarske oficire:

— S nama su žene i djeca. Narod bježi s nama. Vi nam morate otvoriti prolaz iz Jugoslavije!

Črljen piše:

»U odgovoru bugarski general požali što osobno ne može donijeti nikakvu odluku, jer se bugarske jedinice nalaze pod vrhovnim zapovjedništvom sovjetskog maršala Tolbuhina i istaknu da oni imaju obavezu također konzultirati svoje saveznike Engleze i zaključiti da se vratimo sutra dan u 1 sat po podne...«

Bugarski general ni jednom riječi ne kaže: da mora konzultirati komandu partizanskih jedinica. A taj general-pregovarač s ustašama nije bio iz grupe oficira koji su služili Hitleru i Borisu, nego jedan od moskovskih bugarskih komunista — Viktor, partijsko-politički rukovodilac Prve bugarske armije — koji je u Jajcu u jesen 1943. godine govorio:

»Jugoslavenski partizani su pokazali najčudesniju hrabrost u ovom strašnom antifašističkom ratu...«

General Viktor je to izjavio kad se s grupom bugarskih drugova padobranom spustio u Krajini, da bi se odatle — kanalima koje su mu organizovali jugoslavenski partizani — prebacio u Bugarsku i uspostavio tamo partijske veze.

Samo pola godine prije bugarsko-ustaških pregovora u Dravogradu Centralni komitet Bugarske radničke partije (komunista) pisao je Maršalu Titu (2. novembra 1944):

»Golema je zasluga Jugoslavenske narodnooslobodilačke armije koju si Ti organizirao i kojom rukovodiš, kako za oslobođenje naše rastrgane domovine, tako i za nanošenje teških udaraca hitlerovskim bandama na Balkanu... Jugoslavenski su narodi... pokazali svim porobljenim i potlačenim narodima put ka slobodi... Naš

narod se osjeća krivim prema jugoslavenskim narodima, naročito prema srpskom i makedonskom, što je dozvolio da njegovi fašistički upravljači stvore od Bugarske »plac-darm« njemačkih porobljivača, od bugarske vojske — Hitlerove žandare na Balkanu i da izvrše bezbroj nasilja i izdajstava nad narodima koji se bore za svoju slobodu... Mi vam dugujemo vječnu zahvalnost...«

Zahvalnost generala Viktora, partijskog rukovodio-
ca očitovala se u traženju načina da se nađe izlaz usta-
šama, četnicima i belogardejcima!

Još jednom citiramo ustašu Crljena: šta mu je go-
vorio jedan od bugarskih oficira:

»...Ako idemo ravno prema Dravogradu, bit ćemo
zaustavljeni... no ako skrenemo lijevo prema Bleibur-
gu i mimoidemo Dravograd, bugarska nas vojska, po nje-
govom mišljenju, neće progoniti...«

U osvit 12. maja, upravo u trenucima kad su se bata-
ljoni 6. vojvođanske penjali na Oštri vrh i Vič, jugois-
tačno i jugozapadno od Dravograda, ponad utoka Misli-
nje u Mežu, ustaška delegacija je po treći put došla u
bugarsku komandu. Komandant Radoš se razbjesnio:

— Šta se tu Bugari petljaju!

Naredio je odmah načelniku svoga štaba Mirku Ren-
diću da što brže otrči u bugarski štab i sudjeluje u pre-
govorima. »Bugarima začepiti usta. Ustašama ultimatum:
totalna kapitulacija, ili tučemo po njima!« Rendić je u
bugarskom štabu zatekao Pavelićevog generala Nardelija
i još nekoliko ustaša. Presjekao je razgovor između usta-
ša i Bugara:

— Ovo je Jugoslavija i mi ovdje odlučujemo! — a
zatim se okrenuo Nardeliju: — Imamo za vas samo je-
dnu mogućnost: odložite oružje, lijepo ga složite, postro-

jite razoružanu vojsku, a onda ćemo vidjeti tko je od vas koliko kriv.

Bugari su šutjeli.

Dok su vođeni ovi razgovori — Kosta Nađ kaže: — Dosta narogušeni i bez popuštanja s naše strane — komandant brigade Đuro Radoš rasporedio je svoje bataljone da brane prilaz Dravogradu. U najvećoj žurbi na karti je pokazao gdje da se smjesti koji bataljon. Komandanti bataljona — Vujadin Prica Paljevina (»Ličanin, ko janje mek za svog borca, ko vuk žestok prema neprijatelju«), Živko Gagić, Todor Zarić i Đorđe Veselinović — su u trku krenuli na izvršenje zadatka. Tada je i Radoš krenuo u bugarski štab. Nardeli je već bio otišao, ali je bila najavljena nova delegacija.

One zore u Dravogradu gotovo je izbio oružan sukob između Bugara i ustaša na jednoj i Vojvođana na drugoj strani. Bataljon Vuje Price je, naime, pred bugarskim jedinicama zatekao kolonu od oko pedesetak kamiona s neprijateljskom vojskom.

— Zašto ih ne razoružavate? — srdito je pitao Paljevina bugarskog oficira, a Bugarin na to uopće nije odgovorio. Paljevini nije trebalo mnogo da se razgnjevi. Jednom od komandira četa, Ljubi Živkoviću, naređuje:

— Pripremi četu za napad. Bombaši za mnom!

Bugarski oficir je tada poletio na Paljevinu. Htio se s njim fizički obračunati. Vjerojatno bi se i potukli, da se nije umiješao komesar Nikola Pajić. Bugari su se povukli dalje od mosta, a Vojvođani su prisilili čelnu grupu neprijateljske kolone da se preda.

Uto je u bugarski štab još jednom stigla ustaška delegacija.

Komandant 6. brigade vodio je glavnu riječ.

Uobičajeni partizanski stav: ili totalna kapitulacija, ili totalni udar, bez milosti.

Ustaški predstavnik se kruto naklonio prema bugarskim oficirima, a Radošu je prosiktao:

— Mi ćemo se probiti, budite sigurni!

— Čekamo! — odgovorio je komandant 6. vojvođanske.

NIJEMAC IZ VOJVOĐANSKOG STROJA

Vrhovni komandant Josip Broz Tito vratio se 12. maja s obilaska sremskih oranica. Ujutro, 13. maja, pomno je proučio sve Nađeve izvještaje. Popodne trinaestog tražio je direktnu vezu s generalima Dapčevićem i Nađem: požuriti s obuhvatnim manevrima i frontalnim pritiskom na opkoljenog neprijatelja, stisnuti ga na cestama Šoštanj—Pliberk—Dravograd—Šoštanj, ne dozvoliti ni jednom zločincu da ode nekažnjen.

U neprijateljskom rasporedu drama doseže vrhunac.

Kažu da je general Herenčić izgubio svaku nadu i da je izgubljeno ponavljao:

— Sve je propalo!

Boban, vođa Crne legije, inzistira:

— Još jedan cjelovit napad i spašeni smo: zbog ovolikog naroda s nama Englezi nas moraju primiti.

Ustašama predstoje još dva napada: jedan na Pliberk, drugi na Dravograd; prvi na iznurene i slabo konsolidovane brigade (zapravo dijelove brigada) pod komandom Ivana Kovačića Efenka, Milana Ješića Ibri i Gliše Opačića; drugi na sve utvrđenije položaje ojačane 51. divizije pod komandom Srete Savića. Ujutro 14. maja komandu nad 7. i dijelovima 8. vojvođanske brigade ispred Pliberka preuzeo je komesar divizije Milan Basta. U to vrijeme pukovnik Blažo Janković je s brigadama

17. divizije, već danima na leđima neprijateljske zaštite, ušao u Slovenj Gradec. General-lajtnant Dapčević je Titu poslao radiogram rano ujutro: »Jutros od Celja naša 5. i 11. pošle u obuhvat pravcem Šoštanj.« S tom divizijskom grupom koja je bila usmjerena lijevo od 17. divizije Treće armije (Šoštanj—Črna—Mežica—Poljana) nalazili su se komesar i načelnik armijskog štaba Todorović i Morača. Kasno uveče 14. maja komandant 4. krajiške brigade Miloš Tanjga javio je da je već prošao Črnu, gdje Nijemci masovno odlažu oružje. »Bježe Kozaci, ustaše i četnici.«

Do podne četrnaestoga general Peko je iz štaba generala Koste obaviješten o »sumanutoj trci svekolikih bandi« prema Pliberku, o mjestimično uspostavljenim kontaktima ustaških komandi s Englezima i o mogućnosti da se velik dio neprijateljske kolone izvuče u Austriju. »U Dravogradu smo čvrsti. Kod Pliberka je teško.« General Peko tada od general-majora Morače traži da pojača grupaciju upućenu »u obuhvat pravcem Šoštanj«. Šalje mu radiogram:

»Za Moraču. Hitno glavnim snagama morate izbiti u selo Poljana pet km zapadno od Prevalja u cilju presijecanja komunikacija za Austriju ustaškim snagama sa sektora Dravograda. Upotrebite tenkove i 21. diviziju. Zarobljenike uputiti u Zagreb. Peko.«

Nađ je čitavog 14. maja bio u vezi s Vrhovnim komandantom, sve do ponoći, kad mu je poslao raport u depeši! »Rat je završen. Pobjeda je potpuna.« Kaže: — Drug Tito je želio znati jesmo li dovoljno pouzdano zatvorili granične prelaze. Rekao sam mu da se Englezi od sjeverozapada približavaju granici i da s njima zasad nemalo komplikacije. Bugari su se na dravogradskom pravcu povukli i više se nisu usuđivali pregovarati s našim neprijateljima. Zbog nereda što su činili u Mariboru, mo-

rali smo ih i odatle ukloniti. Složio se. Javio sam mu i o ulasku 17. u Slovenj Gradec. Rekao sam mu kako očekujem da će u šire područje Pliberka 14. maja do večeri, ili najkasnije sutradan ujutro izbiti naše jače snage: 16. divizija (bez jedne brigade, koju smo ostavili na području Šentjura zbog zarobljenika) i 12. slavonska proleter-ska brigada 12. divizije. Kamenjar je sa svojom divizi-jom, na kamionima, s njemačkim šoferima, poduzeo za-obilazni manevar, kako bi jedinom nezakrčenom, ili ba-rem ne sasvim zakrčenom cestom (Celje—Ljubljana—Tržič—Dobrla Vas—Galacin) izbio na pliberški pra-vac. Postojali su svi realni izgledi da se neprijatelj neće izvući. No, da bih ipak bio sigurniji, zamolio sam Peku da prodorom preko Črne pojača položaje kod Poljane, južno od Pliberka...

Na južnom ulasku u Dravograd boj je sve to vrije-me vođen nesmanjenom žestinom. Protekle noći, 13. i 14. maja, kad je ustaška glavnina udarila na zapad, pre-ma Pliberku, na Dravograd su nasrnuli vlasovci, Čerkezi i Kozaci. »Iz mraka su izvirale reske zapovijedi, zavija-jući poklici i sočne psovke, kojima su Kozaci bodrili svoje konje... Bila je to posljednja homerska trka div-ljih jahača s Dona...«

Četrnaestoga su na položajima dvije cjelovite briga-de (6. i 12.) i dijelovi 8. vojvođanske. U nekoliko mahova neprijatelj izlazi na desnu obalu Drave. Ali mostovi mu ostaju nedostupni. Glavni pravac napada, pravac na ko-jem je koncentrirana najžešća vatra, usmjeren je na ce-stovni most, prilaze koje mu drže čete 3. bataljona 12. vojvođanske brigade. Komandant toga bataljona, Cvejo Krnjulac sve vrijeme je proveo u prvoj borbenoj liniji. Na lijevoj obali je bila divizijska artiljerija, koja je ce-stu tukla ubitačnom vatrom. »Nastao je pokolj u gomi-lama koje su jurišale i među onima koji su se spremali

za juriše.« Komandant 12. brigade, Dušan Doronjski Jocika obilazio je položaje zajedno s komandantom divizije Sretom Savićem Koljom. Gomile vojnika, koji su ostajali izrešetani na prilazima mostovima, bili su naslagani jedan uz drugog i jedan preko drugog: dobri zakloni onima koji su još jurišali. Jocika prilazi jednom od minobacačlija, Urošu Gregoriću, rataru iz Banatskog Novog Sela:

— Pusti mene burazeru, da ih malo raščistim!

Postavili su minobacač na jedno pogodno mjesto odakle je neprijateljski stroj bio viđen kao na dlanu. Komandant je izabrao najgušće gomile, a onda je počeo da stvara pustoš.

Rukovodilac SKOJ-a u 12. brigadi, lijepa Stanka Cimpić, čudesna djevojka koja je svuda stizala, čitavog se dana prebacuje od čete do čete, iz vatre u vatru. U tri maha 14. maja Stanka Cimpić je prva iskakala iza zaklona:

— Skojevcu, za mnom, juriš!

— Pamtim izvještaje — kaže Nađ. — U jednom od tih izvještaja (pisao ga je pomoćnik komesara 12. brigade Nidžo Kmezić, bački prvoborac, prijeratni skojevac, koji je rastao zajedno u mjestu Žedniku s prvim ličkim i krajiškim komandantima Đokom Jovanićem i Milutinom Moračom) piše: »Može se reći da smo se tako pomešali s ustašama, Čerkezima, Kozacima i nešto malo Nemaca da se na trenutke uopće nije moglo razlikovati ko je ko. I uniforme su nam bile slične, jer smo nosili ono što smo uzimali poraženim vojskama. Dešavalo se da se banda na jednom kraju preda, a na drugom kreće u juriš. Tako je došlo do velikog meteža...«

Razularena masa u kojoj je svatko tražio samo svoj osobni spas, masa ogrezla u klanju, rasipa se u grupe koje traže planinske staze i prolaze preko Karavanki na

sjever. Ima bezbroj podataka: usput su palili sve na što su nailazili — seljačke kuće, sjenike, pilane. Ubijali su štajersko-koruške seljake i žene, u Prevljima su sa dva revolverska hica strijeljali dvanaestogodišnjeg dječaka uvjereni da je partizanski kurir. Borac Koruškog odre- da Ignac Zdovc, koji je sudjelovao u borbama kod Polja- ne i Libučaha, sjeća se:

»... Kad sam se vratio kući, poslije bitke, našao sam u njoj sve razbijeno. Otac mi je ležao u mrtvačkom san- duku: ubile su ga ustaše...«

Predveče 14. maja napadi na dravogradske mostove su prestali. Kozačko-čerkeške trupe bile su potpuno uni- štene. One snage koje nisu potučene (ili zarobljene) kod Dravograda, razbijene, bez jedinstvene komande, zapu- tile su se — u većim ili manjim grupicama — različitim pravcima: svatko je tražio izlaz samo za sebe. Mnoge od tih grupa su se sutradan sukobile s jedinicama 48. make- donske divizije i 21. udarne divizije. Većina ih je — pro- bivši se preko Ravna i Prevalja — uletjela u zasjede 1. i 4. krajiške brigade, ili su svoj pohod zločina završile pri- ključene ustaškoj grupaciji na prilazu raskrsnici Hrust ispred Pliberka.

Uveče 14. maja jednoj grupi zarobljenika (bilo ih je iz različitih vojski, ali najviše vlasovaca i nešto Nijema- ca, koji su pokušali, odvojivši se od svojih pukova, da se s kvislinzima probiju preko granice) govorio je — je- dan Nijemac. Malo neobična slika. Nijemac je imao ti- tovku i crvenu zvijezdu. Trideset sedmogodišnjak. Bio je to Adolf Kitl, karpatski Nijemac, jedan od boraca in- ternacionalnih brigada u Španiji. Banatskim partizani- ma se priključio 1943. godine, pobjegavši iz Njemačke. U Pančevu je na jedvite jade uspostavio vezu s partiza- nima i tek kad je nabrojio imena nekoliko svojih drugo- va s kojima je vojevao u Španiji (bila su kazana i imena

Koste i Peke, Gošnjaka i Lekića), drugovi su ga prebacili u odred.

Praktični, realni Nidžo Kmezić, sekretar partijske organizacije u 12. brigadi, pustio je Adolfa Kitla da dugo govori: da objašnjava što je nacizam, što je fašizam, što je to ljudsko pravo na slobodu... To njegovo govorenje bi vjerojatno vrlo dugo trajalo da ga Nidžo nije prekinuo:

— Vidiš da su im gaće pune od straha. Ne čuju oni tebe, čuju samo svoj strah i čekaju kad ćemo osuti paljbu po njima. Misli banda da mi tučemo i one koji su razoružani...

LÖHR PONOVO NA SCENI

Jedno od raskršća putova na prilazima granici zove se Poljane: alpsko seoce osam kilometara zapadno od Prevalja, isto toliko kilometara jugoistočnije od graničnog prelaza prema Pliberku (Bleiburgu). Dva puta vode do Poljane: s juga od Celja i Šoštanja preko Črne, sa zapada — od dravogradskog raskršća, dolinom Meže.

Tu se 13. maja 1945. godine zateklo manje od 5000 boraca: Tomšičeva brigada, 7. vojvođanska brigada i dijelovi 8. vojvođanske brigade.

S istoka nadiru ustaše: Bobanova grupacija.

S juga se gomilala njemačka grupacija, koja je slijedila komandanta *Jugozapada* i komandanta Grupe armija »E« Alexandera Löhra. Vrhovni komandant Heersgruppe je, naime, pobjegavši iz Topolščice, naredio svojim jedinicama — onima koje još nisu bile prisiljene na kapitulaciju — da se izvlače na sjever, u Austriju.

Löhr je iz zarobljeništva pobjegao 11. maja.

Lječilišnu zgradu u Topolščici, gdje je bio generalštab Grupe armija »E«, čuvao je samo bataljon mladih, neiskusnih partizana. Komesar IV Matevž Hace i načelnik zonskog štaba Petar Brajović su — dogovorivši se s Löhrom o uvjetima kapitulacije — napustili Topolščicu i na zahtjev komandanta zone Petra Stantea Skale krenuli k njemu, u Velikovec, u austrijski dio Koruške. Glavnom štabu Slovenije (a odatle generalštabu i Nađevom štabu) poslan je radiogram: »Skala traži da sav aparat zone ide u Korušku. Velika je potreba u ljudstvu . . .«

Komanda nad jedinicama u Topolščici sa zadatkom da čuva Löhrov štab, povjerena je mladom majoru Ivanu Majniku Džemsu. On je ranije bio komandant Tomšičeve brigade. Poslije ranjavanja, oporavljao se — ne raspoređen na novu dužnost — u štabu zone. Čim su Hace i Brajović otputovali na sjever, Lohr je zatražio nove pregovore — ovaj put s majorom Džemsom. General je postavljao nove uvjete. Majnik mu nije mogao odgovoriti sam. Odlučuje da otputuje u Ljubljanu, u Glavni štab, da se posavjetuje s generalom Kvederom. Vratio se istoga dana — zajedno s grupom vojno-političkih rukovodilaca raspoređenih na rad u Koruškoj i Štajerskoj. Majnik se, međutim, nakon povratka iz Ljubljane nije zadržao u Topolščici, već je nastavio na sjever, u Korušku. Komandu nad novomobilizovanom jedinicom, koja je čuvala Löhra, povjerio je jednom neiskusnom drugu — učitelju iz Topolščice, koji nije bio dorastao odgovornom zadatku.

General Lohr postajao je sve nervozniji. Postalo mu je jasno da su partizanske snage preslabe da bi razoružale njegove korpuse. Ocjenjuje da postoji vrlo realna šansa da se izvuku preko granice. Radiogramom je od najbližih jedinica zatražio da mu pošalju nekoliko tenkova. Svoje ljude je smjestio u tenkove, a sam je sjeo

u oklopni automobil i bez ičijeg otpora napustio Topolščicu. Osim tenkova, pratila ga je grupa marinaca.

Već 12. maja Löhr je prešao granicu i zaustavio se u selu Bistrica, nekoliko kilometara južnije od Pliberka, na putu Pliberk—Velikovec—Celovec, na sjevernim padinama Karavanki.

Na čelu njemačkih jedinica, koje su slijedile Löhra preko granice, nastupali su ostaci 369. legionarske divizije, a za njom 104. divizija.

O Löhrovom bijegu imamo više svjedočenja.

Jedno od njih: svjedočenje pomoćnika šefa obavještajnog centra štaba IV operativne zone kapetana Nace Mikliča («Večer», 1955. godine, 7. maj):

»...9. maja sam radio u štabu IV operativne zone, kada su u osobnim kolima doveli čitav Löhrov štab. Budući da sam morao početi preslušavanja, odredili su mi za tumača štapskog liječnika dra Beningera. Löhru je prevodio neki njemački vojnik, rodом iz Maribora. Löhr je bio krajnje uznemiren. Tražio je zaštitu njemačkih vojnika prema međunarodnoj konvenciji, komforan stan i kuhinju, te da ima pravo na slobodno kretanje oko kuće... Löhra i još dva generala smo odvojili od ostalih i smjestili ih u vilama oko bolnice u Topolščici. Tri dana su im hranu pripremale časne sestre iz bolnice u Topolščici... 11. maja sam morao, po nalogu štaba IV operativne zone, Löhra i njegov štab predati na čuvanje majoru Džemsu, a mi smo krenuli prema Koruškoj. Vozili smo se u njemačkim automobilima u Velikovec. Na putu smo prolazili duž velikih kolona njemačke vojske, koje su naši ljudi razoružavali... U Velikovcu 12. maja komandant Stante mi je naredio da odem u Topolščicu i da Löhra dovedem u Velikovec. Cesta preko Poljane, Mežica i Črne bila je zakrčena vozilima njemačke vojske. Naš blatobran je bio ukrašen velikom crveno obojenom

petokrakom. Na kamionu je vijorila jugoslavenska zastava. Nijemci su bili toliko demoralizovani, da na nas uopće nisu obraćali pažnju. Na tome putu smo sretali i luk-suzne automobile. Nije nam bilo ni na kraj pameti da smo prošli i mimo kola u kojima je otišao general Löhrr. Kad sam stigao u Šoštanj i razgovarao s komandantom mjesta poručnikom Kolombom, dojurio je biciklist — naš kurir iz Topolšćice. Od njega smo saznali da je Löhrr pobjegao pozvavši prethodno preko radio-stanice njemačke čete koje su po nj došle tenkovima . . .«

U Velikovcu je raport kapetana Mikliča nalikovao na udar bombe. Bila je noć kad je stigao. Najprije se javio Brajoviću. Stante i Hace su već bili legli.

Hace u dnevnik zapisuje:

». . . Najmanje sto puta sam prokleo mladenačku površnost i lakoumnost majora Džemsa. A Stante je muklo stenjao okrenuvši se na ležaju:

— No, Matevž, eto ti tvog Löhrra. Vidio si ga jednom i — više nikad!

Od srdžbe nisam mogao spavati čitavu noć. Operativni oficir me zadirkivao:

— Jedan orden manje, komesaru!

K vragu i on i ordenje, samo da mi je naći Löhrra . . .«

Oficiri štaba IV operativne zone i neki iz 14. divizije na sve su strane krenuli u potjeru za Löhrom. Istovremeno su, uz pomoć Vide Tomšič, koja je stigla u Velikovec 12. maja, u Celovcu osnovali Narodnooslobodilačko vijeće Koruške. Za komandanta grada Celovca postavili su pomoćnika načelnika štaba zone Franca Korošca Primožiča.

Za to vrijeme gusta njemačka kolona valjala se kanjonom izvornog dijela Meže, koja sve do Poljane teče u pravcu jug—sjever. Da je dan-dva ranije tamo bilo

imalo partizanskih snaga, vjerojatno bi te jedinice bile razoružane. No, ostale su s oružjem i hitale su ka granici pred koju njihovo čelo izbija 13. maja.

U Celjskom rejonu su se tada našle dvije slovenske brigade — Šlandrova i Zidanšekova. Čim se saznalo da je Löhr pobjegao, obje brigade — ujedinjene pod komandom komesara 14. divizije Ivana Dolničara Janošeka — dobile su zapovijest da krenu preko Šoštanja i Črne za Pliberk.

»Naš je zadatak bio da utvrdimo namjere kolone u povlačenju, da je zaustavimo ili, barem, zadržimo dok položaji na granici ne budu utvrđeni — pričao je 1954. godine reporterima 'Tovariša' Ivan Dolničar. — Bilo mi je jasno koliko je zadatak zapetljan. Ceste duž Savinjske i Saleške doline su, naime, bile toliko krcate vojskom i vozilima svih vrsta, da ćemo se — i ne sukobljavamo li se — vrlo teško probiti na sjever. Zbog toga sam odlučio da se brzo probijam, samo s bataljonom boraca. Ukrkali su se na kamione i uveče 12. maja smo krenuli. Na žalost, napredovali smo puževski: jutro nas je zateklo na pola puta između Celja i Šoštanja. Svaki naš kamion se probijao pojedinačno. Zbog toga naređujem komandantu bataljona da se s borcima vrati u Celje, a sam sam u osobnim kolima nastavio put prema Črnoj. Sa mnom su putovali samo šofer i kurir... Nemoguće je iskazati s koliko smo se napora probijali. Stalno je prijetila opasnost da nam koji od nacista ne baci bombu u kola i da nas zauvijek zaustave rafalom... Dvadesetak kilometara prije Črne naša kola se više nisu mogla probijati: dalje smo morali pješačiti... Kilometar pred Črnou stigli smo čelo kolone. Oko dvjesto metara ispred kolone išlo je dvadesetak kamiona u kojima su bili do zuba naoružani esesovci. Očito: prethodnica, koja je trebala — ako su naše snage u Črnoj — otvoriti prolaz. S kurirom sam

otrčao u Črnu, gdje sam našao nekoliko partizana — iz Komande grada. Naredio sam im da zatvore cestovni prolaz i da barem neko vrijeme tu zadrže Nijemce. Brzo smo počeli dovlačiti balvane za barikade. Nismo još ni počeli da ih slažemo na cesti, a projurila je esesovska prethodnica. Kada je stiglo čelo glavne kolone barikade su bile gotove. Put je bio zatvoren. Tada mi je komandant grada dao motocikl s prikolicom, da što prije stignem do Tomšičeve brigade, koju je trebalo pripremiti za dolazak Nijemaca. Ali na izlasku iz Črne zaustavila me ona esesovska prethodnica. Već su se vraćali, valjda zabrinuti što nema njihove kolone. Iz prvog kamiona iskočio je SS major i grupa vojnika. Major me držao pištoljem na nišanu. Tu su me razoružali i prisilili da se vratim u Črnu i naredim našima da propuste njemačku kolonu. Tada su mi vratili oružje, pa sam što je bilo moguće brže motociklom pohitao prema granici. Odahnuo sam kad sam vidio da su na brdima iznad Poljane raspoređene naše čete...»

Štab IV operativne zone i štab 14. slovenske divizije bili su obaviješteni o dolasku goleme njemačke kolone. Rukovodstvo divizije i zone je povjerovalo da je u toj koloni i sam Löhr sa svojim štabom. Na položaje su iz Velikovca stigli komandant divizije Ivan Kovačič Efenka i partijski rukovodilac divizije Peter Mandaš Iztok. Tomšičeva i 7. vojvođanska su se već ukopavale na najpovoljnijim mjestima. Sve to vrijeme, 13. maja, uz komandanta brigade Tomaža, nalazio se i načelnik štaba Zone Petar Brajović. Komesar brigade Bojan Škrk i načelnik brigadnog štaba Marjan Jarin s grupom boraca obarali su veliko drveće i slagali ga na cestu. Strijelci s pancerskaustima su se utvrđivali u nekim seoskim kućama uz cestu.

Oko 3 po podne čelo se zaustavilo pred barikadama. Pred kolonu je izašao komesar Bojan Škrk, koji je zahtijevao da svi odmah odlože oružje. Nijemci se nisu protivili tom zahtjevu, ali nisu ga ni izvršavali. Kažu, čekaju šta će narediti komandant kolone. Uto je iz Velikovca stigao i sekretar divizijskog komiteta Partije Peter Mandaš, a iz pozadine njemačke kolone je došao neki njemački general.

— Brežuljci oko ceste načičkani su našim mitraljeskim gnijezdima a sa čela vas čekamo artiljerijom. Rat je završen prije pet dana. Dajemo vam još jednu šansu: odložite oružje, ili ćemo vas iskasapiti kao najgore zločince — zahtijevao je Mandaš.

General šuti. Skinuo je kapu i vrti je u rukama. Konačno kaže:

— Razumijem. Učinit ćemo tako. Naredit ću razoružavanje . . .

No, do razoružavanja nije došlo. To su spriječili njemački pukovnici, koji su jednostavno odgurali svog generala, preuzeli komandu i naredili tenkovima da krenu prema Poljani.

Borba je počela nakon 15 sati 13. maja.

Čim su tenkovi krenuli, naši su pancerfaustima iz obližnjih zgrada zapalili dva tenka. Pješadija se razvila u strijelce i pokušala jurišem da se probije.

— Nisam to mogao vjerovati. Da nisam tu, ne bih izvještaju povjerovao — ušćuđavao se na komandnom položaju jedan engleski oficir, koji je stajao uz pukovnika Efenku i promatrao bitku.

Uraganska vatra je trajala samo 45 minuta.

Sve što je ušlo u zonu Poljane bilo je tučeno.

Na bojištu je poginulo 220 njemačkih vojnika.

Dobro ukopane jedinice 1. i 7. brigade nisu imale mrtvih. Samo dvadesetak ranjenih.

Zarobljeno je više od 10.000 vojnika i preko 200 različitih vozila.

General-major Schmidt-Richberg (Šmit-Rihberg), načelnik Löhrovog štaba je kasnije pisao kako je u Bistricu, gdje se smjestio njihov štab, stigla vijest o teškom porazu na prilazu Pliberku. »... Veliki broj kola gori. Naša kolona je teško tučena s okolnih visova. Glavni komandant *Jugoistoka* se tada uputio sa svojom malom pratnjom u Hrust, gdje je potvrđena vijest o uništenju naše čelne kolone. Tu smo se našli s Englezima, koji su glavnog komandanta uputili u Griffen (Grebinj), gdje je stigao u noći 14. maja oko 3 sata. Tu se nalazio štab jednog engleskog tenkovskog puka i ono malo ljudi iz 369. divizije koji su se probili preko granice...«

MRKO LICE »BRATA BUGARINA«

U štabu generala Nađa nervoza raste iz sata u sat. Bugari prave probleme. Pljačkaju. Napali su jednu ženu s djetetom. Provalili u jednu trgovinu. Pijančuju. (»Naredio sam da u roku od nekoliko sati napuste Maribor. Ni jedan njihov vojnik nije smio ostati u gradu. Povukli su se bez protesta...«) Velik dio njemačkih snaga već je bio poražen i divizije su kapitulirale, ali jedan dio se s ustašama, četnicima, belogardejcima i vlasovcima sporo pomicao prema granici i još nije predavao oružje.

— Napeta situacija. Ljudi nervozni. Igra nerava. Rat je završio i trebalo bi da smo sretni, a, eto nas očekuju teške borbe... Čim sam došao, posjetili su me slovenski drugovi: Lidija Šentjunc, član CK KP Slovenije i načelnik Glavnog štaba Mile Kilibarda. Iz Beograda je došao bivši načelnik Glavnog štaba Slovenije Lado Am-

brožič, koji je bio na liječenju. On nam je bio glavna veza sa slovenskim partizanima. Dobro su poznavali prilike u Štajerskoj i Koruškoj. Izložio sam im svoj plan i bili su zadovoljni. I drugu Titu sam javio što namjeravam. Složio se. Najprije sam tražio od 51. divizije »da odmah krene željeznicom iz Maribora u Dravograd da pojača tamošnje snage 6. brigade 36. divizije i da zaposjedanjem ovog važnog komunikacionog čvora spriječi domaćim izdajničkim bandama, ustašama i četnicima, izlazak iz zemlje po svaku cijenu«. Od 12. slavonske divizije, koja je bila u pokretu prema Gracu, tražio sam da izdvoji 12. proletersku brigadu i da je prebaci na dravogradski sektor pod komandu štaba 51. divizije. Šesnaesta je već kamionima upućena u Korušku. Potpisao sam i novu zapovijest za 17. diviziju »da iz područja Slovenske Bistrice odmah krene na prostoriju sela Maslinje—Dolič—Sv. Mohor i dalje k Dravogradu...«

U noći između 11. i 12. maja Nađ je od štaba 51. divizije tražio da brzo osposobe željezničku prugu i krenu u Dravograd bez zadržavanja. Komandant divizije Sreta Savić je uz pomoć mariborskog partijskog rukovodstva odmah organizirao sastanak sa željezničarima. Oduševljeno su prihvatili prijedlog da »brže nego što je to ikad učinjeno« poprave željezničku prugu i omoguće diviziji put u Dravograd.

Pruga je za tri sata bila popravljena.

Divizija je pravodobno zaposjela dravogradske mostove.

Boj za prolaz kroz Dravograd počinje 13. maja. Borba je za ustaško-četničku i grupaciju generala Vlasova imala presudan značaj. Ustaše su s porodicama, svojim i prisilno povedenim, bile nagomilane u trokutu Slovenj Gradec—Dravograd—Prevalje. Nadiru s juga. Na čelu grupacije su vlasovci. »Kozaci su odlučili pokušati sreću

sami te se probiti u Njemačku — piše ustaški pukovnik Crljen. — Iz mraka su izvirale reske zapovijedi, zavijajući poklici i sočne obscene psovke, kojima su Kozaci bodrili svoje konje, žureći se u susret sudbini. Bila je to posljednja homerska trka divljih jahača s Dona...»

Kozaci su ispred Dravograda skrenuli ulijevo. Naime, kilometar ispred Dravograda cesta se račva: glavni put vodi u Dravograd, pa dalje preko Drave i granice, a sporedni vijuga dolinom Meže preko Ravna, Prevalja, Poljane i granice za Pliberk (Bleiburg). Izlaz prema Pliberku drže slovenske partizanske jedinice.

Dravogradska bitka — to je bitka za mostove, osobito za željeznički. Cesta s juga prolazi kroz klanac uz korito Mislinje, pa Meže, koja se u samom Dravogradu ulijeva u Dravu kod velike dravogradske okuke, četiri kilometra južnije od graničnog prijelaza. Uza cestu ispred Drave i mostova dižu se Tosti vrh i Oštri vrh. Zadržati položaje na tim visovima, značilo je ujedno i sačuvati mostove. U noći između 12. i 13. maja, kad su već dvije brigade 5. divizije bile na položajima, a nove snage su još priticale — vlakom i cestom, komandant Savić i komesar Basta obišli su položaje:

— Ni jedan borac ne smije odstupiti!

»Kad smo došli u Dravograd i zaposjeli prilaze mostovima — priča komesar 51. divizije Milan Basta — za branili smo vršljanje ustaško-bugarskih parlamentaraca. Njihovom komesaru generalu Viktoru ozbiljno smo zamjerili što on i njegovi ljudi imaju da brinu o našim izdajnicima. Opomenuli smo ga da ćemo intervenirati kod maršala Tolbuhina. Očito, Rusa se bojao. Priznao je da je i sam pregovarao s ustašama, ali — kaže — samo da ih zadrži... Saznali smo da su četiri bugarska oficira 12. maja posjetila ustaške kolone. Navodno: da vide 'kako

bi se moglo pomoći izbjeglom narodu' ... Prije nego smo se vidjeli s generalom Viktorom i on je htio obići ustašku kolonu. Na mostu su ga naši oficiri obavijestili da je prolaz zabranjen. Protestirao je. Ta on je, kaže, general savezničke vojske. Naši to nisu shvatili suviše ozbiljno. Njima je naređeno da nitko bez odobrenja komandanta divizije, ili bez komesarovog odobrenja, ne može k ustašama. Nitko! Ni saveznički general. Tada su mi se drugovi javili telefonski s dravogradskog mosta. Žustro objašnjavaju što traži komesar bugarske armije. Odgovorio sam im neka ga obavijeste da on može, ako inzistira, otići ustašama, ali da kroz naše položaje neće proći ni jedan ustaški parlamentarac. Ako dođe i jedan od njih u pratnji Bugara, razgovarat ćemo onako kako smo naučili da razgovaramo s neprijateljem: oružjem. Ako se pri tome što dogodi i tavišću generalu, nismo odgovorni. Nego, rekoh drugovima s mosta, neka zamole generala da dođe u naš štab. Zaista, došao je, odmah. Kolja i ja smo ga srdačno primili. Objašnjavamo mu da ustaše taktiziraju, samo da se izvuku. Komandant Kolja ga je zamolio da objasni svojim oficirima, koji se nalaze na našem krilu, da poštuju naše razloge. Ustreba li, zatražit ćemo od njih pomoć. General je ostao hladan, smrknut. Kaže: ustaše bi se njima predale, a nama neće. Odmah će, tvrdi Viktor, odložiti oružje, ako im se garantira da će biti pušteni kao politički emigranti preko granice. Ta me izjava razbjesnila. Reagirao sam oštro. I Kolja:

— Neće otići. To su koljači!

General nas je začuđeno odmjerio. Trenutak-dva je promišljao, a onda nas mudro posavjetovao:

— Dobro, ne ljutite se. Najbolje bi bilo da ih mi razoružamo, a vi ih onda zarobite i radite s njima što vam drago ...

Još smo se neko vrijeme natezali s tim čudnim generalom, a onda smo morali na položaje: javljeno nam je da banda nadire...«

Od dolaska 51. divizije na dravogradski sektor s ustašama su pregovarali samo predstavnici Treće armije. Prvi je s ustašama uspostavio vezu obavještajni oficir 51. divizije, sremski prvoborac Vasa Vesković. On je s pratiocem stigao direktno u ustaški štab uveče 12. maja. Štab je bio u Slovenj Gradecu, u zgradi banke, na obali Mislinje. Tamo ga je dočekaio ustaški komandujući general Slavko Štancer:

— Za dom spremni! — pozdravio je ustaški.

Kapetan Vesković je namrgođeno otpozdravio:

— Smrt fašizmu, gospodo fašisti!

Štancer na to nije reagirao. Ponudio je partizanskom kapetanu fotelj. Hladno mu se obratio:

— Rekoše mi da želite pregovarati?

— Nisam ovlašten da pregovaram. Nosim vam poruku. Mogli bismo to nazvati ultimatumom: ako se sve vaše formacije predaju sutra 13. maja do 10 sati, bit će vam — to garantira komandant naše armije drug general Nađ — priznato pravo ratnih zarobljenika. General Nađ je spreman da vam oprostí što niste obustavili borbe ni poslije kapitulacije. Ako se ne predate sutra do 10 sati...

— Vi nemate snaga da nas zaustavite.

— Mi nećemo imati milosti, ako vas silom budemo morali zaustavljati. Imajte to na pameti.

— Razmislit ću! — odgovorio je Štancer i ustao. Očito: za nj je razgovor bio zaključen. I za Veskovića, koji se vratio u Dravograd. Tek na prilazu Dravogradu cesta je bila nešto prohodnija. Opisuje je Crljen: »Činilo nam se da prolazimo kroz opustjelo bojište, s kojeg je poražena vojska pobjegla glavom bez obzira. Na sve stra-

ne vidjela su se napuštena kola, lutaju konji, prevaljeni topovi, razbacane puške, prosuto streljivo, razbijeni sanduci hrane, vojničke kape, telećaci, pribor za jelo...«

Štancer i drugi generali razmišljali su o ultimatumu do predjutra 13. maja. Onda je svim ustaškim jedinicama naređeno:

— Razbiti neprijatelja. Osigurati mostobran. Probiti se u Austriju!

Na čelu jurišnog rasporeda ustaške vojske je satnik Kazimir Kovačić, koji se odnedavna nalazi u sastavu Štancerovih pukovnija, poslije povratka s Istočnog fronta, gdje je proveo tri godine. On je u dravogradskoj borbi zapovijedao motorizovanim odredom. Čelnoj grupaciji se uoči juriša priključio »proslavljeni vitez s istočnog bojišta« pukovnik Džal. Svim snagama je komandovao general Herenčić, koji je zamijenio generala Mirka Gregorića (nestao u povlačenju).

U zoru 13. maja sve neprijateljske snage, koje još nisu bile odložile oružje i nisu namjeravale da ga odlože, pokušavaju samoubilački da probiju обруč i pređu granicu. Njemačko-kvislinške jedinice tada još imaju oko 170.000 vojnika. Komande 104. divizije, 14. SS, ostataka 369. »vražje« i nekih policijskih pukova naređuju:

»Prema zamisli štaba Grupe armija do 14. maja treba izbiti preko stare austro-jugoslavenske granice i u području okupiranom od Anglo-amerikanaca položiti oružje.«

U različitim varijantama, ali s istim smislom, ta se zapovijest ponavlja već danima. Vrijeme, koje je neprijatelj tražio, pristajući i na pregovore da bi ga dobio, nije bilo vrijeme koje je on iskoristio: svaki protekli sat, svaki trenutak zadržavanja neprijateljskih kolona, išao je u korist pobjednika. Nađeve divizije su, naime, za vrijeme tih čekanja stigle da zatvore izlaze na sjever.

Neprijateljsku pozadinu je pritiskivalo više divizija — iz Prve, Druge i Treće armije. — Već 13. maja smo mogli biti zadovoljni — kaže general Nađ. — Obruč se oko protivnika zatvarao. Radilo se samo o tome hoće li snage ojačane 51. divizije uspjeti da zatvore izlaze preko Dravograda i Poljane za Pliberk...

Celje su već čvrsto držale naše jedinice. Komandant 11. divizije je uveče 12. maja javio generalu Dapčeviću: »Naglim našim približavanjem Celju neprijatelj je bio zbunjen i naše snage su upale u Celje. Tom prilikom predalo se više od 4500 neprijateljskih vojnika«. Zarobljenici su bili iz 22. i 181. njemačke divizije. Uopće: »Nijemci se u većim grupama predaju, dok ustaše po pričanju zarobljenika nastoje da se probiju i predaju Englezima.« Ovo je javljeno 13. maja.

Začelje jedne ustaške kolone gonila je 21. udarna divizija, kojom je komandovao Vlado Bajić. 12. maja: »Naše jedinice nemilosrdno su ih gonile i uništavale tako da se ni jedna polovina nije izvukla.« Ali borba je bila krajnje žestoka. Rezultati:

- kod neprijatelja: 266 mrtvih, 635 zarobljenika;
- 21. divizija: 33 mrtva, 72 ranjena.

Osim 11. divizije, u Celje je izbila i 5. udarna divizija.

Dapčević je 13. maja obavijestio Vrhovnog komandanta:

»... Na čitavom prostoru oko Celja svakodnevno zarobljavamo i vodimo manje borbe s ustaškim manjim jedinicama. Obustavili smo dalji pokret naših snaga.«

Dolinom Dravinje, između Pohorja na sjeveru i Konjiške gore na jugu, desno od divizija Prve armije, nastupala je 17. istočnobosanska divizija Treće armije. Bila je usmjerena na Slovenj Gradec: od Bistrice i Konjica preko Vitanja.

SUDAR OTKRIVA ŽALOSNE KARTE

— Redovno sam obavještavan o svim zbivanjima na frontovima — kaže general armije Nađ. — Tokom 13. maja u nekoliko mahova sam zahtijevao od Kolje i Baste da ni po koju cijenu ne napuste mostove u Dravogradu. Istovremeno sam — slijedeći na karti neprijateljske pokrete o kojima sam bio obaviješten — brinuo za pliberški pravac. Prodorom snažne ustaško-vlasovske grupacije južno od Dravograda na zapad, prema Željezari Ravne i dalje prema Pliberku, bile su odsječene od glavnine 51. divizije 7. vojvođanska brigada i Tomšičeva brigada: vrlo male snage da zadrže silnu vojsku, pogotovo zato što je na taj sektor, s juga, od Črne, nadirala i jedna njemačka grupacija. Zatražio sam da se uspostavi veza sa 7. vojvođanskom i da se taj sektor ojača. Preko radio-veze s našom 16. divizijom sam saznao da je Kamenjar na putu u Pliberk. To je bilo dobro, vrlo dobro. Na taj sektor je bila upućena — kamionima, i ovaj put s njemačkim šoferima — i 12. proleterska brigada 12. slavonske divizije. Ako naši izdrže još samo desetak sati, osigurana je puna pobjeda.

Zbog toga su nam odgovarali pregovori s ustašama. Trebalo nam je vremena. Odobrio sam da se pregovara u Dravogradu. Tako sam dogovorio sa štabom 51. divizije. Pregovarao je komesar Basta, žustar, oštrouman mladić, dvadeset četvorogodišnjak, predratni skojevac u kojeg smo imali veliko povjerenje: on sigurno neće pustiti ustašama. Istovremeno sam preko naših drugova koji su bili u stalnoj vezi s Glavnim štabom Slovenije i sa štabom IV operativne zone zatražio da ubrzaju potjeru za Löhrom. Bilo je neophodno njegovo ponovno naređenje Nijemcima da se konačno predaju . . . Avijaciju nismo htjeli upotrebiti. Na svim cestama kojima su nadi-

rali Nijemci, ustaše i ostali izdajnici kretale su se i mase naroda. Nevine nismo smjeli bombardovati. Neprijatelj je to htio iskoristiti. Vidjeli smo da pokušaj 13. maja nije uspio . . .

Ono što nisu uspjeli jurišima, ustaše nastoje dobiti u pregovorima. Njihovi parlamentarci, na čelu s navodnim satnikom Miljkovićem stižu u štab divizije u Dravogradu u pratnji obavještajnog oficira Vase Veskovića. Štab 51. divizije je bio na lijevoj obali Drave, na periferiji Dravograda, u jednoj starinskoj jednokatnici, na prvom katu. Parlamentarci, okruženi stražarima, zadržani su u dvorištu. Kapetan Vesković je sam otišao u štab.

— Taj Miljković je pod punom ratnom spremom. Parlamentarac je i nismo ga razoružavali.

— Svejedno, uvedi ga — zatražio je komesar Basta.

— Ali, družo potpukovniče, što ako je to Sudar. Pucati će!

Basta je spretnom kretnjom otkočio pištolj. Futrolu je ostavio otkopčanu:

— Uvedi ga. Bit ćemo obazrivi.

Kapetan Vesković je predložio.

— Ostat ću s kurirom ispred vrata. Pazit ćemo na svaki šum. I na najmanji znak, upadamo . . .

— Hvala, Vaso. Sad uvedi tog Miljkovića!

Basta pamti:

»Satnik, kojeg je Vesković uveo u štab bio je omlen, crnomanijast četrdesetogodišnjak. Brkovi mu crni, gusti. I kosa bujna, crna. Pomno izbrijan. Samo su krupne, izbuljene oči odavale umor. Gledajući ga, nikad ne bih pomislio da bi mogao biti u pitanju zloglasni koljač, koji je djecu iz kolijevaka bacao bajunetom.

Stajao sam, kad je ušao. Hladno kažem:

— Sjednite, satniče!

Stao je mirno. Blagi naklon u znak pozdrava. Na opasaču mu brauning s 14 metaka i dvije male njemačke bombe. Zanimljivo: jednako smo bili naoružani — isti pištolj, iste bombe, koje smo zvali »oficiruše«. Sve vrijeme sam razmišljao: je li to Sudar, može li tako izgledati Sudar? Sudara sam, naime, zamišljao da izgleda krvoločnije. Ovaj preda mnom je ostavljao dojam višeg oficira, ali ne i dojam hladnokrvnog koljača. Ponovim mu:

— Sjednite, satniče! — a taj satnik govori kao general:

— Došao sam da vam ponudim predaju svojih jedinica. Dakako, pod određenim okolnostima, gospodine komesare.

Jasno: gdje bi tako govorio običan kapetan! No, ne otkrivam mu svoje sumnje. Još ih ne otkrivam. Gledamo se oči u oči:

— Juče smo vam poslali ultimatum. Vrlo jasan ultimatum: predaja do 10 sati 13. maja. Zašto ste i poslije toga vodili borbu? Današnji poraz vas je valjda rastresio . . .«

U taj mah je s položaja stigao i komandant 51. divizije Sreta Savić Kolja. Na licu mu je bilo vidljivo da je zadovoljan. (Bilo je stiglo obavještenje o izuzetno velikom uspjehu na frontu 7. i Tomšičeve brigade.) Ustali su i Basta i ustaški parlamentarac. Basta je predstavio komandanta. Sudar se i ovaj put, kao i kod ulaska u štab, lako naklonio.

»Izgledao je drsko, taj pregovarač — sjeća se Kolja Savić. — Njegov pogled kao da je izazivao. Čim sam ušao, rekao sam mu da se to njegovo pregovaranje doima kao lakrdija:

— Tko nam garantira da to nije samo manevar? Treba vam vrijeme da sredite razbijene jedinice, a onda ćete

ponovo udariti. Vaš otpor je besmislen. I posljednji Sva-bo je odložio oružje, a vi biste da ratujete . . .

Sudar se osmjehnuo. Ili mi se to samo učinilo. Kaže:

— Vidite, gospodine pukovniče, stvari i nisu tako jednostavne kako izgledaju. Nema sumnje, sve je gotovo. To znamo. Ali dajte vi recite ljudima, koji su se četiri godine borili s vama, da dobrovoljno bace oružje. Mi se znamo boriti. Ali ovaj put pregovori nisu manevar. Tražimo da nas pustite. To je sve . . .

Uto sam bio pozvan, pa sam izišao. Zvali su s položaja . . .«

Basta je ponovo ostao sam s pregovaračem.

». . . Nisam ga pitao: je li Sudar, ali poslije razgovora s Koljom sve više sam u to bio uvjeren. Komandantski je govorio. Nego, počeo sam izdaleka:

— Ne čini li vam se, satniče, da se mi odnekud poznajemo?

Bio je zaista iznenađen:

— Nas dvojica? Pamtim lica, ali ne sjećam se da sam vas sreo.

Mi se zaista osobno nismo sretali, ali jedinice kojima smo komandovali — i on i ja, svaki na drugoj strani — imale su više susreta u međusobnom razračunavanju. Pamtim posebno susret kod Brušana u proljeće 1943. (Basta je tada bio komesar 3. ličke proleterske brigade.) Došlo je do borbe prsa o prsa, s bombama i kundacima. Zarobljenici su nam rekli da su iz elitne Sudareve bojne . . . Mislio sam na taj okršaj kod Brušana, kad sam mu rekao:

— Znamo se iz Like, pukovniče!

Nisam mu rekao ime, ali jesan čin. Trgnuo se. Blijedi mu lice. Oči igraju. Mjeri me pažljivije, ispituje pogledom, dugo razmišlja.

— Znae, znači, da sam pukovnik? Čudno: ja se vas ne sjećam. A velite: iz Like se znamo. Otkud ovdje vi iz Like? Zar tu nisu vojvođanske jedinice? Kako to da nisam znao da im je komesar iz Like? Čiji ste, kad ste iz Like?

Govorio je stišenijim glasom nego prije i sve brže i brže. Gomila pitanje na pitanje. Vrta se oko istoga. Glas mu treperi, gotovo na granici prisnoga:

— Predat ću vam diviziju. Kompletanu diviziju. A vi mene pustite da se izvučem na zapad ...

Lice mu se počelo znojiti. Ruke igraju. Oči se nervozno šire. A neprestano govori. O Lici. O sebi. O svom ideološkom uvjerenju, o ustaštvu. Česte su mu riječi: 'vi ste se uvjerali u moju hrabrost'. Trebalo bi možda da mu kažem: uvjerali smo se u vašu bezdušnost, u nečovještvo. Ali šutim, dugo šutim i slušam, a to ga zbunjuje i on je sve nervozniji. Glas mu se do šapata stišava dok nudi diviziju na predaju i traži milost za sebe. To u nekoliko mahova kaže. I kad se već gotovo zadihao od šaptanja ponavlja:

— Odakle ste, zemljače?

Kažem: od Udbine, a on bi da sazna: Hrvat ili Srbin.

— Jugoslavenski partizan, kažem. Jugoslaven!

Tada je počeo nagađati: ako sam Hrvat — mogao bih biti iz Lovinca. Čiji iz Lovinca? Razmišlja:

— Koliko znam, iz Lovinca nema ni jednog partizanskog potpukovnika — to je rekao tiho, kao za se. I šapće li šapće, tren kratka pitanja, tren molećivo:

— Ja vam u inozemstvu neću smetati. Vojnik sam. Vojnike trebaju u legijama stranaca ...

Konačno mi je sve to dodijalo:

— A što ćemo sa zločinima, bojniče zločina? Što ćemo s krvavim terevenkama? Tko će odgovarati za djecu koju si sam poklao?

Prvi put za tog dosta dugog razgovora zaigrao mu je mišić na lijevom obrazu. Grč nervoze. Ruke mu naglo trgnuše prema opasaču. Tada sam i sam ustao, naglo. Pod je zaškripao. U sobu uskočiše s'automatima Vesković, kurir i jedan oficir iz 6. brigade. Sudar je u tren oka razoružan. Kao prut je drhtao kad su ga vezali . . .«

Obaviješten o zarobljavanju Sudara, koji se lažno predstavio kao satnik Miljković, komandant Treće armije je naredio da ga odmah dovedu u Maribor. — Bio je to zločinac velikih razmjera. Jedan od najvećih zločinaca. Klao je u Lici i Bosni. Koliko li je samo majki u Sarajevu zavio u crno! Tražio sam da ga okovanog, s pratnjom, pošalju u Maribor, a onda u Beograd, pred sud . . .

Tako je zarobljen prvi od ustaških komandanata.

Pavelićev »stožer« — Herenčić, Štancer, Servatzy, Tomašević i ostali — uopće nisu znali za Sudarove samoinicijativne pregovore. Ili: ako su i znali, nisu vjerovali u uspjeh. Sudar je bio žrtvovan, dok su oni sredili svoje jedinice i ponovo krenuli u proboj. No, svi njihovi nasrtaji nisu više bili dovoljno organizovani: to je najezda zločinaca u rasulu, gdje svatko misli kako da izvuče svoju glavu.

Pukovnik Crljen o tome piše: dnevnik, 13. maja:

»... Vojničko se vodstvo složilo . . . da treba pokušati sreću, udarivši lijevo (ispred Dravograda) preko drvenog mosta prema Bleiburgu . . .

Ispred nas, na cesti, nastaje komešanje i vika:

— Pucaju u kolonu . . . — Panika se širi kao požar.

Na cestu iziđe general Boban:

— Zaustavite kola! Nitko ne smije voziti natrag, jer će se cesta zakrčiti. Lijeva strana ceste mora ostati slobodna za vojničke pokrete.

Riječi mu se gube u metežu.

— Zaustavi! — viče Boban crven od bijesa, i trže samokres.

Blijed i uzbuđen, gledam tko će biti prva žrtva...

Novi odredi PTS-a, domobranski gorski zdrug generala Peričića, dijelovi Bobanove Crne legije, upućuju se prema položajima s kojih dolazi vatra. Pokret je nemoguć, dok obronci desno od ceste ne budu u našim rukama: partizani otuda drže pod vatrom drveni most preko kojega moramo proći.

Boban ide cestom i domahuje samokresom vojnicima da ga slijede. Krupan bojnik ustaške obrane predvodi trkom svoje i nalaže im da u hodu nabijaju oružje. Kroz kolonu je pušten glas da se odmah spremi za pokret... Poput stonoge izvlače se naši jedan po jedan na hrbat... Strojnice bijesno štekću. Odjekuju puške i bombe, sudarili su se. Vatra je sve žešća... Naši šalju svjetlosne signale... Neki se već vraćaju. Što je? Nisu valjda potisnuti... Na sve strane jauci, traženje pomoći, miris krvi...«

To su se Bobanove kolone Crne legije sudarile na putu za Ravne s lijevim krilom 8. vojvođanske brigade. Desno krilo te brigade bilo je rokirano više na zapad, prema Poljani i tu su — na položajima sa 7. vojvođanskom i Tomšičevom brigadom — bili otcijepljeni od glavnine 51. divizije.

III GLAVA

ZLOČIN NA KOLJENIMA

LÖHR KOD NAĐA

Oko 24 sata jugoslavenske komande u Štajerskoj i Koruškoj nisu znale gdje je Löhr. On je iz Topolščice sa svojom kolonom, s tenkovima i u oklopnim luksuznim kolima otišao popodne 12. maja. Sutradan se zatekao u Bistrici. Partizanski oficiri su ga na sve strane tražili. Posebno je agilan bio major Ivan Majnik Džems, iz zonskog štaba, onaj koji ga nije dovoljno pomno čuvao.

Popodne, kad je već borba u Poljani pri Prevaljama bila dovršena i čelo 104. divizije s ešalonima marinaca i avijatičara razbijeno, Majnik je u Bistrici opazio generalštabnu kolonu automobila. »Tu gdje su automobili, mora da su i generali!« — ponadao se mladi major. Kao vihor je poletio u kuću koju su čuvali stražari. Zahtijevao je i ne provjeravajući da li je uistinu tu — da ga odmah primi glavni komandant *Jugoistoka*.

Žustru prepirku stražara iz generalske pratnje i partizanskog majora prekinuo je načelnik štaba Grupe armija Erich Schmidt-Richberg. Prepoznao je Majnika:

— Mi smo u pregovorima s Englezima i oni su spremni da prihvate sve naše jedinice — obavijestio je Richberg Džemsa.

— Nitko se neće iz Jugoslavije probiti. Nitko živ. Vi ste se na prevaru provukli i vi ste posljednji kojima je to uspjelo. Za to ćete odgovarati. General Löhrr i vi, generale — prijetio je Majnik. — Sve je više žrtava. To je nedopustivo, to je barbarstvo s vaše strane...

Mladi major je bio spreman i na fizički obračun.

Krv mu navrla u lice, stisnuo pesnice, sikće.

Načelnik štaba Grupe armija nije znao što da odgovori. Samo se naklonio:

— Dobro, uđite. Glavni komandant će razgovarati s vama.

Nekoliko godina kasnije, kad je Löhrru suđeno kao ratnom zločincu, ispričao je o tom susretu:

»... 13. maja, otprilike oko 16 sati, pojavio se major Majnik-Džems iz IV operativne zone. Obavijestio me da je situacija u Mežnici vrlo ozbiljna i da njemačke snage, i pored svega, daju otpor. Dodao je da je potrebno moje naređenje, kako bi te snage odložile oružje. Tome treba dodati da je kolona — vozilo do vozila — stajala nabijena na cesti od granice sve do Celja...«

Glavni komandant *Jugoistoka* je tada shvatio da ga kolona, zaustavljena u Sloveniji, nikad neće stići. Nije više bilo razloga da čeka u Bistrici. Uspostavio je vezu s engleskom komandom i po njihovom zahtjevu uputio se u Grebinj (Griffen) u štab savezničkog tenkovskog puka. Generalštabnu kolonu su pratile jedinice 369. divizije, koje su uspjele da se izvuku preko granice.

Tada je i Nađ obaviješten da je Löhrr kod Engleza:

— Tražio sam od naših drugova da odmah odu u englesku komandu i da zahtijevaju izručenje Löhrra. On

je ratni zločinac. Za zločine učinjene kod nas mora kod nas i odgovarati. Nikako se nije smjelo dogoditi da nam umakne. Onih dana nam je ionako stvorio suviše, nepotrebne glavobolje. Nije se uopće smjelo dogoditi da ga tražimo kod Engleza, kad smo ga već 9. maja imali zarobljenog...

Rano ujutro 14. maja komandant IV operativne zone pukovnik Peter Stante Skala uzaludno traži izručenje Löhra. Piše:

»U engleskom sam štabu energično protestirao zahtijevajući da nam odmah vrate prebjega. Na njihovu tvrdnju da nije kod njih, upozorio sam ih da ću odmah obavijestiti maršala Tita, kako Englezi omogućavaju Nijemcima da se i dalje bore protiv naših snaga. Tada su mi obećali da će — pronađu li Löhra — vratiti ga nama s kompletnim štabom. Ustreba li, obećali su također, da će sadejstvovati s našim snagama protiv nepokornih njemačkih jedinica. Upravo stoga sam tada odobrio njihovim oklopnim snagama da pređu preko naše zone do Labota (na austrijskom dijelu granice, nekoliko kilometara sjevernije od Dravograda), da tamo zaustave dalje kretanje kod ljudi slabo primljenih i nedisciplinovanih bugarskih trupa...«

Zašto Englezi nisu odmah vratili Löhra, teško je reći. No, nisu ga zatajili. Popodne je u Velikovec došao engleski pukovnik i službeno obavijestio štab IV zone da je Lohr kod njih u zarobljeništvu. »Sam nam se predao sa svojim štabom« — rekao je pukovnik, koji je inače bio vrlo prijazan i u štabu IV zone ostavio je odličan dojam.

Stante, Hace i Brajović su skočili od radosti:

— Važno je da priznate da je kod vas. A naš je zarobljenik i vratit ćete nam ga...

Potpukovnik Hace je iz svoje oficirske torbice izvađio dokument: Löhrov potpis na aktu o kapitulaciji i predaji partizanima.

Pukovnik je dugo čitao onih nekoliko redaka. Zatim je pažljivo smotao papir i vratio ga Haceu:

— Vaš je!

Pukovnik je pri tome imao samo jedan zahtjev: da uz Löhra, kad ga preuzmemo i odvedemo u zarobljeništvo, bude i jedan njihov, engleski oficir. Komandant, komesar i načelnik zone su se pobunili. Stante je povišenim glasom uvjeravao pukovnika:

— Mi smo ravnopravni saveznici i nemate vi šta da kontrolirate kako postupamo prema zarobljenicima. Od 1941. godine, kad nam je bilo najteže i kad smo sami u porobljenoj Evropi držali front, znali smo se po svim međunarodnim konvencijama ponašati prema zarobljenicima, iako nas Hitler nikad nije priznao kao regularnu vojsku. Zarobljene partizane su mučili i najbarbarskije ubijali. A mi smo imali svoje vojničko dostojanstvo. Imat ćemo ga i sad, i uvijek.

Komandantov mali govor nije povrijedio engleskog pukovnika.

Osmjehnuo se:

— Nadam se, gospodo saveznici, da će vam Löhr biti predan!

Ispunio je obećanje.

»... Englezi su uputili generala Löhra u Griffen, gdje je stigao u 3 sata 14. maja... General Löhr se dovezao s načelnikom štaba — to je u svojim memoarima zapisao načelnik štaba — koji je pregovarao sa štabom engleskog korpusa u mjestu Poreče na Vrbskom jezeru, kod Celja. Zatim je, u pratnji jednog engleskog oficira, predan na raspolaganje IV operativnoj zoni, kao ratni zarobljenik...«

Komanda engleskog Pedeset petog korpusa je ovaj put postupila izuzetno korektno: onako kako se ponašaju istinski saveznici.

Zbog koordiniranja suradnje s trupama u Koruškoj, tada je u Velikovec bio stigao i komesar Treće armije. S jednom desetinom boraca iz Pratećeg bataljona armije i s Löhrovim generalštabom u blindiranim automobilima krenuo je u sumrak od Velikovca u Dravograd, pa dalje na istok, u Maribor i Nađev štab.

— Onih dana, i kasnije, dok su se naše trupe još nalazile na području Koruške naseljenom slovenskim stanovništvom, imao sam čitav niz telefonskih razgovora i pismenih kontakata sa savezničkim štabovima — sjeća se general Nađ. — Oni su se prema nama odnosili kako to dolikuje saveznicima. Jednom prilikom sam lično išao u Austriju u posjet savezničkom štabu. Saveznici su nam vratili i Löhra i neke ustaške ministre... Organizirali smo i uzajamne posjete naših i savezničkih vojnika. Bilo je i sportskih takmičenja. U Mariboru je održana jedna nogometna utakmica...

General Nađ je u Korušku poslao komesara svoga štaba, koji je s jednom desetinom boraca Pratećeg bataljona armije trebao dopratiti generalštabnu kolonu blindiranih automobila. Kolona je iz Velikovca krenula uveče, a u Nađev štab, u Mariboru stigli su ujutro. Nađ je naredio da mu odmah privedu generala Löhra.

— Opisali su mi ga kao niska, mršava, skromno odjevena čovjeka. Ipak, iznenadio sam se kad je stigao u pratnji dvaju ađutanata. Moglo bi se reći da je izgledao ne samo skromno, nego neugledno. Utegnut opasajem na kojem je, po običaju njemačkih oficira, bio bo-dež, još naoružan pištoljem. Samo jedan orden na bluzi: križ. Ušavši lako je capnuo i ispružio desnu ruku:

— Heil Hitler!

Ustao sam i upozorio ga:

— Gospodine generale, ne ponašajte se tako i ne pozdravljajte vašim partijskim, političkim pozdravom. Nazivam je pobijeđen, zauvijek. Vi ste oficir i čuvajte dostojanstvo oficira. Što se mene tiče, bit će mi zaista neugodno budem li morao protiv vas poduzeti disciplinske mjere. Dakako, jasno vam je što bi to značilo...

— Hvala na upozorenju, rekao je Löhr, a zatim je sjeo na ponuđeni fotelj, za niskim stolom u uglu moje sobe. Naručio sam jaku kavu za obojicu. Šutjeli smo dok je vojnik servirao.

Razgovarali smo njemački, sami, bez prevodioca.

Bilo je mnogo toga što sam htio da mi taj vojnik od karijere objasni. Naši putovi su u toku protekle četiri godine sve vrijeme bili isprepleteni. On je napadao Beograd. On je planirao operacije *Weiss* i *Schwarz*. On je naredio izvođenje operacije *Kugelblitz*. Bio je komandant *Jugoistoka*, i komandant Grupe armija »E«. Krajem aprila 1945. Hitler mu je, uoči kraha, kao i von Paulusu, dao čin feldmaršala. Löhr je ipak još nosio generalpukovničke zvjezdice. Na moje pitanje o tome odgovorio je dosta mutno, otprilike: nije mu bilo stalo do feldmaršalstva, kad je bilo jasno da je svemu kraj... Imao sam pri ruci jednu od njegovih posljednjih zapovijesti; onu od 2. maja. Pročitao sam je:

'Führer Reicha Adolf Hitler umro je danas na svom komandnom mjestu... Zakletva data Hitleru prenosi se na admirala Dönitza... Vojnici mojih armija! To što nas je najviše potreslo, neka nađe odraza jedino u vojničkim dužnostima i hrabrosti... Stojte na braniku domovine...!'

Pio je kavu polako, meraklijski, kao što se pije u Bosni. Očito, njegovo boravljenje u mladosti u našim krajevima ostavilo je traga. Tiho kaže:

— Vršio sam svoju dužnost! Bio sam pod zakletvom...

Zanimao me i njegov bijeg iz Topolšćice. Začudo, imao je jednostavno objašnjenje: tražio je, reče, direktnu vezu s našim višim štabom, kako bi lakše organizovao razoružavanje svojih trupa.

— Ali otišli ste Englezima!

— Kad su moje jedinice zaustavljene i od vas zarobljene, zatražio sam da me predaju vama. Gdje su moje jedinice, tu je i moje mjesto.

Zatim smo se, u razgovoru, vratili na vrijeme prije kapitulacije. Mnogo je znao. Balkan i balkanske prilike poznavao je izvanredno. Priznao je u jednom trenu:

— Führer je vjerovao da sam najbolji stručnjak za Jugoistok.

— Jeste li više puta bili s Hitlerom.

— Ne, ne često. Samo tridesetak puta...

Poslije razgovora s tim generalom, ratnim zločincem, naredio sam da ih sve otpreme u Beograd. Dakako, razoružane. Löhrov pištolj je ostao u štabu Treće armije. Otputovao je u svojim oklopnim kolima. Kad je zatvoren, ta kola su predana u Vrhovni štab...

Prije nego smo se rastali, zamolio me za jedno pitanje. Htio je znati kako se postupa prema zarobljenim Nijemcima. Tada sam pohvalio jedinice von Ludwigera: kako su se organizovano, poslušno predavale. I zamjerio mu što je — inzistirajući da se njegove jedinice izvlače iz Jugoslavije — produžio rat za tjedan dana.

— Vi ste lično, generale, skrivili mnoge smrti. Ubijali ste Jugoslavene nemilosrdno. A sad ste krivi i za smrti stotine vaših vojnika... A za zarobljene ne brinite. Propisi međunarodnih konvencija o ratnim zarobljenicima neće biti prekršeni u Jugoslaviji. Možete se danas

i sami uvjeriti: pođimo u neki logor. Sledovanja hrane su ista: za naše borce i za zarobljenike.

— Vjerujem vam — rekao je jedva čujno.

Eto, tako je bilo s Löhrom...

DRAVOGRADSKI MOSTOVI KAO BEDEM

U glavnu ustaško-četničku kolonu, na cesti Šoštanj—
—Dravograd uklinila se, poslije žestokih bojeva za Spodnji Dolič i Mislinju, 17. istočnobosanska divizija, kojom je komandovao Blažo Janković, koji je još kao student Prirodoslovno-matematskog fakulteta u Beogradu postac komunist, 1935. godine. Počeo je ratovati kao borac i rastao je kako su rasle jedinice: komandir čete, komesar i komandant bataljona, komandant brigade, komandant divizije... — Znao sam da će njegove proslavljene brigade uspješno izvršiti zadatak — kaže general armije Nađ. — On je trebao zatvoriti обруč s juga, prema Celju i — uspio je!...

Na čelu borbenog rasporeda 17. divizije nastupala je 15. majevička brigada. Bočno su je slijedile 6. proleter-ska istočnobosanska i 2. krajiška.

Prodor proletera na glavnu komunikaciju, dvadesetak kilometara južnije od Dravograda, gdje je bila vrhovna ustaška komanda s generalom Herenčićem na čelu, izazvao je paniku u zbijenim ešalonima. Ispred njih: 51. divizija, 6. brigada 36. divizije i 1. brigada 14. divizije, a na leđima: proleter i 17. divizije. Bilo je neophodno odbiti 17. dok se čelo ne probije preko granice. Sve do 13. maja, ustaše su, u povlačenju, vodili samo odbrambene bojeve, a ujutro 13. maja, u isto vrijeme kad je 8. ustaška divizija pod komandom bojnika Sudara pokušala

osvojiti dravogradske mostove, ustaške zaštitnice poduzele su protivudar prema izvornom dijelu Mislinje, na južnim padinama Pohorja. Pred prvim naletom razjarenih ustaša, koje su tražile svoju posljednju šansu, brigade 17. divizije morale su ustuknuti.

Odbačene jedinice brzo se sređuju. Sekretari partijskih organizacija po vodovima održavaju kratke sastanke. Isto čine i skojevci. Komandant izlazi na čelo jurišnog rasporeda. »Ni koraka natrag. Komunisti, na čelo. Juriš!«

Zapamćeno je kako je jurnuo u napad 2. bataljon 6. brigade.

Na čelu bataljona komandant Rade Ćorak:

— Juriš, proleter! Na nož!

Čete, polegle, ustaju i upadaju u ustaški raspored. Gubitaka je mnogo, jer mnogo je žestine i nepopustljivosti. Sudar je strašan. Tako je bilo na pravcu udara 2. bataljona, a tako je i kod 1. bataljona, gdje čete vodi Celestin Matulić. Milan Minić, komandant 3. bataljona vodi bombaše. Kasnije, potpukovnik Savo Trikić izvještava komandanta divizije:

»... istakli su se drugovi poručnici Milan Minić i Celestin Matulić u vještom rukovanju jedinicama... kao i komandiri četa Mijo Injac i Đuro Vučenović. Takođe se istakao dobar broj puškomitraljezaca...«

Neprijatelj je u nekoliko mahova pokušao protujurišima vratiti izgubljene položaje. Ali to mu nije polazilo za rukom. Ostavljajući na bojištima oko tri hiljade poginulih, odstupao je kilometar po kilometar, da bi poslije dvadesetsatne neprestane borbe morao napustiti i Slovenj Gradec.

Tako se 13. maja između Slovenj Gradeca i Dravograda našlo, čvrsto stegnuto, u okruženju oko 170.000 neprijateljskih vojnika. Dio snaga iz ustaške zaštitnice tu-

kla je 17. ispred Slovenj Gradeca: tu su ustaše imale oko 3000 poginulih, a desetak hiljada ih je palo u zarobljeništvo.

17. divizija ima 82 poginula, 186 ranjenih.

U kronici 6. istočnobosanske je zapisano:

»U posljednjem jurišu na ustašku zaštitnicu gine i poručnik Ređo Golić, zamjenik komandanta 1. bataljona, plavokosi mladić, šumski radnik iz okolice Vareša, koji je 1941. godine, nepismen, krenuo na preteške i divne putove revolucije vođen od svoje Partije...«

Dok 17. nadire s juga, ustaška komanda — još u Slovenj Gradecu — usmjerava svoju prethodnicu na Dravograd. Borba za mostove je počela u isto vrijeme kad i protunapad u dolini izvornog dijela Mislinje — ujutro 13. maja.

Komandant fronta na koji napada ustaško-četnička grupacija pod komandom bojnika Sudara 13. maja bio je komandant 51. divizije Sreto Savić Kolja. Sad je taj front vrlo čvrst: tu je pet pješadijskih brigada: na krajnjem desnom krilu, ispred Pliberka, Tomšičeva brigada, do nje, redom 7. brigada pod komandom Milana Ješića Ibri, na Tolstom vrhu iznad Ravna (u ono vrijeme: Guštanj), 8. brigada pod komandom Milana Korice Kovača, na Oštrom vrhu južno od Dravograda, 6. brigada pod komandom Đure Radoša, jugoistočno od Dravograda, 12. vojvođanska pod komandom Dušana Doronjskog Jocke, u divizijskoj rezervi (brigada stiže u Dravograd ujutro 13. maja). Savić je na raspolaganju imao i Artiljerijsku brigadu 51. divizije, koja je stigla iz Maribora u noći između 12. i 13. maja.

Na tim položajima, rastegnutim po visovima u dužini od oko tridesetak kilometara, zateklo se 13. maja oko

15.000 boraca. Najbrojnija brigada je bila 6. vojvođanska: ona je 13. maja 1945. godine imala 3107 boraca i starješina.

Nađeva ocjena:

— Bez obzira na broj boraca, to su bile jake snage. Naša 51. divizija je bila jaka divizija, snažna divizija, sposobna za brzi manevar, uvijek spremna za protuudar. Sve njene brigade su osnovane 1944. godine, ali jezgro tih brigada su sačinjavali prvoborački odredi: u 7. brigadi Drugi sremski, u 8. Fruškogorski, u 12. brigadi Pančevački, Vršачki, Belocrkvanski, Kovinski... Po nacionalnom sastavu te bismo brigade mogli nazvati internacionalnim. Po borbenom kvalitetu: proleterskim...

Napad je izvodila »elita« zločina: pravac Slovenj Gradec—Dravograd. Drugi pravac napada bio je usmjeren na Pliberk: od Črne preko Mežica na Poljanu — na položaje Tomšičeve brigade i 7. vojvođanske brigade. Od Črne su nadirali nerazoružani dijelovi dviju njemačkih divizija — 13. i 104, a tu su i hitlerovski marinci s Jadrana i Egeja. Cestom od raskršća ispred Dravograda, uzvodno Mežom nasrtali su izdajnički kozački pukovi.

Četnici napadaju u ustaškom rasporedu.

Čitavog dana traje borba.

Boj se zametnuo oko 11 sati.

Gubici su obostrano veliki. Izmjenjuju se napadi i protunapadi. Naročito je strašan krkljanac na ušću Misljinje u Mežu, ispred Dravograda. Šesta vojvođanska je prilikom jednog silovitog ustaškog udara morala uzmaći. Nekoliko mitraljezaca je držalo odstupnicu. Jedan od njih, Ferenc Tot, godište 1909, najstariji borac u bataljonu, iz sela Crnje kod Jaše Tomića, ostao je zauvijek — presječen rafalom — na padini Otiškog vrha.

Oko pet sati poslije podne neprijatelj je prikupio sve svoje snage i poduzeo najsnažniji udar u pravcu dra-

vogradskih mostova. Dijelovi 6, 8. i 12. brigade morali su tada napustiti desnu obalu Drave.

Pukovnik Sreta Savić, komandant 51. divizije i Milan Basta, komesar divizije, naizmjenično obilaze položaje. »Dravogradski mostovi bili su u onoj situaciji bezmalo stratezijske tačke« — ocjenjuju obojica, kad se sjećaju 13. maja: tko drži mostove, tko ostane na njima — njegova je pobjeda.

— Ako se ni u kom slučaju ne može ostati na mostovima, treba ih minirati — naredio je pukovnik Savić.

Komandant 12. brigade Jocika Doronjski, sremski prvoborac iz Krčedina, nekadašnji komandant bataljona u Prvom sremskom odredu, nizak, zbit, obično šutljiv, dvadeset trogodišnji mehaničar, javio je komandantu divizije:

— Ostat ćemo u Dravi, ali mostove ne napuštamo! Basta se sjeća:

»Sva vatra naših artiljerijskih oruđa i ogromne većine mitraljeza u Dravogradu koncentrira se oko mostova. Baražna vatra i ručne bombe...«

Bugarske trupe, u zaleđu 51. divizije, sa štabom u Laboru, na austrijskom dijelu granice, sve vrijeme su promatrale borbu. No, bili bismo nepravedni ako bismo prešutjeli i jedan drugi podatak: želju jednog dijela bugarskih boraca i oficira da sudjeluju u boju protiv ustaša. Jedan od tih antifašista javio se predveče 13. maja u štab 51. divizije. Tamo je zatekao komesara Milana Bastu. Zamolio je komesara za dopuštenje da i njegova baterija teških bacača sudjeluje u obrani dravogradskih mostova.

»Uvijek ću se sjećati tog simpatičnog bugarskog kapetana i njegovog živog gestikuliranja, kad je molio da mu dozvolimo da se bori. Bio je to visok, koštunjav čovjek, temperamentan. Nakostriješili mu se brčići. Lice

preplanulo. Baterija kojom je komandovao bila je blizu naših položaja. Na njegovo navaljivanje odobrili smo mu da se uključi u borbu, iako nam to u onaj mah nije bilo neophodno. Naše su jedinice, naime, tada već bile odbacile ustaše s desne obale i mostovi su bili pouzdano čuvani. Dok su tukli bugarski bacači, obišao sam kapetana. Kao dijete razdragan, skakao je od radosti što njegove bacačije dobro tuku... Kasno uveče, kad je bitka za mostove već bila dovršena i kad su ustaše silovitim jurišem naših triju brigada bili odbačeni južnije od raskršća cesta ispred Dravograda, taj visoki bugarski kapetan i njegov pomoćnik, politički rukovodilac, svratili su u naš štab. Čestitao sam im. Kapetan je bio zadovoljan, ali i realan:

— Znam da su moji bacači malo učinili. Ali sretan sam što smo vam bar malo pomogli. Vaši borci su čudesni...

Taj kapetan i njegov pomoćnik su me tada pitali — rekoše: Već dugo se njih dvojica o tome prepiru — što je internacionalizam. Nisam imao vremena ni volje da teoretiziram, pa sam to najkraće objasnio: biti internacionalist, u osnovi znači da cijeniš i poštuješ druge narode onoliko i onako koliko i kako želiš da drugi cijene i poštuju tebe. Kažem još: komunisti su uvijek za istinsku jednakost, ravnopravnost i uzajamno poštovanje među narodima. Bugarski kapetan je temperamentno pljesnuo rukama i prijateljski munuo svog pomoćnika u rebra:

— No, vidiš, i ovaj sam put ja bio u pravu!

Zatim su otišli, a ja nisam nikad saznao kako je politički rukovodilac one baterije bacača objašnjavao internacionalizam...«

Uveče 13. maja, povukavši se, ustaše prestaju napadati.

Pokušaj prodora im je propao: dravogradski mostovi su za njih ostali nedostižan cilj. Stisnuti na poljanama uz Mislinju, između dravogradskog raskršća i Slovenj Gradeca, s leđa stalno potiskivani od 17. istočnobosanske divizije, uveče 13. maja odlučuju da još jednom pregovaraju: generali zločinci još vjeruju da će svoje bojne i pukovnije — odložiti li oružje — moći izvući preko granice.

TRI VOJSKE NA RASKRŠĆU HRUST

Glavnina njemačkih snaga je do 14. maja prestala pružati otpor. Još su manevrirale samo najupornije jedinice, uglavnom pukovske grupe kojima su komandovali generali i pukovnici odlučni da se ni po koju cijenu ne predaju partizanima. Jedinstvene komande više nije bilo. Löhrov štab je razbijen, Löhr i njegov generalitet u zarobljeništvu. General Stephan i njegova 104. divizija tučeni su na prilazu Poljani. Obavještajcima Treće armije general-major Schmidt-Richberg predstavlja oficire svoga štaba, sad već sve bez oružja i vojske: I a *Jugoistoka* pukovnik grof Resseguer (Reseger), I c — stručnjak »za obradu neprijateljske situacije« — Warnsdorff (Varnsdorf), komandant Löhrovog stana Mally (Mali), šef štapskog odjeljenja dr Burkhard, načelnik pozadine dr Pelzeter, viši quartiermeister Wahl (Val), šef saniteta *Jugoistoka* general dr Schober (Šober), komandant pionira Brückmann (Brikman), šef veza Paul Hillenberg, šef organizacije i nastave Oswald Ressegnier (Rezegnjer) ...

I ustaški zapovjednici već polažu račun.

Komandanta 3. ustaške divizije zarobila je 21. divizija.

Dakako, tu je i već opisani Sudar, komandant 8. divizije.

— Mene je naročito uzbudila vijest o zarobljavanju Sudara — sjeća se general armije Nađ. — Naredio sam da ga odmah vezanog upute u Maribor. Basta je bio presretan kad mi je javljao kako je prepoznao ovog smrtovođu. U Mariboru se taj bojniik zločinac drsko ponašao. Kaže: okujte me u lance, što me vežete običnim konopcem! Ja vas, kaže, ne bih vezao, već klao. I još je tražio da ga odmah strijeljamo: u čelo, tačno ispod »u« izvezelog na kapi... Od Sudara smo mnogo saznali o kolonama u povlačenju. Cinično nas je izazivao govoreći kako ne smijemo tući te kolone, jer ustaše ispred svojih streljačkih redova gone žene i djecu. »Tućete li po kolonama, tući ćete i djecu!« Već sam vam ispričao kako sam — upravo zbog toga nevinog naroda, kojeg su ustaše prisilno potjerale iz zemlje — zabranio upotrebu teške artiljerije. Utoliko su naše borbe bile teže: sve je valjalo obaviti pješadijskim jurišima, slomiti bandu u borbi prsa o prsa...

U noći između 13. i 14. maja, kad je Nađu javljeno o zarobljavanju Sudara, javljeno mu je i o njemačkom porazu kod Poljane, južno od pliberškog graničnog prijelaza. Komandant armije je bio obaviješten i o razdvajanju fronta 51. divizije ojačanog dijelom slovenskih partizanskih snaga i 6. brigadom 36. divizije. Ustaše su, zajedno sa četnicima i vlasovcima, probivši se pod komandom Bobana prema željezari Ravne (Guštanj), pocijepali front pod komandom Savića i Baste.

— Uspostavite jedinstvo fronta. Uskladite dejstva! — zahtijevao je komandant armije u telefonskom razgovoru sa Savićem i Bastom.

— Istovremeno sam — sjeća se Nađ — na front 51. divizije poslao komesara štaba armije Petričevića i na-

čelnika armijskog štaba Vukašina Subotića. Svakako, i sam bih bio zadovoljan da sam mogao obići dravogradski front i intervenirati na licu mjesta. Ali bilo je presudno da ostanem u štabu, uz kartu ratišta i radiostanicu, pored telefona. Situacija nije bila jednostavna. Izvještaji, koji pritiču neprestano, iz sata u sat, ne samo s dravogradskog fronta, nego i od ostalih divizija i slovenskih snaga, otkrivaju svu kompleksnost odnosa na bojištu...

Pritisak na Dravograd ne popušta.

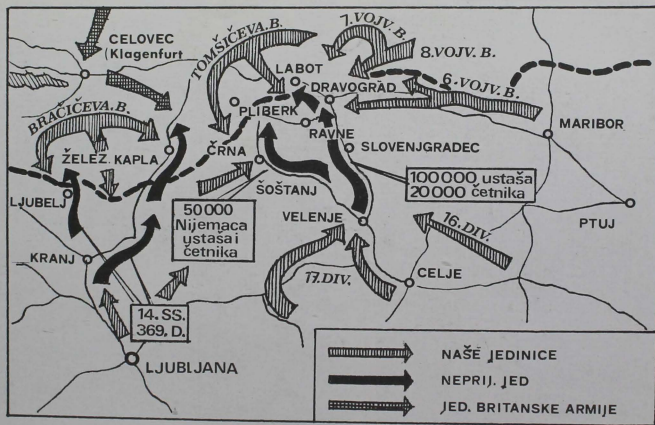
U štabu 51. divizije one noći između 13. i 14. maja nitko i ne pomišlja na san. Dvadeset četverogodišnji komesar divizije Milan Basta predlaže komandantu da se razdvoje: da Basta ode (»Već ću se nekako snaći i pravodobno probiti!«) na zapadni odsjek fronta, do odsječenih snaga ispred Pliberka, a da komandant divizije, iako još neoporavljen od ranjavanja, ostane na komandnom mjestu u Dravogradu, gdje su pristizale svježe snage, koje je trebalo odmah ubaciti u borbu.

Na dravogradskim položajima nalazile su se dvije kompletne brigade — 6. i 12, te dijelovi 8. brigade. Tu je bila i divizijska artiljerija. Nađ je javio da uskoro stižu još dvije brigade iz armijske rezerve. Kod Poljane su bile odsječene dvije kompletne brigade — 1. brigada 14. divizije (Tomšičeva) i 7. vojvođanska. Tu je bio i veći dio 8. brigade 51. divizije. »Vjerovali smo, kaže komesar Milan Basta, da će se naši komandanti — Ibro Ješić, kojeg smo dobro poznavali, jer je bio u diviziji od njenog osnutka, i Glišo Opačić, koji je odskora komandant 8. brigade — snaći. Bilo nam je žao što na onom odsjeku fronta nije ostao i komesar 8. brigade, stari sremski ratnik Vladimir Branković: on je bio s onim dijelom brigade što je ostao na dravogradskom pravcu. Kažem: nadošli smo se da će se snaći, ali ujedno smo i strahovali.

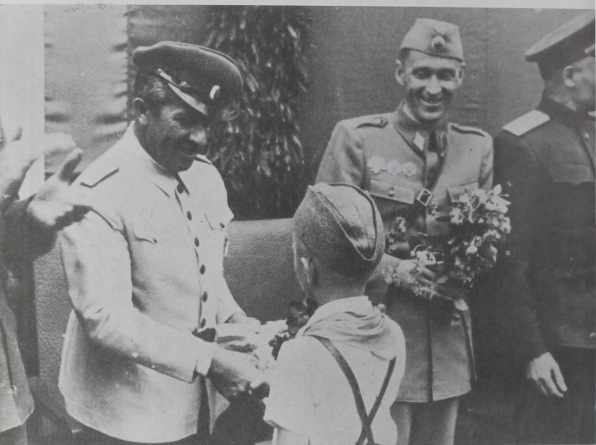
Nastupanje kroz Korušku u maju 1945. (gore) —
Komandant Treće armije Kosta Nad (dolje)

Kratki trenuci predaha. Lijevo na slici: Kosta Nad

Kosta Nad i komandant Prve bugarske armije Stojčev krajem maja 1945. (gore) — Maršal Tito u pratnji komandanata Prve i Treće armije Peka Dapčevića i Koste Nada, vrši smotru počasnog bataljona prilikom posjete jedinicama Treće armije u Mariboru 31. maja (desno)

General armije Kosta Nad, nosilac najviših vojnih
odlikovanja (lijevo) — Kosta Nad na smotri zaje-
dno s visokim funkcionarima Slovenije (dolje)

Maršal Tito i Kosta Nad

Njihove su snage bile nedostatne da odbiju glavninu neprijateljske grupacije koja je udarila na pliberški pravac. Bojali smo se da će ih ustaše, četnici i Kozaci jednostavno pregaziti...»

Komesar 51. divizije Milan Basta je Dravograd napustio u zoru 14. maja. Upravo u vrijeme njegovog polaska, Crna legija ustaša, na čelu njihovog jurišnog rasporeda, udarila je na položaje 7. vojvođanske brigade. Treći bataljon je bio prvi na udaru. Neprijatelj je prodro glavnom cestom. Kolona od oko šest hiljada vojnika — što Nijemaca, što ustaša — uspijeva da presiječe partizanski front i prelazi granicu ostavljajući u zoni Poljane komoru i teško naoružanje.

U koloni koja je prošla Poljanu bio je i ustaša Crljen. U dnevnik zapisuje:

»... Vojnici iznose ranjenike i slažu ih pored ceste. Bez njih će ići brže. Sad već nema nikakvog otpora ni diskusije...

Automobilska kolona sada slobodno promiče. Jutro je, oko 9 sati... Gledam nepovjerljivo prema visovima desno od nas.

— Hoće li nas presjeći?

Ako ponovo i ne zauzmu iste položaje, partizani mogu topovima ili bacačima uzeti most pod vatru. Jedan puni pogodak — i sve je dovedeno u pitanje.

Automobili idu znatnom brzinom. Ljudi slute da se možda radi o trci sa smrću. S obje strane još prolaze kolone pješaka. Čini se da tome mnoštvu nema kraja. Kola s konjskom i volovskom spregom još čekaju. Oni će se nadovezati na automobile. Primakli smo se mostu. Most prelaze jedna po jedna punom brzinom...

Veče se približava, spuštamo se kroz proplanak u dolinu. U susret nam dolazi motorist:

— Čelo kolone doprlo je do položaja neke engleske jedinice.

General Herenčić s još nekim časnicima žuri naprijed da stupi u dodir s Englezima . . .«

Ustaška kolona se uspjela probiti zbog toga jer je front naših snaga bio isuviše rastegnuto, bez potrebne dubine. »Bez oslonca na desnom krilu prema Uršljoj gori — kaže Basta — snage naše divizije i Tomšičeve brigade imale su iza sebe Dravu i planinu Strojnu, a pred sobom deset puta brojnije neprijateljske snage, dobro naoružane, odlučne da se po svaku cijenu izvuku: bio je tu okupljen najgori zločin, one jedinice koje su znale da za njih nema milosti. Zbog toga neprijateljski napad nije odbijen . . .«

Komandanti Ješić i Opačić su izašli u prve borbene linije. Nekoliko sati zadržavaju ustaške nasrtaje. Ali neprijatelj se ipak probija. Vojvođanski bataljoni su ispresijecani. Ustaše prelaze na austrijski teritorij, koji drže savezničke jedinice. Ješić je tada odlučio da dio svojih snaga, prikupljenih u Poljani, ukrca u zarobljene njemačke kamione i da krene za ustašama, u Austriju: »Sjeo sam u kola našeg sanitetskog referenta dra Brace Jelišića . . . Kamione su vozili Nijemci. U svakoj kabini uz njemačkog šofera bio je po jedan naš borac s automatom . . . Slovenski bataljoni su ostali u Poljani, da osiguravaju razoružane Nijemce . . . Na austrijskom teritoriju moju motorizovanu kolonu su dočekali Englezi. Jedan od naših drugova je znao engleski. On mi je — prilikom pregovora sa savezničkim komandantom — bio prevodilac. Zahtijevao sam da nam dozvole preći na teritorij kojeg su oni okupirali. U početku su rekli da to ne mogu učiniti: tako je tražila njihova viša komanda. Ali uspostavili smo prijateljski kontakt. Objasnili smo im o kakvom neprijatelju je riječ, kakve je sve zločine taj nepri-

jatelj kod nas činio ... Konačno, Englez, komandant, po-
tapša me po ramenu:

— Titov vojnik je hrabar. Svi mi cijenimo Tita. Pa
hajde, kaže, idite: gonite svoje neprijatelje ...

Tom Englezu i njegovim drugovima smo poklonili
tri jahaća konja ...»

Za to vrijeme komesar divizije Basta je na putu pre-
ma Pliberku: iz Dravograda je krenuo u džipu s dvoji-
com kurira — Labot, Žvabek, Ruda, Pliberk, dolinom
Drave, kroz Austriju:

»Situacija je bila vrlo neizvjesna. Nismo znali na
koga ćemo naletjeti. Ako su ustaše uspjele da se probiju,
mogli smo se odjednom naći usred njihovih kolona. Ali,
tješio sam se, da je **veća vjerojatnoća** da ćemo naići na
naše. Bili smo oprezni. Imali smo tri automata, nešto
ručnih bombi i pištolje ... Naš džip je kod jedne velike
okuke odjednom morao stati: pred nama je bio neki ka-
mion pun naoružanih vojnika. Brzo smo iskočili iz kola
i legli u jarak pored ceste. I vojnici iz kamiona su poska-
kali, spremni da nas napadnu. Počeli su se dovikivati.
Čusmo i komande. Odahnuh! Govorili su engleski. Tada
sam ustao i mahnuo savezničkim vojnicima.

— Titovi partizani? — upitao je jedan od Engleza.

S njima je bio neki drug iz Slovenije, prevodilac.
Lijepo su nas dočekali. Moji kuriri s vojnicima zamje-
njuju automate. A ja sam razgovarao sa starješinom gru-
pe, niskim, debeljuškastim oficirom, koji mi je vrlo uslu-
žno objasnio kako su njihove snage u toku noći izbile na
jugoslavensko-austrijsku granicu. Bio je vrlo uvjerljiv
kad kaže:

— Put do Pliberka je siguran. Nema neprijatelja!

Htjedoh da odmah krenemo. Još sam bio zabrinut
za sudbinu naših drugova ispred Pliberka, kod Prevalja

i Poljane. Englez je vjerojatno opazio brižan izraz mog lica. Kad sam ulazio u džip zovnu nas:

— Hallo, boys!

Pružio mi je čaturicu punu viskija. Gutljaj žestokog pića dobro me stresao. Na oči mi grunuše suze. Englez me tapše po ramenima:

— Ha, dobro je, zar ne!

Rastali smo se kao stari suborci.

Sve vrijeme do Pliberka nismo sretali nikakvu vojsku. Kod raskršća putova, nešto južnije od Pliberka, u mjestu Hrust, zatekli smo naše snage — bataljon Tomšičeve brigade, dijelove 8. i kompletnu 7. Tu sam našao i Ješića, ranjenog u borbi kod Poljane. Rana nije bila teška i komandant brigade je ostao na položaju. Našao sam i Glišu Opačića, koji je bio umoran i vrlo ljut. Nije znao što se dogodilo s dijelom njegove brigade koji je odvojen na dravogradskom pravcu. Radosno je poskočio kad sam mu rekao da je s njima sve u redu. Hvali svoje čete:

— Tuku se ovi Vojvođani kao lavovi. Ni moji Dalmatinci nisu bolji...

Nasuprot našima bila je neprijateljska kolona. Čelo te kolone bilo je oko tri kilometra duboko u Austriji, na prilazu Hrustu... Naše snage su se još prikupljale, isječene ustaško-četničkim i njemačkim prodorom kroz Prevalje i Poljanu. Sedma brigada još nije znala za sudbinu svog 3. bataljona, koji je ostao opkoljen u neprijateljskom rasporedu. Pojedine grupe, zaostale iza snaga koje su se povukle u Hrust, stizale su čitavog 15. maja. I borci i komandni kadar su krajnje iznureni, s dosta ranjenih...«

Dokument iz onog vremena, izvještaj 7. brigade:

»...Oko 12 časova 1. i 3. četa 1. bataljona postavljene su sjeverno od ceste na padine koje dominiraju ce-

stom. Bacačka četa sjeverno od 3. čete, a vod topova na desnom krilu 1. čete iznad drumu. Druga četa raspoređena je 'u jezik' između drumova na naše desno krilo. Poslije više pokušaja da se neprijatelj preda bez borbe, naša oružja otvorila su brzu paljbu na neprijatelja, koji je poslije 42 minuta bio primoran na predaju...«

Riječ je o njemačkoj, a ne o ustaškoj koloni.

Ustaše su se još izvlačile.

Na raskršću Hrust, ispred Pliberka, 14. maja su bile tri vojske: kolone zločina u povlačenju, dijelovi 14. i 51. divizije Jugoslavenske armije i dijelovi mehanizovanih snaga engleskog Pedeset šestog korpusa koji je upravo stizao na granicu.

Na zaštitnice neprijateljskih kolona pritisak se stalno pojačavao.

KOMESAROVE DILEME

Na raskršću ispred Pliberka spojile su se tri vojske: ostaci one koja još nije htjela položiti oružje, dijelovi Pedeset šestog engleskog korpusa i tri nepotpune partizanske brigade. Prije podne 14. maja ovdje komandu preuzima komesar 51. divizije Milan Basta. Komandno mjesto je organizovano u omanjoj seoskoj kući uz cestu, nekoliko stotina metara ispred ustaške kolone, natiskane na cesti od Hrusta na jug preko Poljane prema Mežici i Črnoj u jednom, a prema Prevaljama i Ravnama, sve do Dravograda u drugom kraku. Pred tom kolonom je bila pliberška kotlina nagnuta na Dravu, ispresijecana s nekoliko potočića koji se slijevaju sa šumovitih obronaka Karavanki i gube se u šipražju neravne doline. Mnoge ustaše napuštaju kolonu, samovoljno ili dogovorno s ko-

mandom, vršljaju uokolo, traže procjepe da pobjegnu ili traže načine da izbroje snage raspoređene ispred njih. Mjestimično se ustaške i partizanske jedinice gotovo dotiču i tu se čuju dovikivanja, izazovi, psovke, prepirka, smijeh u kojem je svega više od radosti.

»Naredio sam da se sva sumnjiva lica, koja su se motala oko našeg novog štaba ili blizu naših položaja, rastjeraju ili pohapse — javio je Nađu Milan Basta. — Bili su u civilu, sakrivenog oružja. Važno je da ih spriječimo u njihovim nakanama, a kasnije ćemo ispitati tko je kriv, a tko nije...«

Komesar 51. divizije je naredio da se u nekom kućerku na ulazu u Hrust s istoka, uspostave telefonske veze. Tu su postavljene i straže. Komandanti brigada su dobili naređenje da dovedu u red svoje bataljone, da ih prikupe i pripreme za bitku, a do tada svi borci ima da se urede, da se obriju i da svaki od njih nalikuje na pravog vojnika.

»Ratni savjet«: Basta, Milan Ježić Ibro, Glišo Opačić i Anton Godec Tomaž sve to čine iz tri razloga. Prvo: da zaista utvrde položaje i pripreme jedinice za eventualnu bitku. Drugo: da ostave dojam na savezničke komande, koje su sve to promatrale. Treće: da pokažu neprijateljskoj vosci — koja je također sve te manevre pomno motrila — spremnost i odlučnost za borbu. Komandanti su se složili s Bastinim prijedlogom:

— Do podne sve srediti, a onda ustašama poslati ultimatum: ili totalna kapitulacija, ili napadamo...

Napali bi oni i ranije, ali bili su realni. Jedinice koje su imali na položajima lijevo i desno od ceste ispred sela Hrusta bile su vrlo iscrpljene. Neke čete su tek stizale, probijajući se preko hiljadumetarske Strojne, juče i u noći razbijene. A trebalo je stići pojačanje: očekivali su

i 12. proletersku slavonsku brigadu i jedinice Kamenjareve divizije.

»Računali smo — kaže Basta — da ćemo najkasnije do 3 sata po podne biti spremni za napad. U podne poslati ultimatum, u 3 napasti. Slavonci su do tada, po mojim računima, morali stići...«

Dok se ova partizanska grupacija priprema za bitku (dakako, u slučaju neprihvatanja ultimatum), ustaše su izvodile svoje »pregovaračke manevre«: ne s partizanima, nego sa savezničkom komandom. Još prije Bastinog dolaska u Hrust, uspostavljena je veza Herenčićevog štaba s Englezima. General Herenčić je u saveznički štab u Hrustu poslao jednog od svojih mlađih oficira, poručnika domobranske vojske Deutsch-Maceljskog, potomka jedne od uglednijih porodica iz vremena habsburške monarhije. Poručnik je dobro znao jezike. Prije rata neko je vrijeme boravio i u Engleskoj. Herenčić je vjerovao njegovoj pregovaračkoj vještini.

Poručnik Maceljski se rano 14. maja provukao kroz još neutvrđeni partizanski raspored i bez ikakvih smetnji stigao u savezničku komandu u Hrustu. Engleski major ga je hladno, ali pažljivo saslušao.

— Moja komanda je spremna da vam preda sve svoje snage. Sve do posljednjeg vojnika. Mi nismo pod njemačkom komandom. Povlačimo se samostalno. S nama je narod, koji bježi pred komunističkim terorom. Ako nas vi ne prihvatite i ne spasite, Titovi komunisti će sav narod pobijati...

To je bio osnovni smisao poruke koju je domobranski poručnik, po Herenčićevom nalogu, prenio savezničkom majoru. O tome što se kasnije dogodilo, imamo svjedočenje ustaškog pukovnika Crljena (već citirani dnevnik, objavljen u emigraciji 1965):

»...Deutsch-Maceljski se ubrzo vratio u engleskom džipu, da dovede naše izaslanike k Englezima. Po odluci našeg vojnog vodstva, otišli su generali Herenčić i Gregorić. Bili su odmah primljeni od engleskog majora, zapovjednika jedinice, na koju smo naišli. Prijem je bio vrlo lijep, skoro srdačan.

Naši su generali saopćili majoru da su došli predati vojsku engleskim jedinicama i staviti pod njihovu zaštitu građansko pučanstvo. Major im je odgovorio da je obaviješten o našem dolasku, te da trebamo obustaviti dalje napredovanje, jer da se iza njegove jedinice nalaze partizani... Sutradan ćemo moći bez zapreke krenuti dalje. Možemo zadržati oružje, a ako imamo teških ranjenika, major nam sugerira da ih našim kolima odmah uputimo u Celovec. Potočić pred čelom naše kolone određen je kao granica našeg napredovanja...

Obrativši se meni, zamolio me general Herenčić da se vratim kroz kolonu i saopćim svijetu novu vijest, da mu se malo podigne duh...«

Džip s ustaškim generalima i engleskom pratnjom prošao je kroz jedinice Tomšičeve brigade. Komandant Tomaž, komesar Bojan Škrk, načelnik štaba brigade Marjan Jarin obavijestili su o tome komandanta 14. divizije Ivana Kovačića Efenku i zamjenika komesara divizije Petra Mandaša Iztoka. Razložno konstatiraju: »Svi su izgledi da će saveznici pustiti ustaše u Austriju!« Komandant divizije je odmah sjeo u jedna od zarobljenih njemačkih kola i najvećom mogućom brzinom odvezao se u štab savezničkog korpusa u Grabštanj, oko 15 kilometara istočno od Celovca.

Potpukovnika Efenku primio je komandant motorizovanog korpusa, engleski general, simpatičan pedesetogodišnjak, koji je zatražio da mu se na velikoj karti u

njegovom operativnom odjeljenju pokažu rasporedi naše i neprijateljske vojske. Šutio je dok je partizanski potpukovnik kratkim, sažetim rečenicama prikazivao situaciju. »Krug je oko neprijatelja zatvoren. Samo vi, naši saveznici, možete otvoriti naš obruč.« General sve vrijeeme šuti. Tek povremeno poneko pitanje. Kad su izlazili iz operativnog odjeljenja, general je htio čuti:

— Zašto te ustaše inzistiraju da se predaju nama? Zar im nije svejedno pred kojim će protivnikom položiti oružje?

Kovačić ovaj put dugo objašnjava. To je sažeta analiza čitavog našeg oslobodilačkog rata. To je nabranje najvećih zločina. To je kazivanje o fašističkom okupatoru, o razbijanju Jugoslavije, o izdajnicima u službi okupatora. »Titova vojska je uvijek bila dovoljno jaka da domaće izdajnike sama potuče. Mogli su opstati samo u zaštiti okupatorskih divizija. Nijemci su sad kod nas razoružani i našim izdajnicima ne možemo dozvoliti da se izvuku. Ako ne želite da nam pomognete, to ćemo i sami učiniti. Jedno tražimo: ne pomažite slugama fašizma . . .«

— Što ako ne pristanu na kapitulaciju?

— Udarit ćemo na njih i razbiti ih. Rat je završen. Tretirat ćemo ih kao pobunjeničke bande.

— Tako, dakle — promrmljao je general, a zatim je načelniku svoga štaba naredio da mu odmah pripremi kola i motorizovanu pratnju:

— Sam ću vidjeti što se to događa u Pliberku!

Engleski general i partizanski potpukovnik, komandant savezničkog korpusa i komandant 14. slovenske divizije, krenuli su u oklopnom automobilu. Pratilo ih je 12 tenkova i 12 samohotki.

Uto su saveznici uspostavili vezu i s Bastinim štabom. Tek što je bilo minulo podne 14. maja, u seoski ku-

ćerak uz cestu između ustaške kolone i Hrusta stigli su engleski oficiri. Grupu je vodio kapetan, koji je dobro znao slovenski, a nešto slabije hrvatskosrpski: porijeklom Slovenac, odrastao u Americi, bio je u jednoj od savezničkih misija kod slovenskih jedinica. Engleze je pratio komandant Tomšičeve brigade, koji nije htio ni o čemu dogovarati bez Bastinog prisustva. Saveznički kapetan je izjavio kako je u stalnoj vezi sa šefom anglo-američke misije pri Glavnom štabu Slovenije Johnom Blatnikom, Slovencem, američkim kongresmenom, koji mu je rekao:

— Hrabrost Titovih partizana zadužila je čitav slobodoljubivi svijet. Njih nikad ne smijemo povrijediti!

»Kad su stigli saveznički oficiri s našim drugom iz Tomšičeve brigade, mi smo već bili potpuno pripremljeni za eventualni sukob s ustašama. Upravo sam diktirao tekst ultimatumu koji smo mislili poslati ustašama. Saveznički oficir iz vojne misije nas je obavijestio da me želi vidjeti komandant savezničkog korpusa:

— On je već na putu i svakog trena treba da stigne u naš štab, desetak kilometara dalje odavde...

Nisam tada znao da je engleski general stigao poslije intervencije komandanta 14. divizije. Uopće, nisam znao što to žele saveznici. Razdirale su me različite sumnje. Prvo: ja za razgovore sa saveznicima nemam nikakvog ovlaštenja od štaba druga Nađa. Drugo: nije li to samo nečiji manevar, da me odmame s položaja, da obezglave našu komandu i da onda propuste ustaše kroz naš raspored. Treće: možda žele, kao što su u Dravogradu pokušali Bugari, da nam 'otmu' vojsku koju smo mi tukli i doveli do stanja očajanja. Najviše sam se bojao da nam se ne izvuče elita ustaškog vojno-državnog aparata, oni koji su organizirali najveće zločine. Zasad, znao sam

to prejasno, napadnu li nas, samo ćemo ih djelomično zadržati.

— Jeste li sigurni da će svaki pokret ustaških snaga biti obustavljen, dok sam ja u vašem štabu?

Saveznički oficir se prijazno osmjehnuo:

— Ne budite sumnjičavi, potpukovniče. Nitko vas ne želi izigrati. Komandant našeg korpusa želi da koordiniramo sve akcije.

Činilo mi se da bih tome oficiru mogao vjerovati, ali... Da sam se bar s kim imao dogovoriti! Moji drugovi Ibro i Opačić samo sliježu ramenima. Komandant Ibro ranjen, jedva se kreće. Tiho ga pitam:

— Treba nam vremena, dok stigne Dvanaesta. Što misliš?

— Mogu ti reći samo jedno: preko nas neće proći. Ili ćemo svi ovdje izginuti, ili neće proći.

Glišo Opačić, stari ratnik, ali nov u diviziji, šuti.

Drug iz Tomšičeve brigade se jedini izjašnjava:

— Druže potpukovniče, trebalo bi poći...

Mislim da mi je on tada rekao da je u savezničkom štabu i komandant 14. divizije.

Tada sam komandu nad svim jedinicama rasporedenim oko raskršća Hrust povjerio Milanu Ješiću Ibri. Odlučio sam da odem. S Ibrom sam se dogovorio da već sastavljeni ultimatum ne šalje ustašama dok se ne vratim:

— Imaš sat vremena. Ako me na prevaru zadrže, tada samostalno donosi odluke. U tom slučaju pošalji ultimatum. Ne prihvate li ga, napadaj...«

S USTAŠAMA U ENGLESKOM ŠTABU

U starom dvorcu (iz XVIII vijeka), petnaestak kilometara sjevernije od jugoslavensko-austrijske granice, u šumarku s pošljunčanim stazama, gdje već dosta dugo nije bilo domaćina, ako ne uzmemo u obzir i različite više ili niže komandante, njemačke ili savezničke, koji su se tu izmjenjivali, počeli su u rano po podne 15. maja 1945. godine pregovori koji su trebali pustiti iz Jugoslavije oko 100.000 ustaških zločinaca sa šest-sedam hiljada četnika, ili su ih trebali prisiliti da kleknu.

Dan je bio sunčan; bio je utorak.

Granice od Dravograda na zapad, padine Plešivca, Tolstog vrha, Strojne, prvi dan posljednjih tjedana ne odjekuje od ubitačne grmljavine. Od Dravograda na istok, dolinom Drave, u podnožju Pohorja, u vijugavoj, gustoj koloni odlaze u Maribor zarobljenici primorani na predaju ispred dravogradskih mostova, u sutjesci između Tolstog i Otiškog vrha.

Nad Karavankama su kružili avioni: izviđači 113. vazduhoplovnog puka 11. zrakoplovne divizije Jugoslovenske armije. Komandant, pilot-lovac major Miljenko Lipovšćak unosi u izvještaj:

»... Ratni zadaci dobiveni su na dan 15. maja i istog dana bili su izvršeni. Svi ovi zadaci bili su: izviđanje žive sile i tehnike neprijatelja u rejonima Celje, Sv. Peter, Dravograd, Celovec, Črna, Solčava, Slovenj Gradec, Leše, Bleiburg (Pliberk), Ruden, Velikovec, Dobrla Ves, Perg i Vršnik... U Dravogradu mnogo motornih vozila, na putu Dravograd—Leše kretanje motornih vozila u oba pravca. U Dravogradu naša vojska. Jugozapadno od Dravograda, u pravcu Leše—Črna oko 300 motornih vozila, čelo kolone u Črnoj, a začelje tri km ispred Dravogra-

da... Pri vršenju ovih zadataka nije bilo mitraljiranja ni šturmovanja na ciljeve... Na ratnim zadacima nije bilo utroška municije i bombi...»

Piloti su utvrdili da je osnovna neprijateljska kolona, onoga utorka u mirovanju, u iščekivanju, natiskana između Črne i Dravograda: duž ceste koja od Črne do Mežica ima 12 kilometara, od Mežica do Prevalja devet kilometara, od Prevalja do Željezare Ravne pet kilometara, a odatle — do ulaska u Dravograd — devet kilometara. Ta kolona, sa svoja dva kraka, tučena i od Dravograda i od Črne, bila je okrenuta prema Pliberku: oko ustaških satnija bilo se nagomilalo više desetaka hiljada izbjeglog naroda, koji glavinja uokolo neprestano na nišanu ustaških cijevi, pa ne zna da li da bježi natrag, u rodna mjesta, ili da čeka u neizvjesnosti, u koloni zločinačke vojske.

Kako je sve to vidio ustaški pukovnik Daniel Crljen:

»... Mnoštvo vrvi i bruji kao u košnici. Dolina je napučena dokle oko seže. Kroz proplanak u daljini još naviru nove mase... Prašina, sirene, povici... Zapovijedi se miješaju s protestima, neartikuliranom vikom, drndaњem kola. I opet sirene, koje zaglušuju sve, i prašina, koja se kovitla zrakom, obavija, prodire, peče oči, guši grla...»

Na to mnoštvo dovoljno bi bilo baciti desetak bombi, i odmah bi oni koji bi ostali izvjesili bijele zastave. — Ali striktno smo zabranili — kaže Nađ — upotrebu avijacije i artiljerije. Ne zbog ustaša. I sedmi dan poslije kapitulacije nisu htjeli kapitulirati. Mogli smo ih smatrati odmetnicima i likvidirati. Nego zbog naroda. Narod nije bio kriv. Narod je prisiljen da se tu nađe: ustaški bodež ili četnička kama istjerala je taj siroti narod na ove putove mučenja... Tražio sam od komande

avijacije da me precizno obavijeste o razmještanju neprijatelja, ali, ponavljam, ujedno i zabranio da napadaju kolone...

Crljen misli da su avioni koji su kružili nad njima bili anglo-američki, pa piše: »Netko je saznao za nas, zanima se, šalje zrakoplove, da vide o čemu se radi. Nismo, dakle, sasvim prepušteni sami sebi... Lete vrlo nisko, iznad samih glava, tako reći. Ljudi promatraju zrakoplove znatiželjno i veselo. Mnogi viču i domahuju. Svima se čini da se radi o nekom prijateljskom posjetu...«

Crljen čak ni dvadeset godina kasnije, kad je pisao svoj dnevnik, nije shvatio da su to bili izviđači Jugoslavenske armije.

Sve to vrijeme ustaše su čekale odobrenje engleske komande da krenu dalje od granice, kako im je četrnaestog, kod komandanta — majora u Hrustu kazano: »... Sutradan ćemo moći bez zapreka krenuti dalje...«

Pokazat će se da je to čekanje odgovaralo samo partizanskim snagama. Dvojica najodgovornijih od onih, koji su se zatekli u rajonu Pliberka, komesar 51. divizije potpukovnik Basta, i komandant 14. divizije, potpukovnik Kovačić, u rano popodne toga dana upoznali su se u engleskom štabu. Ivan Kovačić Efenka je stigao zajedno s komandantom savezničkog korpusa i kolegu je dočeka u predvorju starinskog dvorca. Osim njih dvojice, engleski general je imao i druge goste: i po njih je bio poslao svoje oficire — to su bili ustaški generali. Ustaše su stigle prije Baste.

Opet Crljen:

»... Zovu me iz zapovjedništva. Tamo je zaključeno poduzeti mjere, da bi se mnoštvo moglo predati Englezima, ukoliko je to moguće organizirano. Meni je povjeren prikupljanje političkih doušnika...«

S engleske strane dolaze kola. U njima je naš časnik za vezu, Deutsch-Maceljski, koji je sinoć ostao u engleskom zapovjedništvu. Ozbiljan je i lošeg raspoloženja:

— Čini mi se da se držanje Engleza od sinoć promijenilo i da ne sluti na dobro... Saopćeno mi je da danas dolazi engleski general iz Celovca i da će primiti naše izaslanike u 1 sat poslije podne...

General Herenčić dao je pozvati sve zapovjednike jedinica. Na okupu je oko 60—70 časnika. Među njima je i stari general Štancer, nadzornik hrvatskih oružanih snaga...

U naše su izaslanstvo određeni generali Herenčić, Servatzy, i ja. Prati nas motorizirani odred za osiguranje...

U habsburški dvorac ustaški izaslanici su stigli prije Baste. Potpukovnik je zastao na ulazu. Žmirka i čeka da se privikne na tamno predvorje. Tada mu je prišao Kovačić, visok gotovo kao i snažni Basta, dvadeset četverogodišnjak kao i Basta, samo plav i smirenih kretnji, dok je Basta crnopus, i mrk, i žustar, sav prenapet kao da će skočiti.

— Imate li direktive? — šapće Kovačić.

Glas komandanta 14. divizije blago treperi; i on je iznerviran: već daniima je bez sna. Slabo zna hrvatsko-srpski i sporo traži pogodne riječi, da bi ga Basta razumio. A komesar 51. divizije se ušetao. Uhvatio rukama opasač na kojem su bombe i pištolj, kruži u krug jastrepski zagledan u ustaše, sikće:

— Ti Englezi bi da nas izigraju...

Razgovor je naglo prekinut. Jedan od engleskih oficira se naklonio Basti i Kovačiću:

— Gospodin general vas očekuje!

Saveznički komandant je ustao iza stola i pošao im u susret. »Bio je visok, suvonjav, potpuno sijed, brižli-

vo izbrijan, a sav užtrigljen kao čovjek koji i kad sanja, sanja sebe u uniformi. No uza sve to, ostavljao je dosta simpatičan dojam» — sjeća se Milan Basta.

Stisak generalove ruke je bio snažan i srdačan:

— Milo mi je vidjeti Titove oficire. Vaš maršal je veliki vojskovođa. Svi mu se mi divimo!

Prevodio je oficir, koji je došao po Bastu, onaj iz savezničke vojne misije, suradnik Johna Blatnika.

General je goste zamolio da sjednu. Sve to vrijeme — i reklo bi se da nije samo kurtoazno — govori o Titu i njegovoj vojsci, o tome koliko je slušao o partizanskoj hrabrosti za vrijeme savezničkog nadiranja kroz Italiju... Basta mu vraća ravnom mjerom: govori o našoj zahvalnosti saveznicima na svoj pomoći.

Razgovaraju desetak minuta. O uzajamnom poštovanju. O zajedničkim dejstvima na Jadranu. O spašavanju savezničkih avijatičara. O Englezima i Amerikancima u našim jedinicama. O svemu tome Basta govori s mnogo podataka, da bi ustvrdio:

— Ratno prijateljstvo najtvrdje je prijateljstvo. Barem za nas. To nikad ne možemo previdjeti.

General se škrto osmjehnuo:

— To je i moje mišljenje.

— Upravo stoga sam uvjeren da ćete nas razumjeti: neprijatelj, koji traži da pregovara s vama i da se vama preda, naš je najljući neprijatelj. To nisu njemačke divizije. Njih smo porazili. Više od 200.000 vojske *Jugoslova* je u zarobljeničkim logorima. Ovdje, na graničnom prelazu, nalaze se jedinice koje su vjerno služile Hitleru: izdajnici svojih naroda, ustaše i četnici.

General vrlo pažljivo sluša:

Kovačić šuti.

— Mi znamo za memorandum ustaške vlade upućen saveznicima. Vjerojatno vam je, gospodine generale, po-

znato da najveći krvnik hrvatskog naroda, Ante Pavelić traži od savezničke komande »da vaša vojska dođe na naše državno područje, da olakša ovo teško i pogibeljno stanje. Time se stavlja hrvatski narod u svojoj državi pod vašu moćnu zaštitu.« Tako kažu i to traže ustaše. Učiniti tako, značilo bi na najgrublji način povrijediti svoje ratne saveznike. Vi, svakako, generale, znate — o tome je prije nekoliko mjeseci govorio vaš feldmaršal Alexander — da je Jugoslavenskoj armiji bio povjeren samostalni front u Evropi. Zadatak smo časno izvršili. Ono što smo počeli, želimo i završiti. Nadam se da razložno očekujemo vaše razumijevanje...

Basta dugo govori, resko i brzo, pomalo srdito, kao da unaprijed očekuje neodobravanje. General pomno sluša. Ali ništa ne kaže. Jednom od pet-šest oficira, koji su stajali iza stola, uz prozor, daje znak:

— Uvedi ih!

Tada su uvedeni ustaški predstavnici. Klanjaju se na ulazu. General, domaćin, pokazuje im mjesta nasuprot sebi, Basti i Kovačiću. Herenčić je sjeo u sredinu, nasuprot Basti, lijevo od njega Crljen, nasuprot Kovačiću, a desno Servatzy, nasuprot engleskom generalu. Malo dalje od stola, lijevo od savezničkog generala, sjeo je prevodilac, kapetan iz vojne misije.

Basta o tim trenucima:

»Prije nego smo prešli na razgovore s ustašama, rekao sam engleskom generalu kako sam iznenađen što su ovdje, i bez dogovora s nama, primljeni Pavelićevi generali. Rekoh, pri tome, mada to nije bilo tačno, kako ih svu trojicu poznam. I zločine njihove znam, rekoh. General je na ovo odmah odgovorio: došli su da se predaju s 300.000 vojnika, jer se ta vojska — iz razumljivih razloga, objašnjava — ne želi predati nama, Jugoslavenima, a rat je, eto, završen i besmisleno je dalje prolijevanje

krvi. Nenavikao na ovakve razgovore (ta prvi put sam u životu bio u ulozi diplomate!), brzo i nervozno reagiram: prvo, nema ih 300.000, nego bar tri puta manje; drugo: oni su bez morala, oni su poražena vojska i tući ćemo ih bez muke; treće: to je protivnik kojeg smo mi desetkovali i ako gospodin general zna, a vjerujem da zna, što je vojnički ponos, logično je da nama ostavi našeg neprijatelja... Instinktivno sam osjetio da je general u nedoumici, pa sam rekao još nekoliko fraza o vojničkom ponosu. Konačno, general se prisnije osmjehnuo. Ustaše su već bile na svojim mjestima. General se okrenuo meni:

— Gospodine komandante, da počnemo! — očitو: nije razlikovao komesarske i komandantske činove u našoj armiji...«

Englez, general, komandant Pedeset šestog korpusa — a ime mu je, što nam je vrlo žao, ostalo nezapisano u našim dokumentima; engleski nam nisu pri ruci — sve vrijeme razgovora, i s partizanskim potpukovnicima, i kasnije, s generalima potučene vojske zločina, ostaje do-stojanstven, vojnik s izrazom onoga što mu je, očitو, bilo u karakteru: da strasti treba savladavati. Ponekad bi za-tražio objašnjenje. Ne od Baste ili Kovačića, nego od prevodioca. Jednom je ustao. Kaže u dubokom, gotovo mumljavom basu (a sive oči među jastučićima kapaka veselo krijese):

— Shvaćam kolika je vaša odgovornost.

Bio je to, zapravo, odgovor, na Bastino izlaganje:

— Imam izričito naređenje svoje Vrhovne komande da razoružam neprijateljsku vojsku, ako je spremna na kapitulaciju. Ako dobrovoljno ne prihvati razoružavanje, moram je na to prisiliti svim snagama što su mi na raspolaganju. Vojnik sam, i vi ćete shvatiti: vojnik naređenje mora izvršiti.

A Basta je, zapravo, vodio samoinicijativne pregovore. Ipak: imao je osnovnu direktivu. Znao je što mora učiniti. I sve vrijeme pregovora ni za jotu ne popušta.

Bilo je oko 14 sati, 15. maja.

Sjedila su, dakle, šestorica za stolom, sedmi malo podalje, od drugih zaklonjen leđima sijedog engleskog generala; njih sedam — ipak: sedam, jer i sedmi, prevodilac, daje određen ton svim tim saopštavanjima izricanim i temperamentno i žučno, i molećivo i prijeteći, ali uporno s istom željom: da bude prihvaćena — iz triju armija. Sjedili su sučelice, pobjednici i poraženi, za dugim starinskim hrastovim stolom, na već izlizanim foteljima, a uz prozore s razgrnutim koltrinama stajala je grupa engleskih oficira. Potpukovnik Milan Basta ponajčešće govori, i najduže govori; kao da kazuje duge nizove heksametara, zanesen i ustreptao, s nekom svjetlošću u očima. Stari general Servatzy, zgužvana lica, mrmlja u po glasa:

— A što će moj halk?

Kad se Crljen javi za riječ, govori izvještačeno, kao mladac u kojem je više bune nego savladavanja, nespособan da u prijedlozima shvatljivo integrira iskustva, pa bježi u isprazna naklapanja (»Svi su rezultati smrtni, samo je problematika vječna«.). Skup glavara zločina osjeća da je nastupio završni čin drame, koja se dugo dešava, i sad, eto, svršava.

U jednom trenutku tišine Basta moli prevodioca da u izvorni jezik prevede Byronov (Bajron) dvostih (govorit će potom o okupaciji, o genocidu, o vojsci zločina, o stravi izdaje):

Tko slobodu hoće, sam mora na juriš,
svojim rukama mora pobjedu oteti...

Kovačić je govorio slovenski:

— Bila bi velika tragedija da nam netko umanji ono što smo učinili!

Englez pomno sluša prevod. Prevodilac nije znao napamet Byronove stihove, pa je prevodio po smislu. General ih je znao: ponovio ih je jezikom uvijek mladog pjesnika Otoka. Ustaški general Herenčić, Pavelićev kamerjunker, kasnije će reći: »Tada sam shvatio da govorimo jedan mimo drugoga, da se ne razumijemo. Moj očaj postade bezgraničan...«

Kad su ustaše ušle u dvoranu starinskog dvorca i sjele za pregovarački stol, već unaprijed hazarderski raspoloženi, engleski general je njihovo prisustvo kruto konstatirao:

— Ovi ljudi — i tada se, sjedeći, jedva zamjetno naklonio Basti i Kovačiću, udesno: — gospodo komandanti, imaju neke prijedloge: oni predstavljaju armiju koja je izgubila rat, ali još nije razoružana. O tome najprije treba da se izjasne predstavnici pobjednika. Izvolite! — dao je riječ Basti.

»Zbunio me general — sjeća se Basta. — Trebalo je da iznesem uvjete kapitulacije, a ja nisam bio vičan takvim pregovorima. Bio je to za mene najneobičniji posao. Sve se odvijalo neočekivano brzo. Ali nisam dao ustašama da primijete koliko sam i uzbuđen i zbunjen. Poslije trenutne tišine počeo sam izlaganje sjećajući se uvjeta što smo ih ranije sastavljali u ultimatumima za kapitulaciju u našem štabu...«

Basta je ustvrdio:

○ ostaci ustaško-domobranske vojske (četnike tada nije spominjao) opkoljeni su sa svih strana snagama Jugoslavenske armije;

○ ustaška vojska je u rasulu i nespremna za borbu, skršene volje i prepuštene svojoj nemoći poslije kraha nacizma;

(... Ono što krši, il' nosi snagu vojnika:
to je pobuda, i ako ona pravdi potčinjena nije
sramota će joj izbiti oružje iz ruku...)

○ ustaše bi morale shvatiti da im je jedini izlaz («u interesu spašavanja izbjeglog naroda, koji ste potjerali u emigraciju») kapitulacija;

○ ovdje se kapitulacija zahtijeva u ime divizija Treće armije, kojom komanduje Kosta Nađ;

○ rok za predaju: sat poslije povratka ustaških generala u jedinice (do 16 sati);

○ znak za predaju: bijele zastave;

To pregovaranje u starinskom dvorcu kod Pliberka opisuje i ustaški pukovnik Crljen:

»... Kako je Basta uzeo riječ, tako ju je u ime partizanske delegacije držao do kraja. Slovenac je tek jednom zgodom nešto beznačajno primijetio. Tumač cijelo vrijeme prevodi u pola glasa engleskom generalu, koji sluša šuteći.

General Herenčić uzima riječ, obraćajući se Englezu:

— Nema ni govora o tome da bi se predaja mogla izvršiti u toku od jednog sata. Kroz to vrijeme ne može se ni obavijestiti sve jedinice. Deseci hiljada ljudi napunili su dolinu gdje smo se ustavili, i pružaju se u koloni cestom sve do Dravograda i dalje. Mi tražimo da nam se dadu 24 sata vremena.

Ideja je bila jasna. Treba prividno prihvatiti princip predaje, da se dobiju koncesije u vremenu i tako omogućiti bijeg onima koji se na to odluče.

Basta, koji vjerovatno sluti o čemu je riječ, odbija kategorički:

— Mi ne pristajemo ni na kakvo produženje roka. Upozoravam vas, ako ne pristanete na naše uvjete, naše će jedinice započeti općim napadom kroz petnaest minuta.

To znači da bi napad počeo prije nego se uopće vratimo k našima da ih obavijestimo. Osjećam da nam je stavljen nož pod grlo. Herenčić se opet obrati tumaču:

— Objasnite, molim, gospodinu generalu, da su uvjeti gospode nemogući, te da se na toj bazi ne da razgovarati. Nije točno da smo mi samo prethodnica, već se s nama nalazi nepregledno mnoštvo vojske i građanskih osoba. Mi bismo željeli da gospodin general pošalje engleske promatrače, da se uvjere o tome čiji su podaci točniji.

Ne dolazi u obzir. General se ne želi uplitati u stvari koje se tiču samo njegovih saveznika. Međutim, uviđajući nemogućnost partizanskog ultimatum, general se ipak odlučuje na posredovanje. Tumač prevodi, obraćajući se Basti:

— Gospodin general predlaže da se rok predaje produži na dva sata.

Basta odreza:

— Ne smatram potrebnim to produženje. Čak je i jedan sat previše . . .«

Basta:

». . . Engleski general je Kovačiću i meni predlagao da rok predaje odgodimo ne na dva sata, kako ustaše pišu, nego do sutra ujutro. Izrazio je sumnju u mogućnost izvođenja tako brze predaje velike neprijateljske vojske s golemom tehnikom. Do jutra bi se — predlaže — mogle obaviti sve pripreme. Objasnio sam mu: nije riječ o

tome da ustaše izvrše predaju jedan sat po povratku pregovarača u jedinici, nego o tome da kapitulacija odmah počne. A kad već počne, sve će ići kako mi želimo... General se suzdržano smješka. Kaže, a pri tome bira riječi, pazi da nas ne povrijedi, kako ni mi nismo u stanju da za jedan sat obavijestimo svoje jedinice o roku kapitulacije i kako da postupaju prema neprijatelju. Istim sam mu tonom — kao da razgovaramo o običnom, a ne o sudbinama — odgovorio da imamo na raspolaganju američki džip, a ovdje, u engleskom štabu telefone preko kojih ćemo prenijeti sva potrebna uputstva za samo deset-petnaest minuta. Zaključio sam: neprijatelja je teško tući, a potučenog, razoružati je lako... On se smije:

— O, puno sam ja slušao o partizanskoj dovrtljivosti — ovaj put je i otvoren i prislan, što ustaše zbunjuje...«

Črljen:

»...Zatim Basta nastavi, obraćajući se Herenčiću:

— Vi zapovijedate organiziranom vojskom i sigurno imate svog zamjenika, kojemu treba samo prenijeti nalog za predaju. Vi sami uopće se ne trebate vraćati k vašim jedinicama. Pošaljite oficira za vezu. Vi ostanite ovdje s nama.

Da li smo već u klopki, iz koje nas neće više pustiti? Nastojao sam se pokazati mirnim i ravnodušnim ('gorodost imam, al' je moć slomljena'), da bi moje riječi bile uvjerljivije:

— Odluke takvog značaja ne mogu se dojaviti preko posrednika. Osobna prisutnost zapovjednika neophodno je potrebna, da bi mogao čitavim svojim autoritetom djelovati na podređene, jer je prirodno da reakcija na vaše uvjete bude raznolika.

Čekali smo napeto odgovor. Basta, međutim, nije ustrajao na tome da mi moramo odmah ostati. Njemu

je sigurno bilo svejedno da li nas ima nekoliko sati prije ili poslije...»

Basta se u tom trenutku dogovarao s prevodiocem: možda saveznički general želi da mu se pokaže neki od dokumenata o zločinima vojske koju su u izvršenju zločina vodila prisutna gospoda iz Pavelićevog generalštaba? Imao je pri ruci prijepis izvještaja zapovjednika oružničkog krila u Slunju od 13. augusta 1941. godine: kako su ustaše izvodile svoje zločine takozvanog čišćenja u ustaničkim područjima:

(Za mladog čitaoca: riječ *čišćenje* čitaj kao *klanje*!)

»...Rad ustaša na čišćenju bio je skoro javan... Čistilo se je u kući, dvorištu, na putu, u prisustvu roditelja, djece ili obratno. Pljačkale su se kuće i imovine ljudi tako, da su se takmičili tko će u bogatiju kuću i bogatijeg očistiti. Prilikom zadnjeg čišćenja, uzimala su se odijela, dolazilo je do svađe između ustaša oko toga. Pijančevalo se, bilo je divljačkih prizora kod čišćenja djeteta u kolijevci, starca, čitave obitelji zajedno, sadističko uživanje u užasnim mučenjima prije konačnog čišćenja. Ovakvi postupci izazivali su i kod čestitih i čeličnih Hrvata negodovanje, čulo se šaputanje: Ovo je sramota za narodnost hrvatsku... Zakopavanje napol živih, ostavljanje nezakopanih ili slabo zakopanih, tako da ih je rodbina, kao i oni što su pobjegli u šumu dolazila gledati...»

— Sve što su radili, radili su pod zaštitom hitlerovskog kukastog krsta — žustro govori Basta. Prevodilac stiže samo djelomično prevoditi osnovnu misao. Ustaše šute. Engleski general jedva zamjetno mijenja boju lica. »Sinteza historije, psihologije i fantazije«, — kaže, a ne bi se moglo precizno kazati na što se odnosi to generalovo shvatanje sinteze. Herenčić se upliće:

— Morate shvatiti da je odgoda neophodna...

— Ja tu nemam što shvatiti — kaže general. Zatim se obraća Basti i Kovačiću: — Moram se konzultirati. Ako se gospoda slažu, molio bih da počekaju u susjednom salonu . . .

NAD ZAHTIJEVA BRZO RAZORUŽANJE

Zamoljeni od savezničkog generala, Milan Basta i Ivan Kovačić Efenka čekali su nastavak pregovora u jednoj od soba uz veliki salon. Obojica su bili začuđeni: što sad saveznički general kuha? Major, kojeg je general poslao za njima, pokušao je započeti razgovor: najprije engleskim, a potom francuskim jezikom. Slabo su se razumjeli. Ono malo gimnazijske francuštine Basti nije osiguravalo osnov za razgovor. A pekarski pomoćnik, komandant 14. divizije, potpukovnik Efenka nije znao ni jednu stranu riječi. Učinilo im se da dugo čekaju. Sekunde odvojenosti od generala i ustaških parlamentaraca činile su im se beskrajno duge, gotovo kao ono vrijeme kad streljački stroj u jurišnom rasporedu kreće u napad, uoči prvog plotuna: to je valjda najteže vrijeme čekanja.

Kad je počeo drugi krug pregovora, oko 15 sati 15. maja, situacija u Pliberku je bila izmijenjena: partizanske snage su bile pojačane. Naime, između 14 i 15 sati stigla je, poslije iscrpljujućeg marša, brigada slavonskih proletera, a s njima i artiljerija 51. divizije. Ulazak proletera u grad prvi je, kroz prozor, opazio komandant 14. divizije:

— Nisu li to naši?

Basti se otelo:

— Naši su, Slavonci! — povikao je razdragano, a onda je s ono malo francuskih riječi počeo engleskom

majoru tumačiti da on i njegov kolega više ne mogu čekati: pregovori moraju biti brzo završeni, jer će njegove jedinice ovo odugovlačenje shvatiti kao ustaško odbijanje ultimatumata i izvest će uraganski napad...

A proleter, kao rijeka, nadolaze i nadolaze.

Na čelu izdužene, djelomično motorizovane kolone, zamjenik komandanta 12. slavonske divizije Rade Knežević Tihi s komandantom i komesarom 12. proleterske brigade majorima Dušanom Ostojićem i Jovanom Kokotom. U brigadnoj kronici (izdanje 1945) zapisano je:

»Pod teškom ratnom spremom koračaju borci. Osušeni usnica i nabreklih očnih kapaka od nespavanja brzo kreću naprijed... Saveznički nas vojnici promatraju s udivljenjem i znatiželjom. Rukuju se s nama i sporazumijevaju rukama. Kratki časovi odmora iskorištavaju se, da popušimo s njima koju cigaretu i da jedni drugima zaželimo dobrodošlicu. Ali mora se dalje. Pred nama je dugačka kamena cesta što savija preko Alpa i vodi prema ustaško-četničkim i njemačkim položajima. Golemi masivi još pokriveni snijegom daju tom kraju svjež i čaroban izgled. Kroz velike borove šume penjemo se na sve veće visine. Put je posut tehnikom, oružjem, topovima, kamionima — sigurni tragovi po kojima slijedimo neprijatelja. U paničnom bijegu sve su pobacali sa sebe. Drugovi se radosno smiju i pokazuju jedan drugome fotografije »friceva«, koje su pobacane po prašnom putu, lupaju nogama šljemove s kukastim krstom — ima ih na stotine razbacanih po cesti. Sjedimo uz rub ceste i odmaramo se. Bataljoni su otišli na zadatak. Čekamo prve hite, ali svud vlada tišina... Naši dijelovi sastali su se kod Pliberka s jedinicama 51. vojvođanske divizije. Neprijatelj nije bio daleko. Svi su tražili da ga se odmah napadne...

Komandant Ješić je izišao pred kolonu. Ljubi se s Tihim, s Ostojićem i Kokotom. Odmah zatim artiljerija i proleterski bataljoni zauzimaju položaje za napad. Potpukovnik Tihi je prihvatio Bastinu poruku.

— Čekat ćemo. Sad se banda ne može izvući...

Komandant Ostojić, zvan Osman, i komandant Ješić zvan Ibro izišli su nadomak čela neprijateljske kolone, koja unezvjereno čeka povratak svojih parlamentaraca. Osman dugo promatra kroz dalekozor. Mrmlja nešto za se, a onda se sjeti Kočićeve rečenice:

— Istrovaio Švabo svijet, ispoganio i prevjerio...

Ibro se smije:

— Vraćeno mu je!

Slavonci su još prolazili kroz Pliberk i cestom uz dvorac, gdje su vođeni pregovori, kad je engleski general pozvao Bastu i Kovačića. U predvorju velikog salona opazili su dvojicu ustaških generala: Servatzy je sjedio odsutna pogleda, zaokupljen crnim mislima, a Banjalučanin Vladimir Metikoš, potpukovnik u karadorđevićevoj vojsci, komandant 6. ustaške divizije, koja je prilikom povlačenja iz Siska sve palila po okolnim selima i nemilosrdno ubijala žene i djecu, hodao je nervozno — tri koraka naprijed, tri natrag. Servatzy i Metikoš su glumili kao da uopće i ne primjećuju oficire JA.

U salonu su od ustaških parlamentaraca bila samo dvojica: general Herenčić (Basta: »Svijetle kose, srednja rasta, debeljuškast četrdeset petogodišnjak«) i Daniel Crljen (Basta: »Crne, prosijede bujne kose, visok i koštunjav, krajnje nervozan, s kapom zgužvanom u rukama, činilo mi se Herenčićev vršnjak«). Engleski general je i ovaj put Basti ponudio mjesto između sebe i Kovačića. Jedan od engleskih oficira je u taj mah prišao generalu i poluglasno ga obavijestio o dolasku partizanske pješadije i artiljerije. General se okrenuo Basti:

— Vi ostajete pri uvjetima kako ste ih iznijeli?

Basta je žustro ponovio:

— Rok za predaju: sat poslije povratka ove ustaške gospode u jedinice. O detaljima ćemo se dogovoriti na licu mjesta.

— To bi bilo sve?

— Mogu još samo da vam kažem kakve su naše namjere sa zarobljenicima. Sve civilno stanovništvo ćemo vratiti kućama. Razoružanu vojsku sprovodimo u zarobljeničke logore. Sve će biti učinjeno kako to određuju međunarodni ugovori. Oficiri i vojnici mogu zadržati najnužniju spremu. Generali zasad mogu zadržati lično naoružanje i svoje posilne.

Trenutak tišine, koja se na ustaške izaslanike svalila kao nepodnošljiv teret.

Basta opet uzima riječ:

— Ako naši uvjeti ne budu prihvaćeni, dakle: ako ustaška vojska i dalje inzistira na nepokoru, smatrat ćemo to kao nastavljanje rata i poslije zvaničnog završetka drugog svjetskog rata. U tom slučaju — to je govorio naslonjen na stol prema Herenčiću — smatrat ćemo vas odmetnicima i više vas neće štititi propisi međunarodnog prava. U tom slučaju — povišuje glas, a blago se naklanja prema savezničkom generalu — likvidiranje odmetničkih bandi će biti potpuno, uz savezničku pomoć.

Engleski general je promrmljao nešto, nejasno, za sebe, ali to mrmljanje se moglo shvatiti kao prihvatanje Bastinog izlaganja. Očito, Herenčić je to tako protumačio, jer je — okrenut Basti — progovorio tihim, slomljenim glasom:

— Gospodine komesaru, sve je tu jasno. I s vašeg stajališta sve je ispravno. Ali mi ne možemo prihvatiti tako tijesan rok predaje...

Crljen je zapamtio kako »General Herenčić izlazi s novim argumentima, tražeći više vremena. Basta je uporan:

— Nemojte, gospodo, suvišno zatezati razgovor. Vi nećete imati nikakvih teškoća za izvršenje predaje, jer mi vrlo dobro znamo da je vaša vojska sita borbe i da jedva čeka da položi oružje.

Engleski general također gubi strpljenje. Saopćuje nam preko tumača da englesko oružje stoji na raspolaganju partizanima i da su nam engleski tenkovi već zatvorili put . . . Tumač se zatim okrenu partizanima:

— Gospodin general pita da li našim saveznicima treba još pomoći u oružju.

Basta uzvraća ljubazno i oholo:

— Zahvaljujem gospodinu generalu na ponudi, ali mislim da za sada neće biti potrebna daljnja pomoć. Ako ustreba, mi ćemo se gospodinu generalu naknadno obratiti . . .

General Herenčić traži da Englezi pošalju komisiju, koja bi imala posredovati kod razoružanja . . . Englez se obrati partizanima:

— Da li naši saveznici žele da pošaljemo komisiju . . .

Basta naglo odbije . . .

General Herenčić na to replicira:

— Ali mi tražimo da engleska komisija ipak bude prisutna.

Englez odsiječe suho:

— Vi nemate što tražiti. To je stvar samo naših saveznika . . .

Još jednom uzimamo riječ, da barem neku koncepciju iščupamo u dramatičnoj borbi za vrijeme:

— ...sat ultimatum ne može prije početi teći nego se mi vratimo našoj koloni, za što nam je potrebno 20 minuta vožnje.

Bio sam uvjeren da će i to biti odbijeno. Začudio sam se kad su na tu jedinu koncesiju pristali. Basta pogleda na sat:

— Dobro. Rok ultimatum počet će teći od 20 minuta. Mi smo gotovi.

Svi smo naglo ustali. Pozdravili smo vojnički i bez riječi požurili k vratima. Generali Metikoš i Servatzy pročitati su nam istinu sa zemljanih lica ...»

Potpukovnici JA su se sa savezničkim generalom oprostili vrlo srdačno, kao stari saborci. General još jednom podsjeća:

— Ustreba li pomoć, javite!

Prevodilac, američki oficir iz anglo-američke misije pri GŠ Slovenije, prati Bastu i Kovačića do izlaza. Kovačića znade otprije: Kaže mu:

— Generalu se smučila ustaška ljigavost. Strašno se uzbudio kad je slušao o njihovim zločinima. I ja sam mu o tome govorio. Kaže: »Otkud im drskost da sad mole milost!«

Zločin nikad nije imao karaktera, kao što zvijer nikad neće stići od nagona do kristalizirane misli. Vraćajući se u malu kuću, u vrtu na rubu ceste Hrust—Pliberk, u privremeni štab pliberškog fronta, gdje su Knežević, Ješić, Tomaž, Opačić, Ostojić i njihovi drugovi iz brigadnih komandi nestrpljivo čekali. Basta je to o zločinu i nagonu govorio Kovačiću. I da će zločinci još jednom sve poduzeti da se, u grupicama ili pojedinačno, izvuku.

— Sve dok se cjelokupna neprijateljska soldateska ne razoruža i u zarobljeničkim kolonama, pod stražama, ne krene u Jugoslaviju, neophodan nam je oprez.

Tihi i hrabri Kovačić, ratnik koji je postao čuven i po svojim kurirskim podvizima (zima 1941. i 1942. godine) i po smionom vođenju Tomšičeve brigade, a kasnije 14. divizije, lirski duh koji »kad ga obuzmu osjećaji bola ili bijesa pred zlom i nepravdom mijenja supstancu i postaje nešto drugo«, smrknuto veli:

— Gadan zadatak: kako svu tu žgadiju sprovesti u Jugoslaviju!

— Zadatak im je bio težak i odgovoran — kaže general Nađ. — Popodne, 15. maja, kad sam bio obaviješten o rezultatima pregovora, o savezničkoj susretljivosti i o čvrstom držanju naše pregovaračke dvojke, shvatio sam svu složenost situacije. Banda će bježati, očito. Ne u kolonama i ne na juriš, nego bespućem preko alpskih visova. Stoga sam od naših drugova tražio da požure s razoružavanjem. Neprijatelju se više nije smjelo dati ni trenutka vremena. Osujetite svaki ustaški manevar, poručio sam drugovima Basti i Tihom. Odgovorio je Basta: banda je očajna, ali baca oružje; možda koji zlikovac i pobjegne, ali je većina generala već pod stražom! Bravo, drugovi. Bili su zaista silni ti naši momci, cvijet oslobodilačke vojske: mladost koja je pokazivala puno herojstvo u posljednjim jurišima; znali su da je rat gotov, ali se nitko nije sustezao od juriša...

IV GLAVA

RAPORT MARŠALU JUGOSLAVIJE

GENERALI IZDAJE

Predaja glavnine ustaško-domobranskih divizija zbijenih na cesti Dravograd—Ravne—Prevalje—Pliberk počela je u 16.30 sati 15. maja 1945. godine. Sunčano popodne. U Generalštabu Jugoslavenske armije izdano je službeno saopćenje: »Likvidirane su posljednje neprijateljske snage u Jugoslaviji«. Vrhovni komandant Maršal Jugoslavije šalje radiogram Kosti Nađu: »... Trupe Treće armije za posljednjih petnaest dana zarobile su oko 100.000 neprijateljskih vojnika i oficira. Za izvojevanje ove pobjede, kao i za brzo, uspješno i potpuno izvršenje postavljenog zadatka, pohvaljujem hrabre trupe naše Treće armije pod komandom general-lajtnanta Koste Nađa, pukovnika Branka Petričevića i pukovnika Vukašina Subotića. Izražavam svoju zahvalnost svima borcima i rukovodiocima jedinica, koje su izvojevale ovu pobjedu i uspješno izvršile postavljeni zadatak...«

Bila je srijeda. »Politika«, koja će u mariborsko područje stići tek za tri dana (saobraćaj još nije bio redovan) objavljuje ratni izvještaj za 15. maja: »Brzim i ener-

gičnim nadiranjem prema gornjem toku reke Drave, naše trupe presekle su otstupnicu ostacima nemačkih i ustaško-četničkih bandi...» U Namesništvu u Beogradu primljen je telegram predsjednika Prezidijuma Vrhovnog sovjeta SSSR-a: čestita »jugoslavenskom narodu ovu pobjedu za postignuće koje je Vaša herojska zemlja pridonijela svoj udio priznat od svih«. Iz San Franciska se vratio jugoslavenski predstavnik na konferenciji Ujedinjenih nacija savezni ministar general-lajtnant Žujović. U Moskvu je otputovao naš novi ambasador u SSSR-u Vladimir Popović. Ministarstvo trgovine je donijelo uredbu o planskoj raspodjeli i potrošnji robe. U Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu u prisustvu generala Dapčevića, Popovića i Gošnjaka i predsjednika narodne vlade federalne Hrvatske dra Vladimira Bakarića održan je koncert horova Prve armije...

Vrlo značajna vijest: »Puštaju se u prodaju šećer, petrolej, šibice i so«.

Novine su pune obavještenja u stilu ove: »Stojša Krbavac. Mi smo živi. Javi se i majki. Sestra Meri.« Ili: »Šneberger Juro i Slavica, Zagreb, Trnje, Trnjanska cesta 114. Cica i ja žive i zdrave. Javi šta je s vama. Katica Popović, Takovska 10, Beograd.«

David Alkalaj, beogradski advokat »moli prijatelje, kojima su njegova žena i braća, pred odvojenje u logor Sajmište, poverili stvari na čuvanje« da mu se jave.

I jedna vijest, važna za naredni period: »javni tužilac Hrvatske Jakov Blažević položio zakletvu«. Dolazio je period u kojem će imati izuzetno mnogo posla, i teškog i delikatnog.

Novinske vijesti još su škrte. Informacije sporo kolaju. Još je vrijeme kad se na prvoj stranici objavljuje ratni izvještaj Generalštaba. — Posljednji je objavljen 16. maja — kaže general Nađ. — Posao ratnika je bio za-

vršen. U mome štabu malo slavlje: za svečanosti nije bilo vremena, bili smo prezauzeti poslovima oko zarobljavanja i zarobljenika. Ipak, stigao sam svojoj Dušanki reći: više nema čekanja, pripremi svadbu! ...

Bojišta su utihnula. Tek tu i tamo pokoji pucanj, najčešće hici samoubojica ili rafali partizanskih izvidnica, koje zaustavljaju zločince — bjegunce, povremeno odjekuju južno od Drave, na prisojima, po šumarcima i puteljcima Karavanki. Ustaški generali Rolf i Dragojlov nemaju hrabrosti da se suoče s pobjednicima: Rolf puca sebi u sljepoočicu, a Dragojlov reže žile na rukama i ispija u Zagrebu pripremljenu kapsulu otrova.

Komentator »Politike« Pečar šalje nekoliko kartica izvještaja svojoj redakciji: »... Likvidacijom glavnine ustaških koljača u Sloveniji, koje je pohvatao general-lajtnant Kosta Nađ, uništen je veći dio ustaških zlikovaca... Mnoge vodeće ličnosti ustaštva su već zatvorene...«

No, ni onda kad su već glavari ustaške vojske pristali da odlože oružje i kad su svojim satnijama, bojnama i zdругovima trebali prenijeti odluku donesenu u štabu engleskog Ekspedicionog korpusa u starom dvorcu kod Pliberka, nije sve išlo lako. Samo je narod, i onaj dio koji je bio zaveden i svojevoljno krenuo na golgotu, i posebno oni koji su bili prisilno otjerani iz svojih domova, konačno odahnuo: mogli su na svoja ognjišta. Vlada Bosne i Hercegovine objavila je 15. maja obavještenje da »će se pobrinuti da se sve te porodice vrate svojim kućama i obezbjediti im da u miru mogu obnavljati svoja napuštena imanja«.

Ustaški generali Ivo Herenčić i Boban nisu 15. maja odložili oružje: bježe. Herenčić je nestao odmah poslije odlaska s pregovora. Ratni stožernik Dubrovnika Ivo Rojnica, koji je također pobjegao, pisao je dvadesetak

godina kasnije u emigraciji, u Argentini kako je Ivo Herenčić »kad mu je bilo priopćeno da vojska ima rok od jednog sata za predaju, nestao, a da vojsci i gomilanom narodu nije objasnio što ih čeka«. Crljen pak piše da je Herenčić, zajedno s njim, došao u kolonu, gdje »ukratko izloži tok razgovora, držanje Engleza, partizanski ultimatum«. Rekao je da se on neće predati, a »najbolje je — predlaže — da general Štancer preuzme zapovjedništvo«.

U onoj krndiji na poljani ispred Hrusta mnoge ustaše na brzinu bacaju uniforme i oblače civilna odijela. »Treba se sakriti«. Crljen vapi: »Usred mozga čekićem tuče nevidljivi sat odbijajući dragocjene sekunde kobnog roka«.

Slavko Štancer je preuzeo komandu.

Starački glas generala, koji je još 1914. godine bio major crno-žute habsburške monarhije, komandant bataljona 25. pukovnije u kojoj je i Josip Broz Tito otišao na ruski front, tmurno odzvanja:

— Prenesite vojsci neka odlaže oružje!

Poslije toga generali su, naoružani pištoljima, u grupama po trojica-četvorica krenuli u privremeni štab Tomšičeve, 7. i 8. vojvođanske i 12. slavonske proleter-ske brigade, u vrtni kućerak uz cestu na raskršću Hrust. Generalsko-pukovnički ešalon su predvodili Slavko Štancer i Ivan Tomašević. Za njima: vitez zločina Tomislav Sertić, predratni emigrant, Anton Nardeli, predratni kraljevski potpukovnik, komandant 8. ustaškog zdruga (poznat po naređenju: »Ono što ima dvije noge, ne dovedite, ali dovedite sve što hoda na četiri noge!«), njegov kolega iz kraljevske vojske Vladimir Metikoš, komandant 6. ustaške divizije, Mirko Gregorić, komandant Mostara, Zagreba i 1. divizije poglavnikovog »Tjelesnog zdruga«, Bjelovarac Bogdan Majetić, šef sudbenog odjela u endehaškom generalštabu general Mirko Vučković...

Basta i Kovačić su sve zarobljene generale i više oficire smjestili u zasebnu sobu. Okupljajući se tu, neki su bili šutljivi i potišteni, a neki su se vladali gotovo infantilno: kao da se ništa nije dogodilo, neko eto samo sitnica — skinut će epolete jedne, a staviti epolete druge vojske. To je vjerovao Štancer. O tome je govorio Tomašević: kao da će se ponoviti 1918. godina. Tomašević se čak smije:

— Služio sam, i to s ocjenama: izvrstan, i Franju Josipa i srpske kraljeve i regente, pa ću, kao profesionalni vojnik zatrebati i novoj vlasti.

Major Ostojić, komandant 12. proleterske brigade, tiho, gotovo bez žaoke zlobe u glasu, primjećuje:

— Zar niste, generale, imali priliku da ranije pređete na našu stranu? Maršal Jugoslavije je češće pozivao ...

Tomašević odmahuje rukom:

— Ta to je apsurdno! Bio sam pod zakletvom. Ja sam uvijek bio vjeran zakletvi: dok vojska u kojoj sam služio ne bi kapitulirala, i ona 1918. godine i ona 1941 ...

Potpukovnik Basta je bio sretan zbog sretnog ishoda pregovora, ali ujedno i zabrinut:

»Moje drugove i mene je mučio problem: kako svu tu masu zarobljenika postrojiti i sprovesti u Jugoslaviju! Bezbroj ih je u raznim uniformama, sa činovima i bez činova, golema je masa civila, cesta prenatrpana kamionima i seljačkim kolima, djeca cvile ... A pada noć. Šume oko nas. Znamo: mnogi će bježati, a mi nismo u stanju da ih zaustavimo. Posebno me mučilo što sam znao da će onaj najcrnji ološ napustiti kolonu i nestati u tmini ...«

Jedna vijest, primljena u partizanskom štabu kasno uveče 15. maja, posebno je uznemirila Bastu i ostale ofi-

cire Treće armije zatečene u Hrustu. Vijest je radiogramom poslao vršilac dužnosti načelnika 51. divizije major Akrap: »U pravcu granice prema Pliberku nastupa kompletna 'Vražja divizija' odlučna da oružje položi samo pred Englezima...«

Kasnije se pokazalo da je vijest bila lažna. Naime, otkriveno je da je vršilac dužnosti načelnika 51. divizije bio neprijateljski špijun, nekad kapetan u kraljevoj gardi, kasnije ustaški major. Ali Basta i njegovi drugovi to veče 15. maja nisu mogli znati. Kalkuliraju: ako njemačka divizija uistinu nastupa s juga, zarobljeničku kolonu neće moći vraćati preko Poljane i Prevalja. Druga mogućnost: svu tu kolonu, dugačku više od 30 kilometara, izvući preko Pliberka, na austrijski teritorij i cestom nezakrčenom odbačenom tehnikom — pravac Pliberk, Lipica, Labot, Dravograd — provesti u zarobljeničke logore. Basta se zalaže za drugu varijantu:

— Tokom noći svi će preći na austrijsku teritoriju, marširat će uz samu granicu i teško će zapaziti da se zaobilaznim putem vraćaju u Jugoslaviju!

Zamjenik komandanta 12. divizije Rade Knežević Tihi, zabrinut kao i Basta, prihvaća taj prijedlog. Zove majora Ostojića:

— Osiguraj sa svojom brigadom pratnju zarobljenicima!

Dvadesetak generala i viših ustaških oficira Basta je povjerio na čuvanje komandantu 8. vojvođanske brigade Gliši Opačiću i komesaru 7. brigade Miroslavu Demiroviću Belom: trebali su krenuti natrag, preko Poljane i Prevalja, u kamionima. Za pratnju je određena grupa iskusnijih, dobro naoružanih boraca 8. brigade.

Kamioni su krenuli oko 20 sati. Nepuna četiri sata kasnije stigli su — natrag: cestom koja je bila zakrčena

odbačenom tehnikom, gusto natiskanim zarobljenicima i zbjegom, nitko se nije mogao voziti. »Nije bilo druge — kaže Basta: — morali smo i generale poslati preko Labota. Sad ih je na put krenulo još desetak: oni koje smo pronašli tokom kasne večeri i noći. S kamionima sam poslao i jednog motociklistu: trebao ih je slijediti do prelaska granice, a onda da se vrati. On je stigao u cik zore: umoran, ali sretan. Cesta kojom su išli bila je čista. Kamioni s generalima već su bili na putu u štab druga Nađa, za Maribor, a i tridesetkilometarska kolona je već svojim čelnim dijelom prešla na desnu obalu Drave, u Jugoslaviju...«

Prije podne 16. maja ustaška generalska svita je bila u Mariboru. Nađ ih je vidio oko podne:

— Zanimala me ta četa zarobljenih generala, pa sam htio da s njima malo razgovaram. Naredio sam da ih privedu u armijski štab. Kad sam izašao u dvorište našeg štaba, imao sam šta i vidjeti: jedan naš oficir, postrojio generale i komanduje:

— Četa naprijed marš, četa stoj! — Pa opet: — Četa naprijed, četa stoj...

A generali remački poslušni.

Pitam ih: kad su čuli za kapitulaciju, zašto su se tako dugo borili, zašto su izbjegavali predaju. Kažu, i to njih nekoliko odjednom: tako im je naredio poglavnik. U toj grupi bio je i Sudar, zarobljen nekoliko dana ranije. On je bio najdrskiji, a meni se činilo i najopasniji, pa sam zbog toga — uz odobrenje Vrhovnog komandanta — naredio da se njemu najprije sudi: sudio mu je sud Treće armije. Presuda mu je izrečena početkom juna 1945. godine u Mariboru...

MUČNI HUMOR GENERALA PEKA

Tek što su ustaške glavešine u kamionima otpremljeni prema Dravogradu, u štab grupe brigada u Hrustu počeli su stizati emisari posljednje neprijateljske nepredane vojske — vojvode i barjaktari crnogorski, Đurišićevih četnika. Oni su se nadali da će se preko granice izvući zajedno sa stotinjak hiljada ustaša. Njih je bilo mnogo manje — po nekim njihovim podacima oko osam hiljada, po našim izvještajima oko 6000—7000. Nisu znali za tok i završetak ustaških pregovora, niti su — čini se — shvatili da partizani razoružavaju ustašku grupaciju. Četnici su se probili u dvjema grupama: preko Črne i Mežica išlo ih je više, a preko Slovenj Gradeca i Ravna nešto manje. Kasno uveče 15. maja okupile su se sve vojne i političke ličnosti crnogorskih četnika. Bili su uvjereni — vjerovatno zbog nekoliko tenkova s engleskim oznakama — da su izbili pred anglo-američki front. U šumarku, nedaleko od partizanskog štaba, bila su sedmorica na okupu: glavni ideolog četništva, nikšićki nacistički publicist dr Dušan Krivokapić, komandant razbijene četničke vojske, bivši pješadijski major, od Draže unapređen za pukovnika Vaso Vukčević, te bivši gimnazijski direktor i bivši senator Velimir Jojić iz Berana, pa mladi beranski sudac Milorad Jojić, koji se »proslavio« u suđenjima partizanskim porodicama (dao je strijeljati partizanske majke i djecu) u Kolašinu, dr Vukota Dedović, predsjednik kvislinške općine u Cetinju dr Nikola Jergović i vazduhoplovni poručnik Bogdan Krivokapić, komandant druge, manje četničke grupacije. S njima je bila i jedna djevojka. Pukovnik Vukčević joj je predao pismo u nezalijepljenoj omotnici: trebalo je da to preda savezničkom komandantu. Pismo je bilo napisano na francuskom jeziku: molba upućena savezničkom koman-

dantu da »pruži politički azil jugoslavenskoj vojsci u otadžbini iz Crne Gore, Boke i Starog Rasa do našeg skorog povratka u otadžbinu«.

Umjesto u saveznički štab, kurirka četničke komande stigla je u štab potpukovnika Milana Baste. Ušla je u štab — sjeća se Basta — odjevena u đачku kutu, blijeda i uplašena. Nije joj bilo ni dvadeset godina. »Ona je prosto izronila iz zarobljeničke ustaške gomile i nosi, kaže, pismo četničke komande. Govori francuski, škrtο: očito naučena fraza. Pročitao sam pismo i nasmijao se:

— Vidi vraga, zar su tu i četnici!

Djevojka je protrnula, kad je shvatila da nisam stranac, nego partizan. Odjednom je skočila prema ulaznim vratima i nestala u tmini. Više je nismo vidjeli . . .«

Kuriri su se razletjeli na sve strane u potrazi za kurirkom-gimnazijalkom, ali je nisu našli. Umjesto djevojke, u štab su doveli dvojicu od onih koji su tu djevojku s pismom slali na pregovore. Stari, prestrašeni senator Velimir Jojić i uščuvani, krupni dr Nikola Jergović. Basta ih je obojicu zadržao u štabu, a tek u osvit krenuli su s pratnjom k svojoj grupi. Bili su silno prestrašeni. Gomila bez ikakvog reda. S njima je bila i grupa izbjeglica. Neke djevojke plaču: na silu su otjerane, kažu. Ostatak Đurišićevih koljača šutljivo odbacuje oružje. — Bilo je tu i smiješnih scena — kaže general Nađ. — Četnici su na brzinu šišali brade i svoje duge kikaste kose. U jednom su šumarku naši borci, pričali su mi kasnije, našli gomile kose . . .

Četnici su razoružavani pod nadzorom zamjenika komesara 7. vojvođanske brigade Dušana Sekića Šace. Ošišani četnici su se okupili oko Šace i svog ideologa senatora Jojića, koji im je tronutim glasom objasnio:

— Rat je izgubljen. Izlaza nema. Moramo disciplinovano i mirno primiti ovaj poraz i poći u zarobljeništvo...

Dok su četnici odlagali oružje i svrstavali se u zarobljeničku kolonu, tamo je stigao i komandant 8. vojvođanske Dalmatinac Glišo Opačić. Srdito je prigovorio jednoj grupi:

— A što ste, zlojdi, do sad čekali, što se ne predaste kad je za predaju bilo vrijeme?

Jedan od njih je kočoperno objasnio da se nisu imali kome predati. Glišu je to još više raspalilo. Škripi zubima:

— A imali ste kome služiti, jado jadeća...

Zarobljenicima je, kad su već odložili oružje, govorio partijski rukovodilac Šaco. Poslije njegovog govora kolona je krenula u zarobljeništvo: natrag na Poljanu, pa preko Ravna u Dravograd i odatle u Maribor. Narod, koji je bio sa četničkom vojskom, upućen je svojim kućama, u Crnu Goru.

Za tom kolonom u Maribor je krenuo i komesar 51. divizije Milan Basta. S njim su bila i trojica iz četničke komande — Vukčević, Jojić i Jergović. Ostali rukovodioci četništva strpani su u kamione i upućeni u štab Treće armije.

— Kad su stigli, kod mene je u štabu bio i komandant Prve armije general-lajtnant Peko Dapčević. Mi smo se upravo spremali u Celje: bilo je odlučeno da tamo premjestimo armijski štab. Peko se obradovao kad su nam javili da je zarobljen čitav Nacionalni komitet crnogorskih četnika. Naredio sam da ih sve uvedu. Bilo ih je šest ili sedam. Peku su svi znali. On se uozbiljio, kaže im:

— Eto, ljudi, zle ste sreće. Da sam vas ja zarobio, mogli bismo se nekako i nagoditi. Ali vi baš navalili k ovom Mađaru, i sad vas čekaju crni dani. Loše ćete se kod Mađara provesti...

Oni su se zgledavali i nisu znali šta da kažu. Jedan od njih, predratni major, kojeg je Peko znao još od prije rata, htjede nešto prisnije reći Peku, ali ovaj ga preteče:

— E, moj majore, lijepo sam ja tebi govorio da ideš s nama. Vidiš da su ovi prema tebi bili nepravlični. Najprije: dogurao si samo do pukovnika, a kod mene si mogao biti i general. Drugo: bio bi pobjednik, a sad će ti ovaj nepopustljivi Mađar suditi.

Još neko vrijeme se s njima šegačio, a kad su počeli preklinjati i tražiti milost, zgadili su nam se, pa smo naredili da ih odvedu... Tjedan-dva kasnije svima njima je sudio vojni sud Treće armije. Zajedno s njima suđeno je i zloglasnom Sudaru. U Mariboru su osuđeni na smrt strijeljanjem...

Nekako u isto vrijeme kad su se predavali četnici, borci 7. i 8. vojvođanske brigade su u grmlju uhvatili još dvojicu ustaških generala. Patrola je najprije naletjela na Servatzyja. Odmah su ga odveli u Bastin štab. Basta pamti kako ga je »onako visokog i elegantnog odmah prepoznao: sudjelovao je u pregovaračkoj delegaciji kod engleskog generala... Inače, o njemu sam ja sve znao još 1942. godine, jer je bio komandant ustaša u Lici. Imao sam s njim i jedan neobičan telefonski razgovor u proljeće 1943. godine. Tada je brigada, 3. lička, u kojoj sam bio komesar, u mjestima između Vrhovina i Perušića zarobila oko 600 domobrana. Ja sam u željezničkoj stanici Lešće ispitivao bojnika Bumbera. Uto je zazvonio telefon. Javljao se general Servatzy. Znao je za naš napad, ali nije ni slutio da smo tako brzo likvidirali

njihova uporišta. Povjerovao je, kad sam se javio na telefon, da govori bojnič Ivan Bumber. Traži:

— Drž' se, Ivane, poslat ću ti pomoć!

Nešto kasnije ponovo se javio: da će najkasnije za jedan sat poslati lovačku bojnu iz Perušića. Ja sam tada počeo da se smijem. On je zavikao:

— Šta je to, što se dešava, Ivane?

— Nema Ivana, a uskoro ni tebe neće biti — rekoh i predstavih se. General je nešto zaprepašteno mumljao, a ja sam mu obećao da ćemo s našim brigadama za koji dan provaliti i u Gospić...

Ujutro 16. maja podsjetio sam ga na taj razgovor. Bio je iznenađen:

— Znači, vi ste bili u Lešću!

Bio je prokušani ustaša, odavno u Pavelićevoj službi. Neko vrijeme je prije rata u Rijeci držao glavne kanele za ubacivanje ustaške propagande u Jugoslaviju, a kasnije je bio šef logora u Janka Pusti. Posljednja ratna dužnost: veliki župan Zagrebačke gore i Prigorja. Nije cmizdrio i nije molio za milost. Jednostavno nam je govorio:

— Sve smo izgubili. Ratna sreća je na vašoj strani. Ipak, moram priznati: izgubili smo rat od boljeg protivnika — tada se obratio direktno meni. Skinuo je pištolj i pruža mi ga: — Vi ste pobjednik, i ovo vama pripada...

Još sam razgovarao sa Servatzyjem, kad su mi javili da je uhvaćen i general Artur Gustović. Smjestili su ga samoga u jednu prostoriju. Tu sam ga i posjetio. Skočio je kad uđoh. Šutljivo sam ga promatrao: bezbojna, hladna, poslušna fizionomija. Čovjek bez karaktera. Jedan od boraca me obavijestio da je na cesti, nedaleko od

štaba, Gustovićeve ljubavnica: čeka u crnoj limuzini. Gustović je molio da je poštedimo. Plavuša, mlađa od dvadeset godina, prestrašeno je duhturila kad sam otvorio vrata kola:

— Izlazi, rekoš. Nitko ti ništa neće. U kolonu, i marš kući, budaletino nemoralna...

A Gustovića i Servatzyja sam, kao i ostale generale, poslao u Maribor, generalu Nađu...

Ceste prema Mariboru su bile krcate zarobljeničkim kolonama, koje su se izdužile gotovo stotinjak kilometara. U tim kolonama je bilo i Nijemaca, i ustaša, i četnika... Sve boje zločina. Bilo je i vlasovaca. Mnogi su se bili presvukli u civilna odijela: htjeli su tako prikriti istinu o sebi. Otkriveni su kasnije u zarobljeničkim logorima. Oni koji su bili na popisu ratnih zločinaca su osuđeni; oni s manjim zlodjelima poslani su na robiju.

Jedan od zarobljeničkih logora bio je u mjestu Škofja Loka, na sektoru Drapšinove armije. U tom su logoru uglavnom bile civilne izbjeglice. Partizanski obavještajci su danima »češljali« logor i izvlačili zločince. Potpukovnik Toplak je u tome logoru prepoznao prvog komandanta ustaškog bataljona u Gospiću, najpoznatijeg koljača Jadovna Rudu Rica. Toplak mu je odmah stavio lisice na ruke. Koljač je molećivo cvilio:

— A što mene nevinog, druže?

Nikola Sekulić Bunko, koji se također tu zatekao, pita:

— Otkud si, što si bježao?

Ric plače:

— Moj dragi druže, luda glava, ništa nisam znao. Bio sam učitelj kod Zagreba. Kažu: bježi, oni — misle na vas — sve odreda kolju. Tako me prevarili i, eto me nevoljna sada ovdje...

Toplak ga je mrko mjerio:

— Ne melji, Rudo Ric!

Ustaša tada živnu:

— E, kad me znaš, sad sam spašen. Ta čim mi znaš ime, znaš i da sam pošten čovjek...

— Baš si pogodio! — nasmijao se potpukovnik Toplak.

Tako su, tih majskih dana, mnogi bili otkriveni.

A u Austriji je otkrivena i kompletna Pavelićeva vlada, s predsjednikom dr Mandićem na čelu.

PRESUDE

Zarobljeničke kolone, koje se nije moglo smjestiti u brojnim logorima osnovanim na teritoriji Slovenije, nekoliko su dana na maršu — ovaj put prema istoku. Zločin je bježao na zapad, ali je zaustavljen na sjeverozapadnim graničnim sutjeskama. Najprije oružje odlažu njemačke armije. Prvi je u zoni Ilirske Bistrice kapitulirao Devedeset sedmi armijski korpus — 7. maja. Dva-tri dana kasnije, između Krškog, Zidanog Mosta i Celja oružje (pod pritiskom pobjedničkog oružja) odlaže nekoliko njemačkih divizija. Zatim kapitulira u zoni Šmarja pri Jelšah general Ludwiger sa svojim divizijama. Posljednja njemačka grupacija u Jugoslaviji tučena je 14. maja na putu Šoštanj—Črna—Mežica—Pliberk. Korpus vlasovaca, poslije njihovih žestokih juriša na dravogradske mostove, isječen je i zarobljen 14. maja. Svih tih dana, od 9. do 15. maja zarobljavane su i ustaško-domobranske i manje četničke grupacije: sve u izravnim okršajima, kad su bile prisiljene na predaju. Glavnina usta-

ške vojske razoružana je po podne 15. maja. Posljednji su oružje odložili crnogorski nacionalisti ujutro 16. maja.

Na teritoriji Slovenije nalaze se jedinice armija Pe-ka Dapčevića, Koče Popovića, Petra Drapšina i Koste Nađa. Tu su i samostalne snage Glavnog štaba Slovenije. Osim toga, tu su i knojevske jedinice. Naše trupe su na trščanskom području i u Austriji. Štab Nađeve armije bio je do 17. maja u Mariboru, a tada je premješten u Celje. Taj je štab radio izuzetno harmonično, samo — stoji u jednoj partijskoj ocjeni — »komesar sa svojim stavovima strši«. Komandant armije imao je osobinu dobrog rukovodioca: da od svakoga dobije najviše. — Važno je bilo dati ljudima pravo na inicijativu. Omogućiti im da dadu sve od sebe. I starješinama i borcima. Pri tome: biti što češće s borcima. Imao sam običaj — kaže Nađ — da sam predajem ordene najboljima. Ponekad bih pred postrojenim četveroredima brigada pitao: imaju li oni kakav prijedlog, misle li da je netko pre-skočen, a zavređuje orden. Jednom, sjećam se, kad sam to upitao, iz stotinu grla je odjeknulo:

— Patka, Patka!

Odmah sam shvatio da je to nadimak nekoga borca. I odjednom su iz stroja izgurati preda me nisku, simpatičnu djevojku. Lice joj od stidljivosti bukti. UšepRTLjalo se. Netko objašnjava da je sedam puta tokom borbe pre-plivavala Dravu i izvukla sedam teških ranjenika. Prik-ačio sam joj na bluzu Orden za hrabrost . . .

U štabu Treće armije 16. i 17. maja, uoči pokreta, na-lazio se i komandant Prve armije general-lajtnant Peko Dapčević. Oba generala, Dapčević i Nađ, traže popis svih zarobljenih starješina. Njihovi obavještajci obilaze lo-gore: među civilima traže presvučene ustaše. Nađ inzi-stira:

— Tražite Pavelićeve ministre. Negdje su se sakrili!

Ministri kao da su propali u zemlju. Nije ih bilo ni u jednom logoru. Od zarobljenih ustaških generala i civila saznalo se o Pavelićevom bijegu, a i o bijegu vlade: oni su Zagreb napustili prije ustaške vojske, najprije Pavelić, zatim u zasebnoj grupi vlada s predsjednikom Nikolom Mandićem i dvojicom doglavnika — Adamagom Mešićem i dr Milom Budakom. Načelnik obavještajnog odjeljenja štaba Treće armije Aleksandar Bakić Baca je sve prikupljene podatke pomno sredio i izvijestio Nađa. General je tražio da se još jednom pažljivo pregledaju svi zarobljenički logori. Ujedno da se vidi i kod savezničkih komandi, nisu li možda oni zarobili ustašku vladu.

Vladu su upravo tada pronašli i zarobili, ali ne jedinice Treće armije. Ustašku vladu su otkrili oficiri Četvrte armije. I to 16. maja, na cesti, nešto zapadnije od Celovca, u zoni u kojoj su bile male snage Jugoslavenske armije: samo nešto koruških partizana i motorizovana kolona nekompletne brigade Četvrte armije — one snage koje su istovremeno s prethodnicom engleskog Ekspedicionog korpusa ušle u Celovec. Pred podne 16. maja sa zapada se iz Tolmina u Celovec kretala manja auto-kolona Četvrte armije. U prvim kolima je bio komesar armije pukovnik Boško Šiljegović. S njim u kolima bio je i potpukovnik Simo Dubajić. Žurilo im se i postali su nervozni kad su na cesti naletjeli na kolonu osobnih automobila. Cesta je bila zakrčena i komesar Četvrte armije nije mogao proći. Šiljegović se ljutio:

— Otkud sad ovi, tko li su?

Potpukovnik Dubajić je izišao iz kola i trenutak-dva promatrao čudne automobile. Učinili su mu se vrlo sumnjivim. Predložio je komesaru armije:

— Da vidimo otkud ovi!

Izišao je na čelo automobilske kolone i stao nasred ceste s pištoljem u ruci. Uza nj su bili pratioci. Dubajić je u prvim kolima prepoznao doglavnika Ademagu Mešića. Odmah je shvatio da su u koloni ustaške glavešine. Ponadao se da je tu možda i sam Pavelić. Potpukovnik Dubajić je doglavniku Mešiću naredio da iziđe iz kola. Na rubu ceste ga je žustro ispitivao. Doglavnik priznaje da se povlači zajedno s većinom ministara, da je cijela ta kolona krenula prije desetak dana iz Zagreba, da su konačno uspjeli preći granicu i da su sad »na savezničkom teritoriju i nakanili su da se još tijekom dana predaju saveznicima«. Dubajić se narogušio:

— Mislite li vi da sam ja Titov oficir, ili Englez?

Mešić se lukavo smijulji:

— Zna se, gospodine. Ali također se zna da je s Englezima sve dogovoreno da nas prihvate. Mi smo politički emigranti...

U koloni štaba Četvrte armije, iza Šiljegovićevih kola, išla je i veća grupa novozelandskih oficira iz Ekspedicionog korpusa. Jedan od tih oficira je prišao Dubajiću i doglavniku Mešiću. Od Dubajića je saznao da je cestu zakrčila automobilska kolona vlade takozvane endehaške, kvislinške države:

— Sve su to ližituri Adolfa Hitlera! — povišenim je glasom objašnjavao potpukovnik Dubajić.

— Titov oficir nas teško i nepravično optužuje — požalio se Mešić. — Mi ćemo vam se svi predati. Mi nismo vojnici. Mi smo sad politički emigranti i po međunarodnom pravu tražimo azil...

— Oho-ho! — pljesnuo je rukama visoki, mladoliki Novozelandačin. — Do juče služite Hitleru, a danas: molim azil...

Obrađovan takvom reakcijom savezničkog oficira, Dubajić je Novozelandčane zamolio da im pomognu. U razgovor se uključio i komesar Šiljegović. Nabrojio je nekoliko najstrašnijih zločina ustaštva:

— I sad će nam pobjeći, ako nam ne pomognete. Naše snage su, kao što znate, dosta udaljene i dok ih prikupimo i zarobimo ove zločince, bit će kasno.

Grupa novozelandskih oficira, uza sve trzavice koje su imali s partizanima u Trstu, bila je oduševljena Titovom vojskom. Najstariji među njima je vojnički pozdravio pukovnika Šiljegovića:

— Bit će nam čast da vam učinimo uslugu.

I tada počinje izvlačenje iz automobila i razoružavanje ustaških ministara s pratnjom. Sav taj posao obavljaju dvojica Titovih viših oficira, njihovi kuriri i veća grupa Novozelandčana. Svi zarobljenici su smješteni u zgradi obližnje škole. Brigu nad zarobljenicima preuzeli su saveznici. Njihov komandant je dao riječ Šiljegoviću:

— Čuvat ćemo ih dok ne dođete po njih.

Nekoliko dana kasnije, kad je Šiljegović poslao kamione (i pratnju) po zarobljenu vladu, saveznici su zarobljenike predali bez i najmanjeg incidenta. Kolona je odmah upućena u Zagreb. Obavještajci su još u Sloveniji iz zarobljeničke grupe izdvojili one za koje je već bilo utvrđeno da su ratni zločinci. Oni su uz posebnu pratnju dopraćeni u Zagreb 25. maja. Novine su dva dana kasnije objavile službeno saopćenje:

»Ovih dana uhvaćeni su i nalaze se u zatvoru poznati ustaški koljači i razbojnici Nikola Mandić, predsjednik Pavelićeve vlade, doglavljenik Ademaga Mešić, doglavljenik dr Mile Budak, general-poručnik Lavoslav Milić, zamjenik ministra domobranstva, general-major Viktor Prebeg, dr Pavao Canki, ministar pravosuđa, dr Julije Makanec, mi-

nistar prosvjete, Marko Lovaković, šef kabineta ministra ruda, dr Ferdo Čačić, državni tajnik u ministarstvu trgovine, admiral Nikola Štajnfel, posljednji ministar oružanih snaga, pukovnik Adolf Tudor, pukovnik Juco Rukavina, dr Bruno Nardeli, tajnik ministarstva unutrašnjih poslova, Aleksandar Benak stariji, poslanik na strani i Aleksandar Benak mlađi, savjetnik ministarstva unutrašnjih poslova ...»

Novine objavljuju i fotografije zarobljenih zvaničnika države izdaje. Dr Budak, pisac koji će iz patrijarhalne lirike otići u strvinarstvo (poznati su njegovi govori iz 1941. godine: pozivi na klanje i na nacističko izvivljanje), izjavljuje novinarima:

— Osobno nisam sudjelovao u klanjima. Svaki sud mora priznati moju nevinost.

Jedan od novinara mu citira govore. »Srbe na vrbe!«, i slično. Doglavnik krije oči:

— To su riječi, gospodo. Samo riječi. Sad to zvuči zaista strašno, ali ja tako nisam mislio. Ja nisam klao ...

Slično su reagirali i ostali ministri i ministarski savjetnici endehaške vlade: priznaju zločin, ali peru ruke, jer »to su učinili Luburić i vojska«.

Uskoro poslije zarobljavanja bilo je i suđenje.

Doglavnik Budak, predsjednik Mandić i ostali iz te grupe nisu preživjeli četrdeset i petu godinu. Na žalost, neki od njih su — s Pavelićem i Artukovićem — pobjegli iz Jugoslavije i nikad nisu izvedeni pred sud.

Većini iz Budakove ministarske grupe suđeno je već početkom lipnja. Vojni sud Druge armije, kojom je u ono vrijeme komandovao Ivan Gošnjak, obavijestio je 6. juna javnost da je upravo održana glavna rasprava protiv veleizdajnika i ratnih zločinaca i da su izrečene osude:

- Ustaški doglavnik Mile Budak,
- ustaški pukovnik Juco Rukavina,
- ustaški predsjednik prijekog suda Ivan Vignjević

kažnjavaju se kaznom smrti vješanjem, trajnim gubitkom građanskih prava i konfiskacijom imovine;

- dr Nikola Mandić, predsjednik ustaške vlade,
- dr Julije Makanec, ministar ustaške vlade,
- Nikola Steinfel, ministar ustaške vlade,
- dr Pavao Canki, ministar ustaške vlade

osuđeni su na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak građanskih prava i konfiskaciju imovine;

- Ademaga Mešić, ustaški doglavnik na kaznu doživotne robije;

- Lavoslav Milić, domobranski intendantski general-poručnik na dvadeset godina robije;

- dr Bruno Nardelli, ustaški guverner Dalmacije, na dvadeset godina robije.

»Presuda je izvršena« — obavijestio je sud.

Tri mjeseca kasnije, 13. septembra, pred vojnim vijećem Vrhovnog suda Jugoslavenske armije, kojemu je predsjedao pukovnik dr Josip Hrnčević, sudilo se šesnaestorici u dravogradsko-pliberškom području zarobljenih generala, trinaestorici pukovnika i petorici potpukovnika:

- Na kaznu smrti su osuđeni Artur Gustović, Đuro Grujić, Mirko Gregorić, Tomislav Sertić, Slavko Skoliber, Julije Fritz, Milan Tomašević, Vladimir Metikoš, Ivan Markulj, Franjo Džal, Vladimir Majer, Miroslav Sacher, Muhamed Kromić, Bogdan Majetić, Ivan Severović, Antun Nardelli i Josip Šolc;

○ na dvadesetogodišnju robiju su osuđeni: Zvonimir Stimaković, Zlatko Šintiћ, Hinko Hubl, Miće Mićić;

○ na petnaestogodišnju robiju: Nikola Mikec, Dragutin Mesić, Petar Sabljak, Dragutin Čanić, Zvonimir Jakšić i Rudolf Setz;

○ na pet godina robije: Romuald Manola i Ivan Kurelac;

○ na tri godine robije: Antun Puk, Anđelko Grabrić i Rudolf Lukanec;

○ jedan od optuženih je oslobođen.

Eto, time bi bio zaključen ovaj raport o slomu nacističkih vojski u Jugoslaviji, o posljednjim bojama drugog svjetskog rata u Evropi, o ljudima koji su taj rat dobili i ponešto o onima koji su ga izgubili.

Tako je o tome govorio čovjek, koji je komandovao snagama pobjede, general armije Kosta Nađ.

Dva tjedna nakon završetka neprijateljstva, kad su već svi zločinci bili popisani, i svi zarobljenici u novostvorenim logorima, pobjedničke trupe posjetio je Vrhovni komandant, Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito.

PONOVLJENO ODLIKOVANJE

Nađev štab je 17. maja preselio u Celje i smjestio se u hotelu, na centralnom celjskom trgu. Desetak dana kasnije komandant Treće armije je obaviješten da će Celje posjetiti Vrhovni komandant, koji se od 21. maja nalazio u Zagrebu, a zatim (od 26. maja) u Ljubljani. Nađ i civilna rukovodstva Celja su se dva dana pripremali za doček najdražeg gosta. Tito je 27. maja govorio na mitingu u Ljubljani (»Jugoslavija, čiji su narodi dali

milijon i sedamsto hiljada žrtava u ovom ratu, dostojanstveno će braniti svoje tekovine i pravo da njeni narodi žive u okviru njenih granica.«), zatim je posjetio vojnu bolnicu na Bledu, primio delegacije Trsta, Slovenskog primorja i Koruške, bio je u Kamniku i u Drapšinovom štabu, razgovarao je sa slovenskim književnicima, likovnim umjetnicima i predstavnicima antifašističkih organizacija... A u Celje je stigao posljednjeg dana u maju. Pet dana ranije general Nađ je imao neobično slavlje: u prisustvu stotinjak zvanica u velikoj dvorani celjskog hotela vjenčao se (slavio je, zapravo, bez vjenčanja) s kapetanom I klase, rukovodiocem skojevske organizacije Treće armije Dušankom Jovičić. Nađ je svog lijepog kapetana želio predstaviti Maršalu Jugoslavije, ali je ona jogunasto iz štaba pobjegla u grupu boraca i rukovodilaca skupljenih na trgu:

— Bila bih najsretnija da pozdravim druga Tita. Ali neću da me upozna samo zato što sam tvoja žena!

Vrhovnog komandanta su u Celje dopratili najviši politički rukovodioci Slovenije. A s njim su bila i dva Nađeva prijatelja, dvojica iz istog bataljona španskih interbrigadista — komandant Prve armije Peko Dapčević i komandant Glavnog štaba Slovenije Dušan Kveder.

Ispred armijskog štaba bio je postrojen Nađev Prateći bataljon. Nađ je na bluzi imao na lijevoj strani staru »Spomenicu 1941.« a na desnoj najveće partizansko odlikovanje — Partizansku zvijezdu I reda. Bio je utegnuto običnim vojničkim opsačem, s pištoljem.

Vrhovni komandant je iz kola izišao neobično raspoložen. — Možda ni sam nikad nisam u životu bio raspoloženiji — kaže Nađ. — Ta trebao sam svom Vrhovnom komandantu predati najljepši raport: izvještaj o potpunoj pobjedi...

Primivši raport i sažeti izvještaj komandanta Treće armije, Maršal je izvršio smotru Pratećeg bataljona, a onda krenuo u štab kroz špalir boraca i oficira. Pratili su ga generali Nađ i Dapčević. Masa je sve vrijeme klicala: Tito, Tito! On se smješka raspoloženo, otpozdravlja... U jednom trenutku zastaje, pa kaže svojim generalima Peki i Kosti:

— Ovako mršavi, nikad nećete postati maršali!

I sva trojica se od srca smiju.

Pred grupom štapskih oficira general Peko je zaustavio Maršala:

— Druže Stari, evo naše snahe! — i pokazao je na kapetana Dušanku Jovičić. A ona, zarumenjena, pokušava da se sakrije iza armijskog načelnika Vukašina Subotića. Kasnije će reći:

»Najradije bih bila u zemlju propala od stida. A Peko kao i uvijek dječaćki nesuspregnut, bocka te bocka, i smije se, kaže: vidi je, stidi se, druže Tito! Bila sam sretna što vidim Maršala, ali koješta bih pregorila da se nisam našla u onako neugodnoj situaciji...«

— Kosta je u armiji izabrao najljepšu! — govori i dalje komandant Peko. A drug Tito zastaje, pruža ruku stidljivom kapetanu:

— Bravo, Kosta. Zaista si pravu izabrao! — zatim ozbiljnim glasom govori Dušanki: — Rekli su mi da ti je SKOJ izvrstan!

Stajala je ukipljeno, u stavu mirno, i ni riječi nije smogla da išta kaže Vrhovnom komandantu. Opustila se tek trenutak kasnije kad se Tito okrenuo prema komandantu Prve armije:

— Vidiš, Kosta je to odmah riješio: pobijedio i oženio se. A ti još tražiš, još bi momkovao...

Tad su krenuli u štab. Dušanka je ustuknula dva koraka, u masu. Tito je to zamijetio krajičkom oka:

— Red je da pođeš s mužem i s nama!

»U štabu smo druga Tita detaljno informirali o posljednjim borbama. Njegovo lice, dotad svijetlo i nasmi-jano, polako se prelijeva sjetom. Modre oči zatamnjuju. To drago lice našeg komandanta prožima grč bola, kad mu kažem:

— Borci su sretni zbog pohvale, druže Maršale. Na žalost, mnogi kojima je ta pohvala upućena nikad je neće čuti: pali su!

Zamislilo se naš Maršal, šuti.

I mi šutimo.

Kad je progovorio, glas mu je treperav:

— Ostali smo bez mnogo divnih drugova.

Trenutak kasnije će reći:

— Na ranjene drugove pazite. Čuvajte ih kao zje-nicu oka. A na porodice palih drugova nikad ne zabora-vite. Djecu i roditelje poginulih boraca mi moramo uzeti kao svoje najmilije: sve što imamo, mora biti i njihovo; sva naša prava — i njihova su prava...«

Poslije razgovora o posljednjim borbama, o palim borcima i ranjenicima, govorilo se i o poraženoj vojsci. Tita su zanimali zarobljeni generali, naročito Löhr. Kaže Nađu:

— Kad si se ti, Kosta, rodio, Löhr je bio potporuč-nik. A dvije godine kasnije, kad se rodio Peko, Löhr je već dogurao do druge oficirske zvjezdice...

— Napredovao je sporo — smije se Peko. — I on i mi smo ovaj rat završili kao generali. A Kosta je u neku ruku postao čak njegov nasljednik...

Vrhovni komandant trepnu očima, upitno.

— Dobio je u nasljedstvo Löhrova džukca — smije se Peko.

— Nije džukac, druže Tito, nego izvanredan pas. Luks. Odlično dresiran pas. Kaži mu: partizan, i odmah reži. Moram ga preodgojiti. Sluša samo komande na njemačkom...

— I sam sam imao takvog psa. Bio je to divan pas. Mislim da mi ga je baš Peko poklonio poslije prvog oslobođenja Prozora. I taj je slušao samo njemačke komande. Bio mi je nevjerovatno vjeran. Prilikom bombardiranja na Milinkladama, u petoj ofenzivi, prekrpio mi je svojim tijelom glavu: tu je poginuo, a mene je zaštitio, pa sam ranjen samo u lijevu ruku...

(Löhvov pas, Luks, godinama je bio kod Nađa, sve dok nije uginuo, već star. Nađova porodica je tog psa neobično voljela: bio je i čuvar kuće i dječja zabava.)

Dok se razgovaralo u štabu Treće armije, načas vrlo ozbiljni, u domeni politike ili vođenja rata, načas duhovito neobavezni, s ulica Celja odjekivala je snažna partizanska pjesma:

Druže Tito, mlad Maršale,
mase su te izabrale...

U čast dolaska Vrhovnog komandanta, Kosta Nađ je priredio ručak, a partijsko rukovodstvo i Narodnooslobodilački odbor Celja priređuje večeru. Tito je i za vrijeme ručka i za vrijeme večere održao zdravice. »Danas je Jugoslavija nova Jugoslavija, izrasla iz krvi i kostiju stotine i stotine hiljada najboljih svojih sinova. Danas je druga Jugoslavija, sazrela u srcu svakog građanina ove zemlje, koja i te kako vodi računa o svojim pravima i o svojoj braći...« Čestita Nađu; ponavlja sadržaj pohvale pisane 15. maja: o zaslugama za herojsko i potpuno izvršavanje zadatka u završnim operacijama. I tada se lice Maršala zagonetno osmjehuje. Šuti. Zavlači ruku

u desni džep bluze. Na dlanu mu jednostavni, ali dragocjeni, Orden partizanske zvijezde prvog reda. Do kraja 1944. godine takav orden dobilo je samo 36 oficira i generala: Nađ ga je dobio s prvom šesnaesticom, na Visu 7. septembra 1944. I kad je Tito na ručku u Celju izvadio Orden zvijezde, svi su se zgledali: kome će ga dati. A Maršal se okrenuo prema Nađu:

— Rekli su mi da nije običaj davati dva puta isti orden. Kad smo prije dolaska u Jajce, 15. augusta 1943. godine donosili ukaz o odlikovanjima, tada smo pisali da se ovaj Orden »dobija za umješnost u komandovanju i naročite zasluge u borbi«. Na Visu sam ti takav Orden dao. I lijepo ti stoji. Sad evo još jednoga: baš me zanima kako će izgledati isti — jedan uz drugoga — i tada je sam na desnoj strani bluze generala Nađa prikačio drugi Orden zvijezde.

I poljubio je komandanta svoje Treće armije:

— Hvala za sve!

Sutradan, prvog dana u junu 1945. godine, Vrhovni komandant je putovao u Maribor: u obilazak grada i raznjenika. Pratila su ga oba komandanta armija — Dapčević i Nađ. Tito je u Mariboru izvršio smotru jedinica 17. istočnobosanske divizije. Raport mu je predao komandant divizije Blažo Janković. Za vrijeme smotre, jedinice su, zajedno s Vrhovnim komandantom, obišli i komandanti armija.

Sad Nađ priča:

»... Za nas u štabu, i za sve borce Treće armije Titov dolazak je bio velik događaj. Izuzetno radostan doživljaj. Bili smo i sretni, ali i ponosni što nam poslije tolikih napora, poslije zaista veličanstvenih pobjeda, dolazi u posjet sam Vrhovni komandant: bila je to za sve nas najdraža nagrada. Titov dolazak smo shvatili kao priznanje za sve što smo učinili.

Drug Tito nije obišao samo naš armijski štab, i samo štabove nekih divizija. Odlazio je i u brigade. Razgovarao je s borcima. Čim je došao u Celje, odmah je rekao:

— Moramo obići ranjenike!

Mi smo u Trećoj armiji imali odlično organizirane bolnice, ne samo tad, poslije oslobođenja, nego od osnutka armije. Zbog toga smo mogli biti zahvalni dvojici drugova: komandantu pozadine Treće armije, samoinicijativnom, poduzetnom, krajnje savjesnom Đoki Ivanoviću i dr Dodi Saviću, šefu saniteta. Izvrsni ljudi. Zahvaljujući njima, komandant armije se mogao uvijek prepuštati samo operativnim zadacima i bojištu. Moram pri tome reći da su i ostali drugovi iz štaba bili — svaki na svom poslu — odlični. Načelnik štaba Vukašin Subotić je svaku odluku proveo u život. Načelnik armijske artiljerije Oskar Klanjšek je bio isto takav. A koliko je bilo dobro naše operativno odjeljenje, koje je vodio Bradač, vidi se i po tome što je od svih armija samo naša imala uredan, svakodnevni operacijski dnevnik...

Poslije smotre jedinica u Mariboru, obišli smo, u pratnji druga Tita, naše ranjene drugove. Mnogi od njih su ranjeni poslije 9. maja, ali tu je bilo i ranjenika sa baranjsko-slavonskih i zagorskih ratišta.

Maršal se u bolnici zadržao gotovo uz svakog ranjenika. Neke je samo pozdravio, s drugima je razgovarao. Sjećam se jednog mladića, koji je od zadobivenih rana oslijepio. Drug Tito je stajao uz njegov ležaj, potresen. Bilo mu je teško. Ranjenik mu se prvi obratio:

— Jesi li ti to, družo Tito?

— Ja sam, družo.

— Hvala ti, što si došao. Sad i oči mogu prežaliti...

Tito mu pruža obje ruke i mladić ih čvrsto, grčevito steže, a sve vrijeme šapće:

— Druže Tito, nije mi žao očiju . . .

U jednom odjeljenju smo zastali uz krevet osamnaestogodišnje skojevke. Bila je kao pupoljak, prekrasna. A izgubila je obje noge. Čim se Tito pojavio na vratima sobe, povelala je pjesmu:

Partizani, ne bojmo se rana,
nema smrti do sudnjega dana.

Titu suza u oku. Igra mu jabučica. Tronut je. Svima nam je teško, ali ujedno i svi smo ponosni. Tito ih pozdravlja:

— Heroji ste bili i heroji ostajete. Heroji hvala!«

Izdavač: »Alfa«, izdavačko i propagandno poduzeće,
Zagreb, Bogovićeve 7/III

Za izdavača: Branko Cvetković

Glavni urednik: Rade Radosavljev

Tisak: »Riječka tiskara«, Rijeka

198-12

24-12-

29. XII. 1979

PK

26-02-

2-04-

5. 05. 81 11 1983

22. 11. 80

5-01-

25. 08. 80

17-06- 1978

24. 03. 81

28-06- 1978

25. 05. 81

19-06- 1979

29. 11. 81

4. 05. 81

29. 05. 81

30. IV. 1980

27-05- 1982

»Narodne novine«, Zagreb — (35)
Oznaka za narudžbu: UT — XI/11-10

PK

Gradska knjižnica

010267752

REPUBLIKA

R 101

949.71 NOB

POP

r

D

23.838

949.71 NOB

POP

v